

*Альманах издан при поддержке
Сергея Рафаиловича Гриневецкого*

Асоціація європейської культури
«Золота акація»

***ПІВДЕННИЙ ЗАХІД.
ОДЕСИКА***

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ
АЛЬМАНАХ

ВИПУСК 25

Одеса
«Друкарський дім»
2018

Ассоциация европейской культуры
«Золотая акация»

**ЮГО-ЗАПАД.
ОДЕССИКА**

ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ НАУЧНЫЙ
АЛЬМАНАХ

ВЫПУСК 25

Одесса
«Печатный дом»
2018

УДК 930.152.066
ББК 84 (4Укр=Рус) 6-5Од
Ю 16

Головний редактор: Савченко В. А., доктор історичних наук.

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук (Київ);
Гончарук Т. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса);
Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор (Одеса);
Добролюбський А. О., доктор історичних наук, професор (Одеса);
Михайлуца Н. І., доктор історичних наук, професор (Одеса);
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколів);
Хмарський В. М., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Рецензент: Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Контактний телефон редакції та секції «Одесика» Одеського Будинку вчених: 8050 - 3922731

Ю 16 Південний захід. Одесика.

Історико-краєзнавчий науковий альманах. - Вип. 25. - Одеса:
Друкарський дім, 2018. - 288 с.
ISBN 978-966-389-291-8

На 1-й стор. обкладинки – Одеса, готель «Лондонська» (фото 1930-х рр.)

На 2-й стор. обкладинки – карта південно-західних околиць Одеси поч. XX ст. (до статті В. Савченка «Одеський десант»)

ЗМІСТ випуску № 23

Вступне слово С. Гриневецького 7

СТЕПИ ЛУКОМОР'Я

Сапожников И. (Черноморск) Курган «Могила Вознесенская» на берегу Нижнего Днестра по картам и описаниям 8

Аргатюк С. (с. Прилиманское), **Сапожников И.** (Черноморск) О хлебной торговле Галиции с Одессой по Днестру: операция А. Р. Мысловского 1843-1846 годов 25

ОДЕСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ

Гончарук Т. Стаття Костянтина Зеленецького 1842 р. – перше дослідження мови одеситів 55

Вінцковський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси 64

Сорокіна К. Перша каденція «справжньої» Одеської міської думи після реформи 1863 р. (за матеріалами думських видань та місцевої преси) 89

Быханова Т. «Посреди земного шаралестница Приморского бульвара» 99

Михальченко В. Церковь за чертой порто-франко 103

Арутюнова И., Шерстобитов В. Деловая жизнь Одессы в XIX – начале XX века 111

КРАЙ В ЕПОХУ ДИКТАТУР

Савченко В. Одесский десант (август 1919) 120

Бажан О. (Київ) 92 дня в Одессе чекиста Дмитрия Гречухина 161

Филипенко А. Артиллерия в битве за Одессу (1941 г.) ... 168

ОБЛИЧЧЯ ЗЕМЛЯКІВ

Антонова Е. О некоторых представителях рода Почобут, расселившихся на Юге Украины (XIX-XX вв.) 179

Быханова Т. Энциклопедия литературной жизни Одессы (таблицы в помощь экскурсоводам и не только). Часть II 189

ОДЕСА НАШОГО ПОКОЛІННЯ

Михайлуца М. Одещина-КНР: економічні контакти, трудова міграція й соціальні можливості промислових робітників (до соціальної історії кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст.)	199
Савченко В., Подерская Т. Из истории становления гандбола (ручного мяча) в Одессе	214
Гайдаенко В. 50 лет Одесскому областному Совету мира	220
Передерій Л. Одеський науково-дослідний інститут спеціальних способів лиття (до 67-ї річниці заснування)	224

СТУДЕНТСЬКА ТРИБУНА

Герасименко В. Міський голова Одеси 1905-1908 рр. Василь Якович Протопопов: короткий історичний портрет	233
Опанасюк О. Напад турецького флоту на Одеський порт 1914 р. (за матеріалами газети «Одесские новости»)	240
Соловійова С. Бойки – переселенці 1951 р. (за матеріалами спогадів жителів с. Єремійка Роздільнянського району Одеської області)	248

КНИЖКОВА ПОЛІЦЯ КРАЄЗНАВЦЯ

Життя фронтиру: соціокультурна історія українського Подунав'я (Нариси) / [Агафонова Н.В., Бачинська О.А., Верховцева І.Г., Гончарук Т.Г., Діанова Н.М., Луньова О.К]. - Ізмаїл, 2017.	258
---	-----

КОНФЕРЕНЦІЇ

VII Всеукраїнська наукова конференція «Революції в Україні XX-XXI століття. Злочини тоталітарного режиму у 30-х роках XX століття»	261
---	------------

ДОДАТОК

Автори і статті альманаху «Південний Захід. Одесика» //«Юго-Запад. Одессика» за 2006 – 2018 гг. (Вип. 1-25).	263
--	------------

ШАНОВНІ ДРУЗІ!

Час невгамовно плине, і у нашого альманаху знову невеличкий ювілей - побачило світ його 25 число. З чим хотілося б привітати всіх його авторів та шанувальників.

Важливо відзначити, що «Південний Захід. Одесика» не припиняє радувати читачів новими дослідженнями та темами, унікальними історичними знахідками. Так, хотілося б відзначити статті, присвячені розвиткові спорту в Одеській області, питанням економіки та національним відносинам. Досі ці теми знаходилися поза увагою дослідників, хоча, наприклад, спорт і все, що з ним пов'язане, посідає далеко не останнє місце в житті людини.

А що стосується економіки, то тут взагалі величезне поле для аналізу, висновків та уроків. Важливо при цьому не лише оперувати сухими цифрами статистики, які далеко не повністю розкривають суть економічних процесів, але й долучати більш широке коло джерел - спогади сучасників, публікації в засобах масової інформації, історію окремих підприємств, протоколи та стенограми засідань керівних органів.

Тому, я переконаний, у нас попереду ще багато нового та цікавого.

Хочу побажати авторам наснаги, нових успіхів та досягнень!

Щиро Ваш

Сергій Гриневецький

СТЕПИ ЛУКОМОР'Я

*Ігорь Сапожников,
доктор исторических наук (Черноморск)*

КУРГАН «МОГИЛА ВОЗНЕСЕНСКАЯ» НА БЕРЕГУ НИЖНЕГО ДНЕСТРА ПО КАРТАМ И ОПИСАНИЯМ

*Могилы, ветряки, дороги и курганы –
Все смерклось, отошло и скрылося из глаз.
За дальней их чертой погас закат румяный,
Но точно ждет чего вечерний тихий час.
И.А. Бунин «Степная ночь»*

Во время своей недавней работы над серией статей по истории изучения и картографирования курганов Северо-Западного Причерноморья [16; 17; 18; и др.] автор столкнулся с тем, что в историографии отсутствуют специальные исследования, посвященные наиболее крупным, именным или «значительным» могильным насыпям региона [15]. Более того, в отличие от соседних областей, например Херсонской [11], их полный перечень до сих пор не только не опубликован, но даже не составлен. Данной статьей автор постарается заполнить этот пробел хотя бы частично, посвятив ее Могиле Вознесенской, величественно возвышающейся над долиной Днестра и селом Троицким (Рис. 1), на вершине которой он впервые побывал в 1973 году.

КАРТОГРАФИЯ МОГИЛЫ ВОЗНЕСЕНСКОЙ

Наверное никто не станет отрицать того факта, что первыми исследователями курганов, оборонительных валов и других искусственных насыпей и конструкций в названном и в других регионах Европы были не археологи или историки, а топографы, чаще военные [14; 16; и др.]. Что касается

Могила Вознесенской, то А. А. Кочубинский полагал, что она была изображена впервые в группе из нескольких курганов на карте инженера Ф.П. де Волана 1791 г.[8. 8]. Хотя ученый не детализировал эту информацию, ясно, что он имел в виду «Карту географическую, изображающую область Озу иди Едизан, иначе называемую Очаковскою землею», копию которой опубликовал В. И. Григорович в 1876 г. [4]. На ней недалеко от интересующего нас района, на высокой террасе левого берега Кучурганского лимана присутствует цепь из четырех насыпей, но она расположена примерно к северо-востоку от с. Граденицы, причем ни это село, ни село Троицкое на данную карту не были нанесены.

В настоящее время, на основании имеющихся в нашем распоряжении материалов, можно утверждать, что впервые Могила Вознесенская была изображена и подписана своим именем на «Военно-топографической карте» (М 1 : 126000; лист XXX-8; больше известной как трехверстовка). Первый вариант этого листа входил в состав атласа-подборки карт «Херсонская губерния», напечатанного в 1855 г. На нем памятник обозначен значком «курган» и подписан «Мог. Вознесенская». На более поздних листах рядом с ними появилась абсолютная отметка +33,3 саженей (70,9 м), а сам значок был заключен в круг (Рис. 2). Такой знак отсутствует в справочнике капитана В.Н. Адрианова «Условные знаки военно-топографических карт» [1], но на более поздних картах на кургане обозначался геодезический пункт (Рис. 4 и 6), который существует до настоящего времени (Рис. 1).

Как ни странно, проблематичной является высота этой могилы. В.И. Григорович в ходе своей поездки по левому берегу Нижнего Днестра в апреле 1873 г. отметил, что «высота этого кургана, сказывают, в 30 саженей» (почти 64 м.) [3. 36]. Конечно же, это было сильным преувеличением (даже если подразумевалась высота в аршинах – более 21 м), так как на советских картах эта величина оценена в 7,9 м (Рис. 5) и более 6 м (Рис. 6). На мой взгляд, первая цифра вернее, хотя высота насыпи Могилы Вознесенской отличается с разных сторон (с восточной стороны она наибольшая), что видно на фотографии (Рис. 1). Возможно, это объясняется тем, что

часть грунта у восточной стороны кургана была снята в середине 1970-х гг. для насыпи канала Троицко-Граденицкой оросительной системы (Рис. 6).

Как видно на приведенных картах, Могила Вознесенская входила некогда в состав значительной курганной группы. В середине XIX в. она включала в себя 20 насыпей: 8 к юго – юго-востоку и еще 11 к северу – северо-западу (Рис. 2); на шестиверстовке «Побережье Днестра и Турунчука» начала 1870-х годов в группе отмечено всего 4-5 насыпей (все в СВ от главного кургана; Рис. 3); в начале XX ст. в основном к югу от Могилы были помещены 8 курганов (Рис. 4); в 1929 г. – 9 курганов в том же районе (один из них высотой 3,6 м) и еще 6 насыпей в 0,6-1,2 км к СВ от центральной насыпи (Рис. 5). Съёмки 1976 г. не зафиксировали вокруг Могилы Вознесенской ни одного кургана – лишь водосборник и каналы орошения (Рис. 6), которые в настоящее время по большей части пришли в полную негодность. Правда, уже в 1991 г., в справочнике «Археологические памятники Одесской области», составленном главным образом на основании разведок 1970-1980-х гг., была отмечена «Курганная группа «Могила Вознесенская» из 16 насыпей, расположенная в 2,5 км к СВ от с. Троицкое, но почему-то привязанная к «восточному берегу беляевской [Курудоровой] балки» [5. 47].

В 1895 г. А. А. Кочубинский сделал важное наблюдение. Его суть заключается в том, что в районе сел Яски и Троицкое курганы расположены на трех геоморфологических уровнях: вдоль рукава Турунчук на террасе высотой +10-15 м; вдоль края более высокой террасы высотой от +30 до +50, повышающейся от Беляевки к Граденицам (среди них Могила Вознесенская); на расстоянии 8-10 км к северо-востоку от этой линии, на краю «третьего плоскогорья» высотой +100-110 и более, с курганами в 5-6 м высотой у сел Кагарлык и Майоры (Рис. 2-3 и др.) [8. 5, 8 и др.].

ОПИСАНИЯ МОГИЛЫ ВОЗНЕСЕНСКОЙ

Первое описание интересующего нас объекта принадлежит В.И. Григоровичу: «От Граденицы до Троицкого не нашел ничего примечательного. Само село Троицкое... при-

мечательно своими курганами. Один из них стоит среди кладбища, другой возвышается на супротив, в расстоянии около двух верст и называется Вознесенским. В день Вознесения священники служат на вершине его молебствие и тогда жители села подводят к кургану свою домашнюю скотину» [3. 35-36]. Замечу, что к работе, в которой содержится данная цитата, ученый приложил уже упомянутую карту «Побережье Днестра и Турунчука», но Могила Вознесенская на ней не подписана. Если же вспомнить замечание В.И. Григоровича о нереальной высоте кургана, то можно заключить, что, скорее всего, на самом кургане историк не был, описав с чужих слов.

Более подробными являются записи А. А. Кочубинского от 22-23 июня 1895 г.: «На следующий день утром я посетил священника и вместе в экипаже отправились на Вознесенскую «Могилу». Сообщение ямщика о церковном значении кургана вполне подтвердил о. Михаил: на Вознесение всегда молебен на нем, почему на маковке его водружен деревянный крест. Теперь новый крест, поставленный недавно. По словам о. Михаила, когда он 8 лет тому назад прибыл на приход в Троицкое, то старый деревянный крест на кургане был высокий; но затем он сильно погрузился в землю, почему и был заменен новым, поставленным несколько в сторону, как оказалось при осмотре «Могилы».

Село довольно растянутое и «Могила» верстах в 2-х от края села. Курган расположен на высокой площади и подъем к нему настолько крут, что слабые лошади не могли вынести моего довольно легкого экипажа, и на высоту второго берегового плоскогорья мы должны были идти пешком.

Уже сейчас за селом «Могила» величественно возвышалась впереди нас. Издали она кажется одиноко стоящей; но на самом деле не то, как это и отмечено на карте Деволанта 1791 г., где указан ряд курганов. Именно, когда и поднялся на высоту, то предо мною развернулась такая картина: в центре высокая, увенчанная крестом «могила», а вокруг нее целая группа меньших курганов, расположенных более или менее в одинаковом расстоянии. Это расположение приблизительно и указано на карте Деволанта – рядом могил, тогда

как на современной карте Одесской Земской управы «Могила» отмечена неправильно – одинокой.

С высоты плоскогорья Вознесенского кургана видны: с одной стороны, величественно возвышающийся, как бы царственный берег Бессарабии со значительным числом курганов, расположенных вдоль Днестра; с другой, в северо-восточном направлении открылись новые высоты или третье плоскогорье, верст за 8-10 с новыми, немногими, но, вероятно, грандиозными курганами, едва видневшимися в далекой синеве горизонта. Этих курганов я отметил два: один на восток, другой – на север к станции Раздельной юго-западной железной дороги.

Прежде всего сделан был осмотр Могилы. Курган этот у подошвы имеет 387 шагов в окружности и 62 шага от основания к вершине. Самая же маковка кургана представляет голую площадку, то есть лишенную всякой растительности, в 36 шагов в окружности, с впадинкой в середине: здесь и было место старого креста, небольшой, сгнивший кусочек которого и лежал тут же. Поверхность Могилы поросла низкого травой, со следами рытья во многих местах, в направлениях: с запада на восток и с севера на юг. Несомненно, эти попытки проникнуть в соблазнительную Могилу были давно: религиозное значение кургана едва ли дозволило бы производить их в эпоху современную. Таков внешний характер центрального и уже не девственного кургана» [8. 7-8].

О религиозной сути Могилы А. А. Кочубинский привел также слова уроженца Троицкого: «Ямщик пояснил, что курган назван по празднику и потому, что в праздник Вознесения (Спаса) на кургане поют молебен, пригнав предварительно туда скотину, и затем уже гонят ее на паству [на пастбище]» [8. 5]. Не исключено, что оба ученых застали в 1870-1890 гг. у с. Троицкого пережитки архаичного этнографического обряда очищения скота огнем и святой водой (?), распространенного в зоне степи как среди украинцев, так и кочевников и связанного с древними курганами.

Свидетелем такого обряда писатель М. Б. Чистяков был в середине XIX в. в каком-то неназванном селе на берегу Ингула и описал его в очерке «Устье Дуная, Одесса и Степь».

Перед его началом селяне гасили все без исключения огни в хатах и шли в церковь, где священник правил специальную службу. После этого на дне довольно глубокой и длинной траншеи, специально вырытой на большом кургане, они путем трения разводили костер из бурьяна и через него прогоняли весь свой скот. Очищение огнем проходили также и все взрослые мужчины. По окончании обряда селяне разжигали очаги в домах огнем из этого ритуального кострища [22. 73-75; 13. 410].

В целом, судя по довольно приблизительным обмерам, выполненным А.А. Кочубинским, в конце XIX в. диаметр Могилы Вознесенской составлял около 80-90 м (данные о высоте не приведены), а на ее вершине стоял высокий деревянный крест, который время от времени обновлялся. Никаких других конструктивных особенностей насыпи ученый не упомянул. По современным фотографиям курган имеет конусную форму и срезанную вершину, причем ни на нем, ни вокруг него не выявлено остатков камней от крепиды, панциря или кромлеха.

По данным того же информатора, на кургане были видны «следы рытья во многих местах». Если же добавить к этому слова В.И. Григоровича о том, что вокруг соседнего села Граденицы «много курганов, из которых некоторые затронуты искателями кладов» [3. 35], то можно быть уверенным в том, что кладоискательская лихорадка, которую В. И. Гошкевич считал разновидностью опасной, заразной и передающейся по наследству душевной болезни [2. 68-70], в последней трети XIX в. затронула население и Одесского уезда Херсонской губернии.

ДРУГИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ РАЙОНА С. ТРОИЦКОЕ

А теперь настало время описать историю поиска кладов в с. Троицком и его окрестностях, которая началась в январе 1895 г., подробно освещалась в прессе и имела широкий резонанс не только среди общественности, но и в научных кругах от Санкт-Петербурга до Одессы. Вот как описала ее газета «Новороссийский телеграф» 1 июня 1895 г.: «С. Тро-

ицкое на Днестре, Одесского уезда. ...Месяцев пять тому назад семеро крестьян села Троицкого, Одесского уезда, наслушавшись легендарных рассказов про несметные сокровища, зарытые будто бы в здешних курганах, надумали раскопать один из них, самый высокий, верстах в двух к северу от села. Но работа оказалась не по их силам, так как курган этот слишком высок, а расплывшееся его основание имеет в окружности до полуверсты. Решили сделать пробу на меньшем. Курганчиков небольших размеров вокруг большого много, до двенадцати, и большинство из них уже разрыты прежними кладоискателями. Выбрав нетронутую могилу, крестьяне принялись рыть. На глубине сажени от поверхности насыпи они провалились в глубокое подземелье. Это была погребальная камера, размерами немного менее кубической сажени. Страх обуял мужиков; но с надеждой на заветный клад принялись они обшаривать подземелье. Оно было вырыто в слое желтой глины, потолок и стены его гладко обтесаны; в одной стене оказалось завалившееся полукруглое отверстие. Вместо желанного клада крестьяне наткнулись на истлевший человеческий скелет – и со страху бросились вон из могилы, захватив, однако, с собою лежавший при покойнике огромный глиняный остродонный кувшин (амфору древнегреческой работы) и глиняную же лампочку.

Слух об этих раскопках мигом облетел село, и двое других крестьянских парней задумали испробовать счастье в любопытном провале, обнаружившемся под проезжей дорогой в самом селе. Яма эта оказалась также входом в подземелье. И здесь также нашли они огромный остродонный кувшин, кости – и ничего больше. Спустя некоторое время пристав города Маяка получил предписание от херсонского губернатора принять все меры к прекращению хищнических раскопок у с.Троицкого, найденные вещи доставить в Херсонский археологический музей, а виновных в хищнических раскопках крестьян привлечь к уголовной ответственности» [7. 332-333; см. также: 21. 55].

Некоторые подробности дела изложены в протоколе заседания Одесского общества истории и древностей 25 апреля

1895 г., на котором: «Слушали: Отношение Императорской Археологической Комиссии от 12 апреля №434, с предложением, вследствие уведомления херсонского губернатора о самовольной раскопке кургана 9-ю крестьянами села Троицкого, при речке Малом Турунчаке, 11 января сего года, не согласится ли кто-либо из членов Общества взять на себя исследования этого кургана за счет Комиссии. Как видно из донесения херсонского губернатора, в кургане, лежащем на троицкой толоке, в двух верстах от села, крестьяне нашли мину в виде склепа, в которой оказался большой глиняный кувшин с двух ушах с остроконечным дном, в коем и оказался также глиняный сосудик в виде подсвечника и маленький камушек серо-белого цвета. Два других троицких крестьянина открыли также 15 января мину на улице села Троицкого, в коей найден такой же пустой кувшин, но немного лишь уже первого. Постановили: просить действительного члена А. А. Кочубинского произвести предварительные разыскания» [12. 5].

Из этого документа становится ясно, почему и с какой целью ученый посетил с. Троицкое в июне 1895 г. Примечательно, что в организации поездки для проведения полевых исследований двух разграбленных могил приняли участие председатель Одесской земской управы В. В. Якунин, одесский предводитель дворянства А. Ф. Сухомлинов, а финансировал ее председатель Земского банка Н. Ф. Сухомлинов [8. 11].

Теперь снова предоставим слово А. А. Кочубинскому: «Перехожу к меньшим курганам, «пузырям», как они удачно называются на языке местных жителей. Несколько «пузырей» разрыто разновременными добровольцами. При осмотре одного из них было видно, что самая насыпь из чернозема, как будто со следами травы, в виде почерневших многочисленных волосков или волокон. Конечно, самый интересный из раскопанных «пузырей» был бы тот, который был тайком раскопан в минувшую зиму и в результате каковой раскопки было открытие мины в виде склепа, а в ней находка большого глиняного кувшина с двумя ушками и остроконечным дном, как сказано в отношении Императорской Археологической комиссии. Но увы! Осмотреть

этот склеп стало делом невозможности не только мне, специально прибывшему на место для этой цели, но и никому на долгое время, конечно не на века. Дело в том, что за несколько дней до моего приезда в Троицкое рачительные полицейские власти остановились на оригинальном приеме, чтобы отучить крестьян от дальнейших попыток проникнуть в тайники соблазнительного кургана и охранить тайну земли на долго-долго от глаза и научного исследования. За несколько дней до моего приезда открылся в Троицком сап на лошадях, пало две лошади и они были, по приказанию начальства, отвезены на Вознесенскую Могилу, брошены в разрытый склеп «пузыря» (он первый от дороги), зарыты и пузырь таким образом принял свой старый вид. Теперь уже опасно его трогать... Пришлось ограничиться расспросами немногих сведущих людей, что это был за склеп? Тут был полезен сельский полицейский стражник, сопровождавший меня на курган – бойкий, грамотный отставной солдат, накрывший хищников из молдавской части села.

По его словам, открытая в пузыре мина была сделана свободом, в рост невысокого человека и шла в направлении от севера на юг. Одну любопытную подробность припоминал солдат и ввиду моего сомнения настаивал на своем показании, что на одной вещи была короткая надпись и он сам прочел в ней букву К. Если это да, то надпись могла быть скорей всего греческая. Хозяин лошадей, привезший нас, что-то припоминал, что будто были найдены и «косточки». Это последнее показание согласно подтверждали позже женщины на селе при осмотре ямы на улице, в молдавской части.

Таким образом, если «Могила» и окружавшие ее «пузырьки» скрывают внутри себя покойников, то всю эту совокупность курганов можно бы почесть за небольшой некрополь, явившийся за один раз. Но кто скажет — когда и чьи, какого племени руки делали эти черноземные насыпи, кого торжественно погребали на высоком плато ввиду быстро несущегося, блестящего белизной своих вод Днестра?» [8. 8-9].

Примечательно, что, по информации В. И. Гошкевича, упомянутая амфора была изъята у грабителей, а потом не

только попала на хранение в возглавляемый им Херсонский археологический музей, но и была им же и опубликована [2. 67, рис. 1]. По копии ее рисунка (Рис. 6) доктор исторических наук А. В. Буйских заключила, что, скорее всего, в одном из малых курганов у Могилы Вознесенской в 1895 г. была найдена амфора производства Гераклеи (тип I-A-2), которую можно датировать началом третьей четверти IV в. до Р.Х. Заметим, что такие сосуды находили не только в древнегреческих городах, но и в скифском кургане №4 у с. Первомаевка на Херсонщине [10. 132-133, табл. 92,2].

Далее А. А. Кочубинский описал места находок еще двух амфор 1881 и 1895 гг., расположенных в самом селе: «Добыв небольшой запас сведений, и мне пришлось расстаться с интересной «Могилой». Спускаясь с плато, я взял вправо, чтобы въехать в улицу молдаванской части, расположенной по неровной местности, в улицу, где открыта была вторая мина и с таким же кувшином в результате.

Тотчас же по въезде в молдаванскую часть села, я, с указания моего спутника-стражника (он на селе с 1878 г.), остановился у ветряной мельницы и попросил из нее хозяина. Хозяин пояснил, что в 1881 г., еще тогда на выгоне, рабочие стали было вбивать в бугорок основной столб мельницы, но земля провалилась, столб был поднят и утвержден в другом месте, саженях в 8-10 ближе к селу (здесь и стоит теперь мельница). Провал произошел от того, что попали на мину; открывши мину, нашли в ней глек с двумя ушками, но без костей или каких-либо вещей. Вероятно, этот «глек» такой же кувшин, как и вырытые в «пузыре» и на улице. За этот глек получено 3 рубля, но от кого, не помнит. Мой стражник все это подтвердил со своей стороны.

Через несколько шагов мы въехали в главную улицу, от церкви к выезду к Граденицы и остановились у засыпанной мины. Она приходится между домами Максима Карнецова и Дмитрия Тони, ближе к дому первого – в 12 шагах. Сама же закрытая яма была в 5 шагов. По показанию собравшихся соседок-женщин (мужья их еще под следствием за раскопку), копало 15 лопат, а не 2, как-де показано в протоколе..., что в mine, которая шла на восток (ход в нее был от запада),

были найдены два «глека»: большой и малый; последний в виде «коганца» [светильника], что в мину едва пролезли. «Никаких вещей, никаких костей не было вовсе в мине, не то, что там на горе, у Вознесенской Могилы», прибавили в заключение женщины, еще и теперь крайне встревоженные за участь своих мужей, копавших яму и попавших под суд.

Этим окончился мой объезд открытых «мин» и распросы о них. Любезный священник пригласил к себе отобедать. За столом почтенная супруга о. Михаила сделала новые сообщения, что вообще почва, что под усадьбами села необыкновенно богата сосудами с ушками, что как только начнут копать новый погреб, так и найдут такой сосуд, но ничего более, что на кладбище, расположенном при въезде в Троицкое со стороны Яссок, при рытье могилы нашли однажды покойника в лодке, конечно, совсем истлевшей. Когда, на возвратном пути, я проезжал мимо кладбища, на нем ясно обрисовывался контур кургана, убранного могилами» [8. 9-10].

Таким образом, хотя в 1895 г. А. А. Кочубинскому, по ряду описанных выше причин, не удалось достичь в Троицком своей главной цели, в ходе его поездки была впервые более или менее подробно описана Могила Вознесенская и расположенный рядом с ней скифский курганный могильник, а также установлены места находок еще двух могил-катакомб, фиксирующих наличие еще как минимум одного некрополя в самом селе. О неординарности этого куста памятников античного времени говорит также находка в Троицком «мраморного четырехгранного столба с греческой надписью», который поступил в Одесский музей в 1912 г., будучи купленным в селе за 20 руб. [20. 14].

Подчеркну, что значение данного археологического микрорегиона еще более повысилось после открытия А. А. Кравченко и В. И. Кузьменко в 1954 г. двух крупных скифских поселений (Троицкое I и III, на втором находили материалы и III-IV в.н.э.) на север и юг от окраин села, а также пункта находок скифской керамики (Троицкое II) у Мелиоративной станции, расположенной на берегу Турунчука в СЗ части села [9. 123-124].

Кроме того, в 1973 г., непосредственно у кургана «Могила Вознесенская» автор этих строк выявил одноименное местонахождение кремневых изделий времени позднего палеолита, которые очень приблизительно могут датироваться до 20 тыс. лет от наших дней [19. 64]. Кстати говоря, эта находка еще раз продемонстрировала довольно устойчивую связь целого ряда крупных курганов региона с подобными сезонными стоянками каменного века, привязанными к наиболее высоким точкам местности, с которых открывается хороший обзор окрестностей [6].

Подводя итоги этой статьи, в которой были даны ответы на некоторые вопросы, поставленные А. А. Кочубинским более 120 лет тому назад, автор хочет подчеркнуть важность изучения отдельных именных или значительных курганов, например Могилы Вознесенской, определенно входящей в число наиболее крупных искусственных могильных насыпей Северо-Западного Причерноморья. Эти объекты, число которых вряд ли превысит во всем регионе несколько десятков, являются не только уникальными археологическими, но и природно-ландшафтными памятниками, а так же, как в нашем случае, могут иметь этнографическое и религиозно-культовое значение и в перспективе стать популярными с точки зрения развития туризма.

Литература:

1. Адрианов [В.Н.] Условные знаки военно-топографических карт (1, 2 и 3-х верстных). – СПб., б.г. – 29 с.
2. Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии. – Херсон, 1903. – 176, II с., XX табл.
3. Григорович В. Записки антиквара о поездке его на Кальмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра. – Одесса, 1874. – 48, VI с.
4. Григорович В. Записка о пособиях к изучению южно-русской земли, находящихся в военном архиве Главного штаба. – Одесса, 1876. (из XX тома Записок Новороссийского университета).
5. Гудкова А.В., Охотников С.Б., Субботин А.В., Черняков И.Т. Археологические памятники Одесской области (справочник). – Одесса, 1991. – 184 с.

6. Дворянинов С.А., Сапожников И.В. О возможной интерпретации двух типов геоморфологического расположения стоянок позднего палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья // 150 лет Одесскому археологическому музею. Тезисы докладов юбилейной конференции. – К., 1975. – С. 16-18.

7. Кладоискательство и находки древнегреческих амфор в с. Троицком Одесского у., на Днестре // Археологические известия и заметки, издаваемые Московским археологическим обществом. – М., 1895. – С. 332-333.

8. Кочубинский А. Поездка на Нижний Днестр (в село Троицкое) // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1896. – Т. XIX. – С. 1-11 (смесь).

9. Кравченко А.А., Кузьменко В.І. Розвідки археологічних пам'ятоків по Кучурганській річній долині // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. – 1959. – Вип. II. – С. 122-125.

10. Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре: каталог-определитель. – М. - Саратов, 2003. – 352 с.

11. Оленковський М.П. Кургани-вельетні Херсонщини. – Херсон, 2014. – 103 с.

12. Отношение Археологической комиссии от 12 апреля, №434 // 287 заседание Одесского общества истории и древностей 25 апреля 1895 г. // Протоколы. – С. 1-11.

13. Сапожников І. З історії пошуків козацьких скарбів на Запоріжжі // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Т. 19. – Запоріжжя, 2005. – С. 409-410.

14. Сапожников И.В. Древние валы Бессарабии или Буджака: из истории картографирования в XVIII-XIX вв.// Материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. – 2011. – Вып. 12. – С. 206-236.

15. Сапожников И. Из истории изучения именных курганов Юга Восточной Европы: работы П. И. Кепшена 1820-х – 1850-х годов // Емінак. – 2018. – №1 (21). – Том 3. (в печати).

16. Сапожников И. Начала изучения курганов Буджака: историография и картография // Tyragetia (s.n.). – 2018. –Vol. XII [XXVII]. – № 1. (в печати).

17. Сапожников И., Аргатюк С. Александр Олофсон – полковник, помещик и первый археолог Буджака // Scriptorium nostrum. – 2018. – № 1 (10). (в печати).

18. Сапожников І.В., Болтрик Ю.В. Ягорлицькі кургани на лівобережжі Дністра (історія вивчення, картографія та топографія) // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 1 (26). (друкується).

19. Сапожников І.В., Сапожникова Г.В. Картографування пам'яток палеоліту і мезоліту в степах Нижнього Подністров'я // Археологія Південного Заходу України. – К., 1992. – С. 49-67.

20. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. – Вып. I. – К., 1951. – 156 с.

21. Херсонский губернский музей; обзор древностей, найденных в Херсонской губернии в 1895 г.; поступившие в музей памятники старины // Археологические известия и заметки, издаваемые Московским археологическим обществом. – М., 1896. – С. 53-58.

22. Чистяков М. Из поездок по России. – Санкт-Петербург, [1867]. – 410 с.

Перечень и подписи к иллюстрациям:

Рис. 1. Могила Вознесенская (фото автора 2018 г.)

Рис. 2. Район сел Троицкое и Яськи (трехверстовая карта 1855 г.; фрагмент)

Рис. 3. Район сел Граденицы – Яськи (шестиверстовая карта «Побережье Днестра и Турунчука» начала 1870-х гг.; фрагмент)

Рис. 4. Село Троицкое и Могила Вознесенская (двухверстовая карта начала XX в.; фрагмент)

Рис. 5. Село Троицкое и Могила Вознесенская (карта 1929 г. М 1 : 50000; фрагмент)

Рис. 6. Село Троицкое и Могила Вознесенская (карта 1977 г. М 1 : 50000; фрагмент)

Рис. 7. Древнегреческая амфора, найденная у Могилы Вознесенской в 1895 г.

Рис. 1

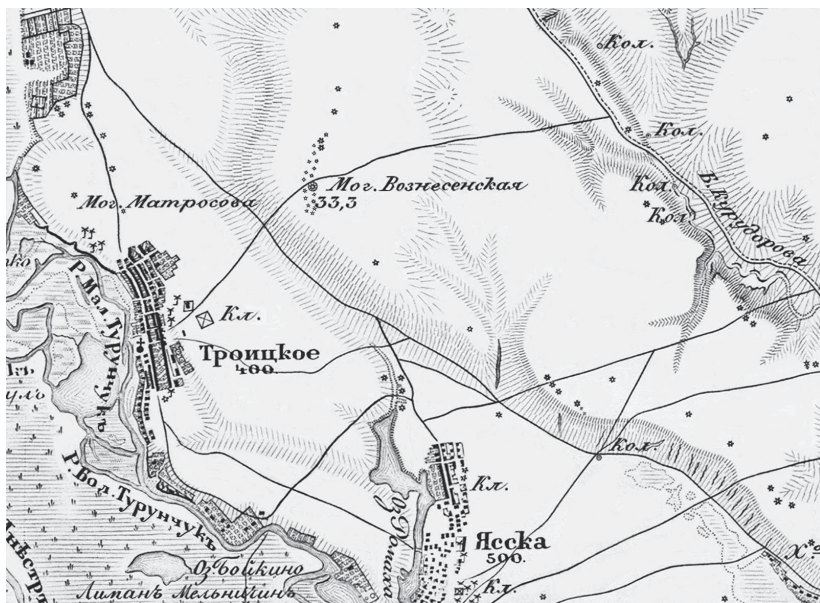

Рис. 2

Рис. 3

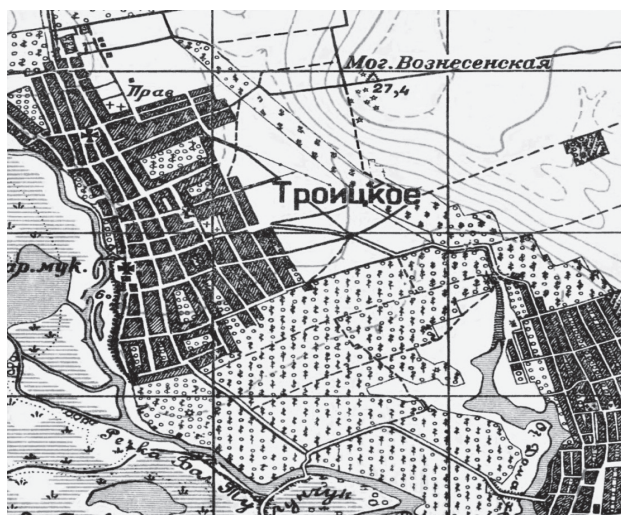

Рис. 4

Рис. 5

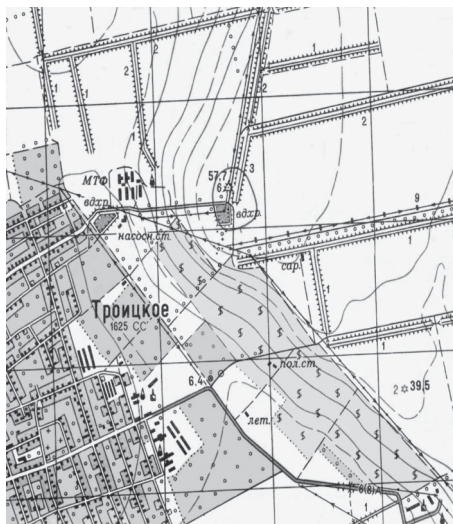

Рис. 6

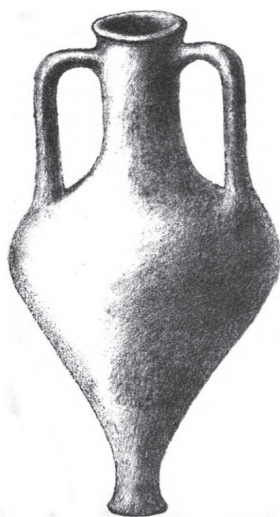

Рис. 7

*Сергей Аргатюк,
краевед (с. Прилиманское),
Игорь Сапожников,
доктор исторических наук (Черноморск)*

О хлебной торговле Галиции с Одессой по Днестру: Операция А.Р. Мысловского 1843-1846 годов

*«Одесса никогда еще не бывала настолько
завалена хлебом, чтобы иностранные корабли
не раскупили и не вывезли его в течение года»
А.Р. Мысловский (1844 г.)*

Существовавшая с древности сплавная транспортировка по Днестру таких товаров, как лес, соль, зерно и прочее, начала интенсивно развиваться в конце XVIII – начале XIX века и получила новый толчок после 1827 г. в связи с изменением правил порто-франко в Одессе и открытием его новой черты. С этого времени вновь стало актуальным налаживание объемных и стабильных поставок качественного хлеба из Галиции в Одесский порт как традиционными способами, так и при помощи пароходной тяги. В связи с этим в Российской и Австро-Венгерской империях эта тема привлекла пристальное внимание не только практиков – зернопроизводителей и торговцев, но и ученых – историков и экономистов.

В те годы вопросы днестровской навигации серьезно исследовал географ, экономист и статистик И.Ф. Штукенберг. В специальной статье «Днестр», увидевшей свет в «Энциклопедическом лексиконе» в 1841 г., он описал гидрографию реки, а также дал краткий исторический экскурс развития днестровской торговли в XV – начале XIX в. Кроме того, ученый привел статистику навигации 1801-1839 гг.: «В 1801 г. сплавлено по Днестру 10 судов; в 1804 до 100; в 1809 только 12 судов, но 314 плотов; в 1810 до 157 плотов; в 1811 до 45 плотов; в 1819 только 12 плотов; в 1813 и 1814 торг вовсе остано-

вился; в 1815 появилось опять 55 плотов; в 1816 – 52; в 1817 8 судов и 114 плотов; в 1819 – 7 паромов и 50 плотов; в 1829 – 24 парома и галер; в 1830 – 73 судна и 130 плотов, на которых товаров было на 197.890 руб.; в 1831 – 14 судов и 185 плотов с товарами на 129.102 руб.; в 1833 – 22 суда и 92 плота с товарами на 133.690 руб.; в 1837 – 34 суда и 81 плот с грузом ценой на 237.202 руб., из числа которых вверх по Днестру отправили товару менее чем на 6.000 руб.; в 1838 в движении было 43 судна и 304 плота с товаром на 320.186 руб.; в 1839 в движении было 38 судов; река вскрылась 28 марта, покрылась льдом с 26 по 28 ноября» [4. 34-39].

Несколько позже одесский профессор Ф.К. Брун во втором томе «Записок Одесского общества истории и древностей» посвятил небольшую статью-рецензию на «Замечания Антона Равига-фон-Мысловского, члена сейма Галиции и проч., о торговле хлебом между Галицией и Одессою и об учреждении пароходства по Днестру, пока от Коропца до Одессы, а, по соделании судоходным верхней части сей реки, от деревни Розвадов до Черного моря», выпешдших в 1844 г. во Львове на немецком языке [13]. В ней также присутствовал обзор истории хлебной торговли по Днестру и дана высокая оценка удачной транспортировке большой партии зерна в Одессу, осуществленная их автором: «Приняв самое деятельное участие в этом предприятии и убевдвшись на опыте в сопряженных с ним неудобствах, автор приведенной нами книжки сообщает в ней результат своих наблюдений, касательно судоходства на Днестре, с тем, чтобы убевдить своих соотечественников в возможности и пользе учреждения пароходства на этой реке». В целом эту статью можно охарактеризовать как реферат книжки А.Р. Мысловского, в котором, однако, есть интересные дополнения, в частности сравнительный анализ объемов торговли 1847 и 1848 гг. через два порта – Данциг и Одессу, которые, как полагал Ф.К. Брун, могли конкурировать друг с другом лишь до 1846 года, после чего пальма первенства надолго перешла к Одессе [2. 719-722].

Факт выхода работы такого рода в специальном археолого-историческом издании дополнительно подчеркивал важ-

ность для всего региона торговой экспедиции А.Р. Мысловского в Одессу 1843 года. К сожалению, в наши дни это имя в крае оказалось практически забытым. Поэтому главной целью нашей статьи является восстановление исторической справедливости путем извлечения из небытия хотя бы краткой биографии еще одной личности, оставившей короткий, но весьма яркий след в истории Одессы и Поднестровья.

Антони Якуб Мысловски (Antoni Mysłowski, 1802-1872 гг.; Рис. 1) был сыном Теофила Мысловски – польского дворянина герба «Равич» (Rawicz) и одним из крупных наследственных землевладельцев польского происхождения Галиции, владевшим поместьем Коропец в Станиславском уезде (современном Монастырском районе Тернопольской области). Его женой была Тереза – дочь Каэтана Рейов герба Окша (Tereza z hrabie Rejowh, Oksza) [11. 35], от которой он имел сына Альфреда (1827-1898 гг.), женатого на Елене из Млоцких (Helena z Młockich) – одной из признанных красавиц Львова того времени [5. 90-96].

С 1843 года А.Р. Мысловский избирался членом Галицийского Сейма во Львове от местечка Станислава [18. 173]. В 1845 году входил в состав комиссии (всего 18 чел.) по вопросам аграрной реформы. В своих имениях занимался овцеводством. В 1846 году как почетный член «Галицийского общества сельского хозяйства» вместе с графом Титусом Дзедушицким предложил отмечать лучших хозяев в области животноводства денежной премией или золотой медалью [21. 160]. В 1847 году на ярмарке во Львове представил неотсортированную овечью шерсть собственного производства, продавал ее по 85-93 злотых [22. 64], за что получил вознаграждение [10.109].

Он был известен также как коннозаводчик и заядлый участник скачек. Разводил сначала арабских скакунов из заводов князя Сангушко, а в 1846 году заменил их на английских скакунов (22 головы) [8. 191]. В том же году известный польский художник-баталист Юлиус Коссак (Juliusz Kossak, 1824-1899 гг.) на одной из своих акварелей изобразил группу коневодов, в том числе Антони Мысловски, возвратившегося из Англии, где он купил у лорда Бетинга (Beenting) табун

чистокровных английских лошадей, за который заплатил сто тысяч гульденов. До самой смерти А. Мысловски прожил в Коропце [7. 17]. Сам Юлиус Коссак, посетивший Вольту, отметил: «В 1851 году, в декабре месяце, ко мне пришли пан Антони Мысловски, великий любитель лошадей, обладатель превосходных арабских и английских пород в Коропце, у которого я уже не раз был и в конюшне рисовал...» [9. 363]. Его лошади англо-арабской породы: Коропец, Мальвина, Пиорунчик, Полька и Тамерлан в 1854 году участвовали на скачках в Антонинах, поместье князей Сангушко [19. 51,54]. В мае 1857 года, после того как 16 знатных сторонников верховой езды основали «Товарищество Галицийских выездов конных» (Towarzystwo Galicyjskie Wyścigów Konnych) во главе с графом Константином Сиemiенски (Konstanty Siemieński), Антони Мысловский стал его активным членом и одним из авторов устава общества [20. 133].

Во время польского восстания 1861 года Антони Мысловски был арестован российскими властями в Люблине за активную поддержку польской молодежи в подготовке к празднованию юбилея Гроховского сражения 1831 года под Варшавой, но 20 марта был освобожден и в знак поддержки польских восставших носил одежду времен конфедерации. В этой одежде он разъезжал по городу и принял участие в организации религиозно-патриотических песнопений в люблинских костелах. За нарушения правительственных приказов в июне того же года был снова обвинен Гражданским трибуналом [6. 33]. В дальнейшем, вместе с сыном Альфредом он принимал участие в конных скачках в городах Западной Украины.

В 1843 г. А.Р. Мысловский сплавил Днестром в Одессу 30.000 четвертей пшеницы и сыпал ее в одесских магазинах. Собственно этому эпизоду и дальнейшим перспективам торговли Галиции через Одессу и была посвящена упомянутая выше книга [13], так высоко оцененная Ф.К. Бруном. Однако, мало кто знает, что имеется еще как минимум три издания этого труда: два польских – короткое [14] и с приложениями [15] (оба 1844 года), которые, вместе с первым учте-

ны в солидном справочнике «Библиография польская» 1876 г. [12.189], а также его перевод на русский язык, опубликованный в 1845 г. [3] (эта работа в «Библиографии» отсутствует). Подчеркнем, что этот перевод и публикация были осуществлены редакцией престижной и популярной в Российской империи «Земледельческой газеты». Как видим, еще три работы А.Р. Мысловского на ту же тему увидели свет до публикации рецензии Ф.К. Бруна, но он о них по каким-то причинам не упомянул.

Исходя из высокой значимости труда А.Р. Мысловского, авторы решили републиковать здесь его русскоязычный вариант 1845 г. (Прил.). Подчеркнем, что этот текст довольно полно и всесторонне освещает три темы, отраженные в специальных разделах: историю экспортной торговли из Галиции по Днестру (Введение), «О торговле хлебом из Галиции в Одессу» (с приложением-ведомостью «Исчисление издержек при нынешней перевозке пшеницы на галерах по Днестру в Одессу») и «О заведении пароходства по Днестру». Понятно, что историкам интереснее будет познакомиться с «Введением», а последующие разделы, наполненные цифрами, ценами и деталями транспортировки грузов как по Днестру, так и сухим путем в Одессу от Бендер или Маяк, привлекут внимание специалистов по торговле XIX в., речному судоходству и даже этнографии.

Для лучшего понимания, на каких именно транспортных средствах велся в те годы сплав хлеба по Днестру, мы приводим акварель Ю. Коссака 1856 г. «Przeprawa rotmistrza rancernego przez Dniestr» (Рис. 2), а также детальные наблюдения А.С. Афанасьева-Чужбинского конца 1850-х годов: «Обыкновенное днестровское судно – так называемая галера. Но вы не думайте, чтобы оно имело вид хоть даже неуклюжей российской барки – этого безобразного типа судов наших языческих предков: ничуть не бывало. Днестровская галера в сравнении с баркой тоже, что например сардинский купеческий бриг в сравнении с нашим черноморским каботажным судном. Это неуклюжий плоскодонный квадратный ящик с бортами, четвертей в пять вышиной, сколоченный кое-как и управляемый потесями [рулевыми вес-

лами, иначе «гребями»], прикрепленными с двух концов. Вся здешняя коммерция, ворочающая миллионами, совершается на этих ящиках, пускаемых на авось и не всегда достигающих цели своего назначения. Только недавно начали строить одномачтовые суда, называемые плашкотами [плашкоутами], которые разом показали – каких выгод можно было бы ожидать от более правильного судоходства. Но этих плашкотов, если не ошибаюсь, вряд ли более десятка на всем протяжении реки... Были даже опыты пускать по Днестру галеры таких же размеров и осадки, как и обыкновенные, но которые поднимают груза в полтора раза больше. Делаются борты из гутта-перчи, и потому галера способна выдержать большую тяжесть. Кроме этого, подобное судно по прибытии в Маяки может разбираться: днище пойдет на дрова, а борта, уложив на телеги, легко увезти назад и построить новую галеру...» [1. 34,36].

Следует также иметь в виду, что все авторские описания экспедиции А.Р. Мысловского были опубликованы за год-два до ее окончания, а конец истории был такой. Продержав ее до выгодной продажи, он лично приехал весной 1846 года в Одессу и за свой счет отправил из порта пшеницу в Англию. Для этого были зафрахтованы четыре корабля с капитанами: на барке «Луиджия» (Luigia) – Людовико Бургсгаллер (Ludovico Bursgaller), на бригах: «Потент» (Potente) – Джовани Добрилович (Giovani Dobrilovich), «Уран» (Uran) – Спиридиони Глуранович (Spiridioni Gluranovich), «Бронислав» (Bronioslav) – Диодато Джиуранович (Diodato Giuranovich). Цена за фрахт была высокой. Если в предыдущие годы А. Мысловский мог бы заплатить за перевозку тонны пшеницы по тому же маршруту 53-55 шиллингов, то в тот год он заплатил по 60 шиллингов [17. 220].

А теперь предоставим слово самому А.Р. Мысловскому с полной уверенностью в том, что приведенные им факты исторического, географического, экономического и даже технического характера, а также авторская концепция о необходимости заведения пароходного сообщения с Одессой по Днестру будут полезны не только ученым, но краеведам и любителям истории нашего края.

Приложение

Антон Мысловский

**ЗАМЕЧАНИЯ О ТОРГОВЛЕ ХЛЕБОМ ИЗ ГАЛИЦИИ В
ОДЕССУ И О ЗАВЕДЕНИИ ПАРОХОДСТВА ПО ДНЕСТРУ**

ВВЕДЕНИЕ

Не подлежит никакому сомнению, если бы родилось и очень много хлеба, но хозяева не могли бы его выгодно сбывать, как у нас в Галиции происходило до последних годов, что труд хозяев был бы тогда бесполезен, и хозяйство, посвященное единственно земледелию, должно бы было более и более приходить в упадок, не оплачивая вовсе употребляемых на него трудов, стараний и издержек. Сама природа, которая столь обильно наделила Галицию разнообразием видов и плодородием земли, не забыла снабдить ее большими реками, которые берут здесь свое начало и потом в разных направлениях изливают свои воды в два противоположных моря: из них, Висла, мать польских рек, приняв в себя множество ручьев и рек, из которых Сан и Буг у нас судоходны, впадает в Балтийское море; после нее первое место, на другой стороне хребта европейских гор, занимает Днестр, изливающийся в Черное море. /458/

Рассматривая эту прекрасную реку, невольно рождается вопрос: «почему до сих пор не пользовались ее водами для судоходства?». Что судоходство по Днестру не мечта и может быть на самом деле, то доказывают предприятия многих лиц, увенчавшиеся желанным успехом. Для указания этих предприятий не углубляюсь во времена отдаленные, когда река Днестр составляла границу между Польшей и владениями турецкими и не имела еще Одессы, когда по причине беспрестанных нападений татар на Польшу, тогдашнее правительство и владельцы земель, по Днестру лежащих, должны были думать скорее об укреплении этой реки замками, нежели о сделании ее судоходной в видах торговых. Отечественная история свидетельствует, что произведения земли польской и русской издревле сплавляемы были Днестром для отпуски в Царьград и Архипелаг.

Свободу судоходства и безопасность торговли по этой реке обеспечивали трактаты с Портою: 1486 г. (мир, заключенный Николаем Фирлеем с султаном Баязетом), 1621 г. (договором Хотинским), 1676 г. (договором Журавинским), 1699 г. (Карловицким миром). Кардинал Коммендони, папский легат, посетивший в царствование Сигизмунда Августа губернии Волынскую и Подольскую и Красную Русь, советовал этому королю и государственным чинам основать город на Днестре, заселить его торговцами и учредить в нем магазины для доставки хлеба в Черное море. Венеция желала приступить к торговому договору и Порта обещала свободу их торговле; но эти намерения не осуществились.

Достаточно будет для нас привести здесь в пример несколько предприятий этого рода, исполненных с желанным успехом в последних десятилетиях. Не говоря о похвальных стараниях Фаддея Чацкого, который, заботясь о всем том, что могло принести пользу отечеству, осматривал русло Днестра и, признав его удобным для судоходства, поручил Ивану Меллеру измерить течение и глубину этой реки, и предпринял намерение основать торговое товарищество с целью сплавки хлеба Днестром в Черное море: эти предприятия Чацкого были уничтожены тогдашними политическими бурями.

Австрийское правительство, равнодушно к такому важному делу, зная что суда, нагруженные вываренной солью, давно уже ходили из Галиции в Жванец, приказывало неоднократно в прошедшем и в нынешнем столетиях нивелировать берега этой реки и поручило после в 1796 г. своему комиссару Заппе совершить по ней путешествие в Одессу. На соответствующем судне, нагруженном винами и другими товарами, Заппе отправился из Залещика в Овидиополь; все путешествие его туда и назад продолжалось несколько недель. Судно в 84 фута /459/ длиной и 18 шириной сидело в воде глубиной на 18 дюймов и нарочно отправилось при самой малой воде.

Еще прежде, в 1785 году, граф Валерьян Дзедушицкий, отправясь со своей собственной и соседних подольских помещиков пшеницей, совершил благополучно путь по Днестру из Ладавы в Одессу и обратно, о чем сам написал и оставил нам отчет.

В 1804 году, 25 апреля, лембергский купец Франц Бауер, поощренный вышеприведенными примерами, совершил поездку из Розадова, деревни, лежащей в 5 милях (35 верстах) от Лемберга. Он нагрузил 3 судна от 6 до 7 локтей шириной и от 32 до 35 длиной, какие в то время были в употреблении на Эльбе, отправился по Днестру от вышесказанного места и в 13-й день остановился в Ямполе; отсюда в 11 дней прибыл в Одессу, так что на самую поездку употребил 24 дня. Не только свой груз он доставил благополучно в Одессу, но еще, нагрузив там эти суда, пошел на них вверх бечевой и в 112 дней прибыл обратно в Розадово. Того же 1804 года, прибыло в Одессу по Днестру 94 судна. Бауэр, после своего возвращения, представил правительству донесение о неоцененных выгодах, какие получила бы торговля от судоходства по Днестру, если бы он, посредством реки Сан, был соединен с Вислой.

Впоследствии, деланные другими опыты таких поездок не менее были удачны: барон Иван Конопка из Микулинец, Григорий Ромашкан из Семаковец и несколько помещиков из разных мест, также несколько купцов из Усещка, Мариамполя и других мест, лежащих по Днестру, сплавляли пшеницу в Одессу. Нелишним считаю говорить здесь о торговле лесом из Карпатского подгорья в Одессу, веденной с незапамятных времен по Днестру: эта торговля всем уже известна.

Не могу, однако, умолчать о предприятиях этого рода графов Голуховских: в 1842 году они отправили несколько тысяч четвертей пшеницы, и предприятие их поощрило меня и многих других к подражанию им. В следующем 1843 году сплавлено из Галиции, вместе с моим грузом, с лишком 30.000 четвертей пшеницы; она продана довольно выгодно, о чем ниже будет сказано подробнее. /460/

Эти примеры служат уже достаточным доказательством, что Днестр судоходен, и, несмотря на крутое течение его (длина его содержит в себе слишком 196 миль – 1372 версты), не слишком быстр, не подвержен сильным вихрям, не затруднен в течении деревьями и не засыпается песками; что судоходство по Днестру может быть значительно и совершаться с достаточной определенностью, с немалой выгодой для целого нашего края, который, производя много хлеба,

не имел до сих пор, преимущественно на Востоке, пристани, через которую мог бы с выгодой высылать свои произведения за границу. Прежние и новейшие измерения Днестра, исполненные отличными инженерами, показывают, что скат этой реки от Самбора до Нижнева содержит в себе на 100 сажень $\frac{3}{4}$ дюйма; от Нижнева же скат этой реки не превышает $11\frac{1}{2}$ дюйма на 100 саж. Ширину Днестра, преимущественно от Залещика до Окопов, можно считать в 100 саж. Глубина его при малой воде от 4 до 5 футов в середине, не говоря о том, что на большем протяжении глубина его бывает от 6 до 9 футов, а при высокой воде доходит и до 20 футов. В позднейшее время Днестр до того доведен, что, исключая очень немногих мелких мест и глубоких поворотов, везде почти, от Коропца до Овидиополя, имеет равную и для пароходов достаточную глубину.

Так как мы знаем из новейших исследований, что по рекам, по которым ходят струги, погруженные в воду на 18 дюймов, может безопасно ходить и железный пароход, то не подлежит никакому сомнению, что по Днестру могло бы быть заведено правильное пароходство на железных пароходах, как это делается на других реках, даже второстепенных, в чужих краях.

Когда все подвигается вперед, можем ли /461/ мы одни только оставаться на том же месте? Дозволим ли мы и впредь течь бесполезно Днестру? Не должны ли и мы воспользоваться новейшими опытами употребить его благодетельные воды в пользу нашего земледельческого края? По моему мнению, судоходство по Днестру, от деревни Розвадово до Ярослава, на пространстве только девяти миль, при помощи железной дороги, которую можно было бы построить даже на частные деньги, соединенное с судоходством по Сану и Висле, переменяло бы совершенно образ вещей: соединив между собою два моря, это сообщение открыло бы новый и кратчайший путь странам Европы с народами Азии. Тогда азиатские плоды и изделия скорее, точнее и дешевле могли бы мы получать и им пересылать наши; оно принесло бы бесчисленные выгоды приднестровскому краю, оживляя усыпленную до сих пор торговлю и про-

мышленность, от чего зависят благоденствие и благосостояние государства.

О торговле хлебом из Галиции в Одессу

Одесса продает ежегодно с лишком полтора миллиона четвертей пшеницы; в годы же сильного требования и неурожая за границей, именно в Италии, Испании, Франции и Англии, куда отправляется значительнейшее количество хлеба, покупали бы и гораздо более хлеба, если бы количество поставляемого в Одессу хлеба было значительнее. По присланному мне в декабре месяце 1843 г. отчету поверенным моим, живущим в Одессе, вывоз пшеницы в 1843 году доходил до 1,743,376½ четвертей; других же сортов хлеба было: ржи 70,533½ четв., овса 100,013, льняного семени 106,953 чет., гороха 1,546 четв. Кроме того, в сем 1844 году вывезено из Одессы 136,060 пуд. шерсти и 308,358 пудов сала. Хлеб Галиции имеет преимущество перед хлебом русско-польских губерний; там, по причине большого пространства земли и малого по соразмерности народонаселения, жители производят хуже обработку земли и замедляют раннюю жатву, отчего происходит, что хлеб, не вовремя сжатый и долго лежавший на покосах, теряет цвет, растет и проч. Наконец, господствующие в Бессарабии и в соседних землях жары, при всем плодородии тамошней почвы, часто производят зерно вялое и недозрелое. И потому нет сомнения, что хлеб, доставляемый из Галиции (как страны, где хлебопашество стоит на высшей степени), будет по своему весу и доброте гораздо более требоваться, чем тамошний. Лучшим доказательством сему служит то, что за нашу галицийскую пшеницу платили в 1843 г., на четверть от 2 до 3 рублей асс. выше, нежели за бессарабскую, подольскую, волынскую и проч.

В 1842 году, за исключением значительного каравана граф. Голуховских из Скалы, очень мало пшеницы отправлялось по Днестру в Одессу, и то отдельными незначительными поставками. В следующем 1843 г., по недостатку предприимчивых людей, также и по опасению, от преувеличенных слухов об опасности плавания по Днестру,

и затруднительного проезда через пороги при Ямполе, едва 30,000 четвертей галицийской пшеницы отправлено на галерах в Одессу. Но отзывы тех, которые поставляли значительное количество пшеницы в Одессу в 1843 году и там продавали четверть от 18 до 19 руб. асс. с хорошей прибылью, возымели благотворительное влияние на нерешительных, уничтожили предубеждение к мнимым опасностям и возбудили многих производителей и спекулянтов. Действие этого /462/ примера было так сильно, что едва распространились слухи о благополучном возвращении торговцев из Одессы; как один старался предупредить другого, порядовать галеры; на незначительном пространстве Днестра от Журавна до Коропца нанято было в Жаравне, Калуше, Пацыкове, Галиче, Мариямполье, Нижневе и проч. слишком 300 галер. На одну галеру полагается клади 300 четвертей пшеницы. Из этого видно, как скоро является соперничество: едва немногие задумали судоходство по Днестру, как вдруг оно усилилось до той степени, что при первом открытии судоходства весной 1844 года с лишком 100,000 четвертей пшеницы положено отправить в Одессу. Я уверен, если в будущем мае удастся нам с барышем продать вывезенный хлеб, что наем галер будет повторен и следующей осенью отправка, если не сравнится с предыдущими, то по крайней мере составит половину прежних.

Трудность приискания подвод для перевозки пшеницы на колесах из Маяк, в 5 милях от Одессы, или из Бендер в 12 милях, составляет главнейшее препятствие для этой торговли. Галеры в нынешнем употребительном их виде, не крытые, не могут доезжать до Одессы по Лиману [Днестровскому], по причине восстающего волнения, которое может залить и затопить галеры. Если, например, в нынешнем году только 120,000 четвертей будут сплавлены в Одессу на галерах, то на пространстве нескольких миль по берегам Днестра, от Черного Села выше Бендер, до Маяк, лежащие селения должны будут доставить 20,000 подвод. Пароволовая подвода везет шесть четвертей пшеницы и выше Бендер за подводу платят с четверти по 15 коп. сер., ниже Бендер менее, смотря по расстоянию. Поселяне уверены, что без их подвод пшеница никак не может

доставиться в Одессу, а потому от них и зависит цена. На будущую весну, по причине большей перевозки пшеницы, подводы будут гораздо дороже. Желание как можно скорее перегрузить пшеницу с галер на подводы производит беспорядок. Посему нужно не только платить тамошним поселянам то, чего сами они пожелают, но еще пшеница сдается на руки людям вовсе неизвестным. Она им вручается без всякой меры в мешках, и они складывают ее в одесские магазины тоже без всякой меры. Это неблагоприятное обстоятельство, также и образ перемерки пшеницы в Одессе, производит то, что на отданную купцу четверть, вместо 7 четвериков пшеницы выходит 7 четвериков и 6 гарнцев.

Дорога из Бендер в Одессу состоит из вязкого чернозема. Во время дождливой погоды пшеница на телеге, или худо, или вовсе не покрытая, приходит в Одессу едва на 6-й или 7-й день, часто до такой степени мокрая, что должна пересушиваться несколько недель в кладовых на сквозном ветре, при помощи ежедневного перелопачивания, что сопряжено с немаловажными издержками; нанимаемый для перелопачивания человек получает ежедневно по 2 руб. асс. Все эти невыгоды, могли бы быть легко устранены с помощью парового судна, которое доставляло бы прямо в Одессу сухой хлеб.

Берега Днестра от российского кордона до самого его устья удобны к тому, чтобы тянуть бечевою галеры; но от пределов Галиции требуется тоже подобное устройство берегов вверх по Днестру, что могло бы быть приведено нашим заботливым правительством в исполнение без значительных издержек, при ревностном содействии владельцев земель, по Днестру лежащих. Покамест по берегам Днестра, начиная от русских границ вверх, /463/ то есть от Окопов до Журавна, не будет устроена хода для лошадей, употребляемых в бечевник, дотоле галеры с такими издержками и с ущербом для наших лесов строимые, не в состоянии будут возвращаться под вторичную нагрузку в наш край, а еще хуже они должны быть продаваемы в Маяках за самую ничтожную цену, которая едва равняется восьмой части настоящей их цены. /466/

Галеры строятся обыкновенно из лучшего леса и имеют по крайней мере 32 локтя длины, 14 ширины и 1½ глубины.

Бока галер делаются из цельных 5-дюймовых брусьев; на днище употребляются одни длинные доски в два дюйма толщины, словом употребляется самый отборный лес, и при том без пользы, так что галера, которая здесь стоит от 120 до 145 руб. сер., продается в Маяках за 15 руб. сер.

В Бендерах и выше Бендер галеры продаются гораздо дороже (потому что оттуда сплавка посредством бечевника гораздо удобнее и ближе подольским помещикам, которые их покупают и вторично отправляют в Одессу, нагрузив пшеницею), однако же, чем дороже приходится продажа галер поблизости Галиции, тем более увеличиваются издержки на наем подвод.

Кроме помннутых невыгод, затрудняющих эту торговлю, и большей перевозки в значительном количестве, увеличивающей вовсе ненужные издержки каравана, является еще и то обстоятельство, что затруднительность в приискании подвод ставит иногда продающего в необходимость выгружать и отправлять пшеницу по малым частям, по несколько десятков, а часто даже по несколько подвод, что может иногда продолжаться несколько недель, а нередко, особенно при значительном количестве галер, даже несколько месяцев. Потому бурлаки, которых на каждом судне бывает по четыре, и которые, прибыв в Бендеры или Маяки с галерами могли бы возвращаться домой и вторично отправиться с новым караваном, должны здесь по необходимости задерживаться, частью для караула еще невыгруженной пшеницы, частью для надзора за подводами, отправляемыми с пшеницей; в противном случае на подводах, которые принимают из галер мешки немеренные, а также и немеренные отдают в Одессе, происходило бы /467/ в пути, несколько дней продолжающемся, гораздо более потери, нежели может случиться при приставленных к обозу надсмотрщиках, тщательно за сим наблюдающих. Обыкновенно к отделению, из 20 или 30 подвод состоящему, приставляются два надсмотрщика, для смены ночью и для удобнейшего присмотра. Какая затруднительность при ежедневной почти отправке пшеницы по таким малым частям, иметь столько верных надсмотрщиков, на которых можно было бы положиться.

Одесса никогда еще не бывала настолько завалена хлебом, чтобы иностранные корабли не раскупили и не вывезли в течение года хорошего сорта пшеницы. А с 1831 года это обстоятельство даже изменилось в пользу Галиции: на самой лучшей и на самой плодородной почве, многие имения в Волынской, Киевской и Подольской губерниях, доставлявшие прежде до 250,000 четвертей пшеницы в Одессу, ныне совсем изменили систему хозяйства и не доставляют более ни одной четверти пшеницы в Одесский порт. Одна Умань с принадлежащими к ней поместьями, доставляла прежде в Одессу до 40,000 четвертей собственной пшеницы. Эта значительная убыль ощутительна преимущественно на одесской площади. И потому Галиция, имеющая судоходную реку Днестр, протекающую по большей части нашего края, очень могла бы обратить ее в собственную пользу. По моему мнению, округа Черневецкий, Коломенский, Станиславовский, Чертковский, часть Бронезанского и Тарнопольского могут ежегодно весьма удобно пересылать и с пользой продать в Одессе до 300,000 четвертей пшеницы. Если взять среднюю одесскую цену 16 руб. асс. четверть, то по исключению пошлины и издержек отправки при помощи парохода, по крайней мере 225,000 руб. сер. могло бы ежегодно приходить нескольким округам Галиции за пшеницу, которой в урожайные годы нельзя у нас продать даже по самой низкой цене.

Изобилие хлеба в Галиции и возможность верного и постоянного сплава по Днестру, указывают нам необходимость учреждения торговли с Одессой посредством парового судоходства по сей реке. Этот сплав сбережет нам с лишком 45,000 руб. сер., поглощаемых перевозом сухим путем, сбережет наши леса, охранит нас от потери с лишком 30,000 руб. сер., издерживаемых на тысячу галер, которые при таком числе могут ныне продаваться только на дрова. Посредством заведения парового судоходства на Днестре можно было бы уменьшить до $\frac{3}{4}$ нынешнее число бурлаков, а потому и издержки перевозки уменьшились бы в 13,500 руб. сер. Притом 3,000 человек, которые ежегодно должны посвящать месяца два галерам, посвятили бы свои труды

другого рода занятиям. Это судоходство сберегло бы нам миллионы аршин холста и около 350,000 пудов каменного угля, облегчило бы и увеличило вывоз других галицких произведений, словом, принесло бы Галиции тысячи выгод, которых нельзя с точностью наперед исчислить.

Очень важна для судоходства из Галиции в Одессу транзитная торговля, которая доселе ведется сухим путем чрез Броды и которая сопряжена с большими издержками. Здесь нельзя ее определить с точностью ни в частности, ни вообще количества товаров в центнерах по недостатку верных определенных чисел, однако же в «Отчете о железной галицийской дороге» общий обзор торговли из Галиции производимой, представлен следующий /468/ (центнеров в год):

- а) Вывоз в Броды, Россию и Мультаны – 23,822;
 - б) Транзитная торговля из Бродов и России – 37,282;
 - в) Вывоз в Мультаны – 24,550;
 - г) Привоз из Мультиан и Бессарабии – 28,550;
 - д) Транзитная торговля из Мультиан и в Мультаны – 1,110;
- Итого: центнеров венских – 115,420; русских пудов – 395,313

Если бы только одна часть из вышепоименованных статей была перевозима на паровых судах по Днестру, в чем нечего сомневаться, принимая в соображение, что перевоз этих предметов на паровых судах обойдется с лишком в половину менее издержек нынешней перевозки сухим путем из Брод в Одессу: сухопутная перевозка вместе с пошлинами стоит $4\frac{1}{2}$ руб. сер. с пуда; за вычетом пошлины, сам перевоз стоит 3 руб. сер. с пуда, тогда перевоз их покрыл бы щедро не только проценты с употребленного на суда капитала, но и годичное их содержание. /499/

Исчисление издержек при нынешней перевозке пшеницы на галерах по Днестру в Одессу

Покупка или постройка галеры, в которую можно погрузить 500 корцев (250 четв.) пшеницы, стоит теперь при большей в них надобности, по крайней мере – 200 злот.

Снаряжение ее, то есть с лишком 20 подкладок и досок, на которых кладутся мешки, при хорошем устройстве стоит до – 200 зл. /500/

300 мешков четвертных или 600 получетвертных, на которые нужно около 1,500 аршин холста, будут стоить вместе с шитьем – 100 зл.

Шесть 50-аршинных веретьев холста на ставки, устроенные двумя рядами на крышу мешков, вместе с шитьем – 40 зл.

Четыре бурлака на каждую галеру, к передним и задним веслам, каждый по 30 зл. – 120 зл.

Пошлина по 2 злотых с четверти, платимая в русской таможене, с малой платой в таможене австрийской, составит 30 кр. с четверти или с 300 четвертей – 150 зл.

Повозки для перевезения из Бендер в Одессу 300 четв. пшеницы по одному зл. с четв. составляют – 300 зл.

Приказчики, из которых один или два должны выдавать мешки из галер приходящим подводам, двое, которые в Одессе в магазине должны их принимать, а двое, которые занимаются нанятием подвод и их доставлением, каждый получая полрубля серебром ежедневно – стоят 3 рубля в день; при покупке, пересушивании и очистке купленного хлеба, также при выгрузке и продаже, что продолжается почти полгода, считая на это время на каждого по меньшей мере 50 зл. р., вместе будут стоить 300 зл. р. Положим, что везут 20 галер или 6,000 четв., или положим, что в продолжении двух месяцев перегрузка кончится, тогда 80 бурлаков, кроме вышесказанной платы, стоят в день 10 зл. р., умножая 60 дней на 16 зл., выйдет 960 зл.; приказчикам на харчи за 60 дней по 5 зл., выйдет 300 зл.; полугодовая плата им же 300 зл. р. Смотритель, ведущий каждый раз 100 четв., кроме платы бурлаку, получает 1 руб. на харчи, таким образом 60 руб. или 96 зл. добавляется, итак, деля все эти издержки, то есть 1656 зл. р. на 20 галер, получим на каждую около – 83 зл.

Наем магазина на 3 месяца в Одессе необходимо нужен, потому что столько времени может пройти, пока все будет свезено и пока пшеница в дороге отсыревшая просохнет. Наем магазина на 6,000 четвертей на 3 месяца стоит по меньшей мере 300 зл. р., и потому на одну галеру выходит – 15 зл.

Чтобы несколько раз перелопатились 300 четв. в продолжение двух или трех месяцев, нужно 30 человек, по 40 кр. – 24 зл.

Приказчик получает с выручки 2%, маклер половину процента, считая по 16 руб. четверть, с 300 четв. выйдет – 84 зл.

За отмерение платится 7 коп. медью с четв.; из этого половину платит продавец, а половину покупатель, потому с 300 четв. выйдет 2 з. 30 кр.

Итого, на покупку галеры и довозение груза до места продажи нужно иметь наличных денег 1122 зл. 30 кр.

Из этого возвратится за проданную в Бендерах галеру около 110 зл. /501/

За 300 мешков четвертных или 600 получетвертных 36 руб. сер. или 75 зл. 30 кр.

За проданные ставки – 22 зл. 42 кр.

Итого: 180 злот.

Вычтя из 1,122 зл. 30 кр. сумму 180 зл. останется 942 зл. 30 кр., что составляет на четверть издержек около 1 руб. 90 коп. сер. или 4½ зл. в. в. за корец.

Покупка четверти пшеницы, как теперь у нас платят в Подольской губ., составит 8 зл. р. в. в. Издержки на пересылку ее в Одессу составят 8 зл. р. в. в., итого 16. Считая рубль ассигнациями по 27 кр., – 16 руб. асс. составят 18 зл. р. в. в. Итак, на одну четверть получим прибыли 2 зл. р. в. в. Эта, по справедливости, малая прибыль, охраняя нас от потери и, обеспечивая нам сбыт наших произведений, подает нам надежду на выигрыш в годы благоприятнейшие; бывают годы, когда цена пшеницы за четверть доходит до 24, 30, а иногда и 40 руб. асс. Выше означенная цена 16 руб. асс. за четверть взята очень умеренная, но зато не считаны здесь ни проценты на капитал, употребленный на покупку 500 корцев пшеницы, составляющих груз одной галеры, ни расходы на доставку его в Одессу, составляющие, как выше сказано, 942 зл. 30 кр., и издержки на путь и пребывание самого хозяина в Одессе. Все эти суммы вместе взятые составят около 2000 зл. р. на каждую галеру и остающиеся после выдачи без процентов по крайней мере шесть месяцев.

Правда, сплав хлеба на плотях дешевле, нежели сплав на галерах, по причине удобнейшей и скорейшей постройки плотов, также и потому, что здесь сберегается потеря от продажи галер за безделицу. Для нарузки 300 четвертей пшени-

цы надобно, по крайней мере, 200 дерев еловых в 6 саж. длиною, которые укладываются в 5 клеток, одна за другой; так как на плоты должен быть употреблен лес строевой, то постройка плотов будет стоить дороже нежели постройка галер. Желая испытать и этот способ граф Артур Голуховский в большей части и я в меньшей, пошлем на будущую весну в Одессу часть нашего хлеба и на плотях. Судя по опытам, которые я сам имел в Одессе, кажется мне, что это предприятие не будет соответствовать нашему ожиданию, потому что еловым деревом, из которого сплачиваются плоты, можно гораздо больше и дешевле снабдить Одессу по Днепру из лесов литовских и русских, нежели из Галиции. Сосновое дерево можно было бы сбывать в Одессе гораздо выгоднее, но его в Галиции чрезвычайно мало; надобно платить за него двойную цену, да и то едва можно там достать его.

/505/ О ЗАВЕДЕНИИ ПАРОХОДСТВА ПО ДНЕСТРУ

Без помощи пароходов мы не могли бы высылать в Одессу на галерах ежегодно пшеницы более нынешнего и, конечно, не достигли бы до отпуска 300,000 четвертей, по следующим причинам:

а) Под перевозку 300,000 четвертей нужно было бы строить ежегодно 1,000 галер, что ныне стоило бы по крайней мере от 200 до 250,000 рейн. зл.; впоследствии покупка их обходилась бы гораздо дороже. По невозможности вести их бечевою не только теперь, но и впоследствии должно было бы продавать их в Маяках за $\frac{1}{8}$ или $\frac{1}{10}$ их ценности.

б) На одни боковые борты галер нужно было бы употреблять ежегодно до 2,000 прекраснейших еловых дерев, которых такой длины и толщины, несмотря на то, что Галиция обильнее лесом других стран, через несколько лет нельзя было бы достать и за деньги; 100,000 досок в два вершка толщины и лучшего качества, как и 30,000 бревен от 10 до 12 арш. терял бы наш край за безценок. Для построения галер нужно 200 плотников; но нет возможности вдруг иметь 200,000 искусных плотников на пространстве нескольких /506/ миль при Днестре, где только ныне стали уметь стро-

ить галеры. До какой степени возросла бы цены за их работу и за лес, когда узнали бы, что ежегодно будет требоваться такое число галер! Невозможно было бы иметь 4,000 бурлаков способных и трезвых, а безопасность целого транспорта зависит от их способности.

в) Для перевозки 300,000 четвертей на 12 миль расстояния от Бендер до Одессы необходимо нужно найти и нанять 60,000 подвод, и то во время сенокоса, а часто и жатвы, потому что караван идет не тогда, когда хотим, но когда благоприятствует состояние воды. В продолжении даже нескольких месяцев, такого числа подвод та сторона не могла бы доставить, а хотя бы и доставила, то цены были бы столь высоки, что торговец не имел бы никакой прибыли.

г) При малом народонаселении тех мест, отвлечение такого числа лошадей от хозяйства было бы в сельских работах очень ощутительно, не только для землевладельцев, но и для правительства.

д) В 1843 году перевозка 30,000 четвертей, высланных из Галиции, потребовала около 8,000 подвод и выгрузка моих галер, несмотря на то, что пять деятельных приказчиков занимались ею, продолжалась два месяца; на некоторых галерах, по недостатку подвод, пшеница пролежала долго. Из этого легко можно заключить, сколько произошло бы потери времени и лишних издержек, когда необходимость подвод увеличилась бы в 12 раз. Кроме того, отсыревшая пшеница, несколько месяцев находясь в мешках, не будучи перелопачиваема, не только могла бы дать запах и согреться, но и повредиться от долгоносиков, насекомого столь пагубного для этого хлеба. В некоторых частях пересылки 1843 года, по причине очень долгого лежания пшеницы на галерах, долгоносики появились в множестве.

Исчислив большие издержки и неудобства, необходимо соединенные с пересылкой пшеницы на галерах, покажем вкратце сбережение расходов и получение выгод, которые могут проистекать от заведения пароходства.

Положим, что пароход мог бы шесть раз сходить в Одессу и возвратиться и по течению реки мог бы тянуть 10 галер с грузом 3,000 четвертей, а против течения перевозил бы 10

галер без груза, и только водил бы галеры до Маяк; отсюда же до Одессы, тот же или другой большой пароход те 3,000 четвертей, привезенные на галерах, перевозил бы на себе в несколько раз: тогда произошли бы следующие выгоды.

а) От каждой галеры, при самой выгодной ее продаже, теряется около 100 р. зл., то пароход, проводя 6 раз по 10, всего 60 галер, сберег бы 6,000 зл.

б) Каждый раз, ведя за собою 3,000 четвертей, пароход сберегал бы нанятие подвод из Бендер в Одессу, которым платится по 1 зл. и более с четверти, то сбереженные издержки на подводы составили бы 18,000 зл.

в) Галеры, веденные туда и обратно пароходом, не нуждались бы в 4 бурлаках на галеру, но было бы достаточно по одному на каждую: с 60 галер сбережется 180 человек по 10 зл., сбережение составило бы 5,400 зл.

г) Очень большие издержки и трудности, при тяге бечевой порожних галер из Одессы до Галиции, заставляли продавать в Одессе мешки и ставки, при продаже которых брали много убытка. Живя два месяца в Одессе, едва я нашел купца из Балты, который потому только купил у меня 3,000 четвертных мешков /507/, что нуждался в них для перевозки пшеницы, купленной в Бессарабии, и он один только предлагал по 12 руб. сер. за сотню четвертных мешков, одесские же купцы предлагали гораздо менее. Я продал ему и за 300 четвертных мешков, которые стали у нас дома 100 злот, получил 36 руб. сер.; потери вышло на 300 мешков 40 зл. р.

При продаже 6 кусков полотна, употребленных на ставки на галерах, теряется по крайней мере 15 зл.

Пароход может перевозить обратно мешки и ставки, которые могут быть употребляемы более одного года.

Издержки выгрузки, по вышесказанному расчету, на всякую галеру составляют 83 зл.: пароходство уменьшило бы их более чем на $\frac{2}{3}$, а потому они едва составляли бы 33 злот. Посему на всякой галере сбережение составило бы 50 зл.

Из сей одной статьи уменьшится издержек 105 зл., которые, если пароход шесть раз пойдет, только умноженные на 60 галер составят 6,030 зл. Это должно быть причислено к прибыли, проистекающей от заведения парохода.

Из приведённого расчета явствует, что пароход, совершая путь в Одессу шесть раз в год, кроме неисчислимых выгод и возможности пользоваться хорошими ценами (которыми мы ныне пользуемся только случайно, но никогда наверно, по причине долговременной выгрузки), в самом сбережении необходимых издержек, при настоящем образе перевозки галерами, даст ежегодно 36,180 зл. или каждая отправка в Одессу может сберечь 6,030 зл. В случае благоприятной воды пароход, будучи в состоянии совершить этот путь 10 раз, может возратить весь капитал, на его приобретение употребленный, и покрыть издержки годового на него содержания.

Железный пароход в 60 сил, сидящий в воде не глубже 18 дюймов, по выписке из Англии, будет стоить от 40 до 45,000 зл. Я уже вошел по этому предмету в переписку и, как только получу удовлетворительный ответ, постараюсь сообщить публике. Что же касается до жалованья капитану и экипажу, также на содержание парохода и галер, то сего с точностью теперь определить нельзя, однако ж годовые издержки на содержание парохода самые большие могут быть следующие:

Жалованье капитану 2,000 зл. р.

Жалованье 5 людям, нужным для услуги на пароходе по 200 зл. каждому, 1,000 зл.

В каждую поездку по 1,000 центнеров кокса, а в шесть поездок, считая центнер в 20 крейцеров, составит в год 2,000 зл. р.

Проценты на употребленный капитал 45,000 зл. на покупку парохода, с присовокуплением процентов возвращения капитала, итого 10%, составит 4,500 зл.

На деревянное масло для смазки машин и на прочие мелкие непредвидимые расходы в год 500 зл. — Итого 10,000 зл.

Полагая, что пароход шесть раз только в год пройдет из Коропца в Бендеры или Одессу и обратно, то на всякую поездку нужно употреблять 1,666 зл. и 40 крейцеров.

Выше показано, что пароход в каждую поездку сбережет против галер 6,030 зл.

Потому пароход в каждой поездке сберег бы 4,363 зл. и 20 кр., или около 2,727 руб. сер.

Пороги близ Ямполья, которые принимали за самую большую преграду плаванья по Днестру, не столь опасны, как

себе представляют. /508/ Они были два раза обозреваемы инженером де Волантом в 1793 и 1795 годах.

Часть камня, выходящего на поверхность воды, и которая была главной преградой, русское правительство приказало взорвать порохом и определило в Ямполе особенного чиновника для подавания помощи судам. Конечно, камни выставляются еще из воды по сторонам реки, однако ж по середине остается свободный ход для сплава галер шириной от 7 до 8 сажень, а в самую межень в этом месте бывает воды глубиной 8 футов. Если и случалось когда-нибудь разбиваться здесь галерам, то эти случаи бывали следствием пьянства и незнания бурлаков, которые, не придерживаясь течения воды, так называемой ими матки, были сносимы на мель или камни, которые в разных местах, особенно в мелких, еще находятся.

Чтобы пройти пороги с галерами без опасности, надобно, не доходя до них $\frac{1}{4}$ мили, причалить к берегу и отсюда поодиночке спускаться серединой, по самому большому течению воды в пороге. Спуск в порогах каждой галеры поручать искусным и трезвым из бурлаков; иначе, если бурлаки не искусны или пьяны, то при всем желании их, особенно когда спуск одной галеры за другою будет следовать скоро, случалось, что галера, пущенная не по главному течению порога, попадала на мель, а другая подплыв, когда первую не успели еще спустить на свободную воду, ударялась в нее и разбивала ее или сама повреждалась. Проведя таким образом галеры через пороги, ниже несколько сот сажень или по положению места и дальше, надобно вторично причалить к берегу, определить бурлаков на прежние места и продолжать путь далее. Таким образом, мои суда прошли безопасно в прошедшем году ямпольские пороги.

Пароходы должны спускаться в порогах подобным же образом. Пароход в 60 сил будет тянуть за собою по крайней мер десять галер, нагруженных пшеницей или другими товарами, соединенных между собой посредством цепи. Подойдя к порогам, для избежания крушения (что неминуемо последовало бы, если бы они спускались целым караваном), пароход надобно отцепить от галер и разделить их между

собою. За четверть миля до порогов убавить огонь под котлами и спустить сперва пароход; по благополучном спуске его и постановке в удобном месте у берега, ниже порогов, спускать потом поодиночке галеры одну за другой, не прежде однако, пока спустится первая и будет опять соединена с пароходом. После чего весь караван будет продолжать безостановочно путь до Бендер или Маяка.

Пароход мог бы водить галеры из Одессы с солью к Каменцу-Подольскому, которую ныне развозят чумаки на волах по разным губерниям. Кроме того, пароход на галерах мог бы перевозить волов, по крайней мере на всяком судне до 30 штук, которых ныне покупаем в Балте, Ганчикраке [Анчекрак – ныне с. Каменка близ Очакова], Буджаке и в Крыму. При такой перевозке они не могут истощать и похудеть, как это случается ныне при прогоне их на 70 милях пути; посему им потребовалось бы по приводе к нам не больше половины употребляемого в настоящее время корма, а при столь значительном сбережении гораздо больше можно было бы содержать скота. Равным образом, сырые кожи, которые в Одессе очень дешевы, можно покупать и доставлять для наших кожевенных заводов. Наконец мы могли /509/ бы излишек нашего хлебного вина доставлять в порты турецкие, итальянские, французские, английские, голландские, если бы наше правительство, заботящееся о благосостоянии нашего края, соизволило исходатайствовать нам позволение провоза вина транзитом через Россию в Одессу без нарушения существующих в этом государстве откупных правил. Пароход поведет за собой десять галер, на каждой по 1,000 венских центнеров, а так как 15 гарнцев (49 штофов) спирта весят венский центнер (138 фунтов русских), то пароход в одну поездку в Одессу мог бы доставить 150,000 гарнцев (49,000 ведер). Немалая выгода для парохода произошла бы от перевоза людей из Одессы и в Одессу, если принять в соображение, что желая отправиться из Брод в Одессу или из Одессы в Броды сухопутно, надобно заплатить несколько десятков рублей серебром с каждого, а пароход, имея хорошо устроенную каюту для 40 пассажиров, мог бы перевозить не только вполովину дешевле, но и скорее, нежели сухопутно.

Перевоз тех и тому подобных статей, на возвратном пути из Одессы, не только покрыл бы издержки возврата, но еще мог бы вознаградить часть или даже целое годовое содержание парохода.

Мы сказали выше, что при отправке теперь в Одессу на всякую галеру, кроме капитала, употребленного на покупку 500 корц. пшеницы, на показанные там издержки, нужно было иметь наличными около 1,000 злот. По недостатку наличных денег, нашлось бы только малое количество производителей и спекулянтов, которые могли бы отправлять большие караваны хлеба. Пароход, уменьшая издержки пересылки, по крайней мере в половину, споспешествовал бы к облегчению хлебной торговли.

В 1843 году, в первую мою поездку в Одессу, я отправился на 12 галерах, которые после в пути разгружены были на 11. На каждой галере было около 500 корцев или 300 четвертей пшеницы, а так как четверть средним числом весила по 10 пудов и 11 фунтов, что составляет 412 польских фунтов, то груз всякой галеры с присовокуплением веса досок под мешки, самих мешков, холстинной крышки и 4 людей с их вещами, составлял, по крайней мере до 1,000 венских центнеров, или 3,425 пудов. Мои галеры построены у меня в Коропце и отсюда, в 500 корцев груза (несмотря на дурную форму их постройки), отправились 23 июня 1843 года.

Начальником этого первого отправления был молодой человек Иван Бражневский. Июня 25 дня он был в Залещиках, июля 1-го – в Окопах, 9-го того же месяца в Ямполе, 13-го в Черном Селе [?] перед Бендерами. Он, первый раз в жизни плывя по Днестру, предупрежденный об опасном плаваньи по нему, особенно о трудной переправе через ямпольские пороги (которые счастливо проплыл, не уменьшая груза), плыл боязливо, очень медленно и с чрезвычайной осторожностью; но несмотря на несговорчивость и ленность галицких бурлаков, которые очень поздно отправлялись и очень рано останавливались на ночлег, несмотря на частые остановки под предлогом противного ветра, несмотря на столь большую потерю времени от Коропца до Черного Села, за две мили от Бендер, без всякого несчастья, при-

плыл в 20 дней, а мог бы приплыть гораздо ранее, если бы не было вышеозначенных задержек, /510/ которые происходили частью от ленности бурлаков, частью от других препятствий, а не от самого Днестра. Днестр за Ямполем и порогами, особенно же от Рашкова, в мелких местах имеет глубины 7 локтей (около 5½ аршин) и даже ночью по нему можно плыть безопасно. Думаю, что плывя скорее, не позволяя бурлакам напрасно тратить времени, при умеренной воде, можно приплыть в Бендеры от Коропца в 14 дней. А так как пароход в час проходит 2½ мили, то мог бы совершить этот путь в три дня; чем тише течение реки, тем скорее по ней плывет пароход и тем легче подымается по ней обратно с нагруженными галерами.

Пароход, проходя 110 миль от Коропца в Бендеры и 110 миль обратного пути, проплывает средним числом по 9,000 сажень в час, а в оба пути время плавания составит 99 часов, или 8 дней, до Маяка и обратно – 119 часов. Пароход, по умеренной воде Днестра, может пройти 13,810 сажень в час; ныне же галеры, плывя вниз течения, едва проплывают в час 1,500 до 2,000 саж. Если в России, со времени употребления на Днестре казенных пароходов, будет учреждена прибрежная полиция (о чем нельзя сомневаться зная, что русское правительство, сделавшее столько для облегчения плавания по Днестру, действует благоразумно везде, где идет дело о поддержании и об улучшении благосостояния подданных), то плавание по Днестру обеспечилось бы от могущих случиться опасностей до такой степени, что суда могли бы плавать и в ночное время. Кроме того, можно наверно надеяться, что русское правительство приказало бы построить в окрестностях Бендер навесы для складки каменного угля и магазины, которые, по многим причинам, были бы очень полезны при перегрузке пшеницы из галер на казенные русские пароходы, предназначенные к плаванью по Лиману, вверх по Днестру до Маяка или до Бендер и обратно в Одессу. Между тем, наши суда, переложив свой груз или на русские, или на наши суда, предназначенные к плаванью по Лиману для перегрузки груза в Одессу, могли бы от Бендер или Маяка возвращаться в Галицию за новым

грузом, и тем скорее, что Днестр за Бендерами, будучи самый извилистый, более всего требует времени для плавания по нему, а его протяжение от Бендер в Одессу составляет 42 мили. Таким образом, употребляя до Бендер наши, а оттуда казенные русские суда, время возвращения наших пароходов могло бы значительно сократиться.

С будущей весны я намерен отправить от Коропца в Одессу тридцать галер с грузом 15,000 корцев пшеницы. Для сплава этого каравана мне предстоит по вышеизложенным расчетам расходов 18,390 злот. или 11,534 руб. сер. Вместо того, при помощи парохода эта перевозка обошлась бы мне в 5,900 зл. Следовательно, я имел бы чистой прибыли 12,490 зл. или 7806 руб. сер. только от 1,500 гарнцев пшеницы.

Эта сумма 12,490 зл. чистого барыша от троекратной поездки парохода, полученного в одном году, должна очевидно убедить всякого о пользе пароходства по Днестру, а вместе поощрить к ускорению составления общества и увеличению числа пароходов на этой важной реке.

Литература:

1. Афанасьев-Чужбинский А.С. Поездка в Южную Россию // Собрание сочинений А. С. Афанасьева (Чужбинского) / Под ред. П.В. Быкова. – Т. VIII. – СПб., 1891. – 420, II с.

2. Брун Ф. Замечания Антона Равига-фон-Мысловского, члена сейма Галиции и проч., о торговле хлебом между Галицией и Одессою и об учреждении пароходства по Днестру, пока от Коропца до Одессы, а, по соделании судоходным верхней части сей реки, от деревни Розвадов до Черного моря. – Лемберг: у Петра Пиллера, 1844. // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1848. – Т. 2. – С. 719-722.

3. Мысловский А. Замечания о торговле хлебом из Галиции в Одессу и заведении пароходства на Днестре // Земледельческая газета. – 1845. – № 58. – С. 457-463; № 59. – С. 466-468; № 63. – С. 499-501; № 64. – С. 505-510.

4. Штукенберг И.Ф. Днестр // Энциклопедический лексикон. – Т. 17: Дю-Дят. – Санктпетербург, 1841. – С. 34-39.

5. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach

Rzeczypospolitej. Województwo ruskie, Ziemia Halicka i Lwowska. – T. 7 / wyd. 2 przejrz nieuzupełnione, Zakład Narodowy im Ossolińskich. – Wrocław, Warszawa: 1995. – 693 s.

6. Bender R. Powstanie czy samorząd? Rady miejskie i powiatowe w Lubelskiem 1861-1863. – Lublin, 1998. – 180 s.

7. Borowski J.S. Julius Kossak. – Krakow, 1900. – 47 s.

8. Galicyjskie jarmarki // Dodatek miesięczny do «Gazety Lwowskiej» poświęcony history, statystyce i ekonomii krajowej / red. Adolf Rudynski. – Lwow, 1872. – Rok 1. – T. 1. – 256 s.

9. Okon W. Wołyn i obrazy // Niepodległość i pamięć. – 2008. – № 27. – S. 353-382.

10. Jozefa Hrabiego Zaluskiego uwagi nad pierwszym totem Rozpraw Towarzystwa gospodarskiego // Rozprawy C.K. Galicyjskiego Towarzystwa gospodarskiego. – T. 3. – Lwow, 1847. – S. 104-109.

11. Mioduski-Mysłowski // Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – T. 16: Uzupełnienia i sprostowania z materiałów archiwalnych. – Część 1. – Poznań: Heroldium, 2002. – 294 s.

12. Mysłowski Antoni Rawicz // Bibliografia polska: XIX Stolecie prez K.Estreichera. – T. 3 (L-Q). – Krakow, 1876. – S. 189.

13. Mysłowski A. Betrachtungen über den Getreidehandel aus Galizien nach Odessa, und über die Einfuhr einer Dampfschiffahrt auf den Dniestr einstweilen von Koropiec nach Odessa, und nach Rcgulirung des oberen Thal dieses Flusses von dem Dorfe Rozwadow, bis in das Schwarze Meer. – Lemberg: Druck von Piller, 1844. – II i 62 s.

14. Mysłowski A. Uwagi nad handlem zbożowym z Galicii do Odessy i nad zaprowadzeniem żeglugi parowej na Dniestrze, teraz od Koropca, a po zregulowaniu wyższej części tej rzeki, od wsi Rozwadowa aż do Odessy. – Lwów: Drukarnia P. Pillera, 1844. – 44 s.

15. То же, с приложениями (Toż, z dodatkami). – Lwów: druk Pillers, 1844. – 62 s.

16. Mysłowski A. Wiadomość o fabryce cukrowej w Tłumaczu. – Lwów: druk Pillera, 1844. – 20 s. (Oddruk z «Tygodnik Rolniczo-przemysłowy»).

17. Piérwsza wysyłka pszenicy galicyjskiej na okrętach austriackich z Odessy do Anglii // Tygodnik Rolniczo-przemysłowy. – Lwow, 1846. – Rok dziwiaty. – №27. – 6 Lipca. – P. 220.

18. Poczet Szlachty Galicyjskiej i Bukowinskiej. – Lwow, 1857. – XIII, 335 s.

19. Pruski W. Dwa wieki polskiej hodowli koni arabskich (1778-1978) i jej sukcesyna świecie. – Państwowe Wydawnictwo Rolniczej Lesne, 1983. – 386 s.

20. Wasztyl R. Pionierskie stowarzyszenia kultury fizycznej // Acta Scientifica Academiae Ostroviensis: Zeszyty Naukowe Sectio B. – Ostrowiec, 2012. – S. 122-145.

21. Zadanie do nagrody // Przyjaciół Ludu. – Leszno, 1846. – №20. – 16 maja. – S. 160.

22. Zadanie Deputacyi Towarzystwa gospodarskiego o tegorocznym jarmarku nawelne we Lwowie // Rozprawy C.K.Galicyjskiego Towarzystwa gospodarskiego. – T. 3. – Lwow, 1847. – S. 63-65.

Подписи к иллюстрациям:

Рис. 1. Портрет А.Р. Мысловского

Рис. 2. Переправа на галере через Днестр (худ. Ю. Коссак, 1856 г.)

Рис. 3. Обложка немецкого издания книги А.Р. Мысловского

Рис. 4. Титульный лист польского издания книги А.Р. Мысловского

Рис. 1

Рис. 2

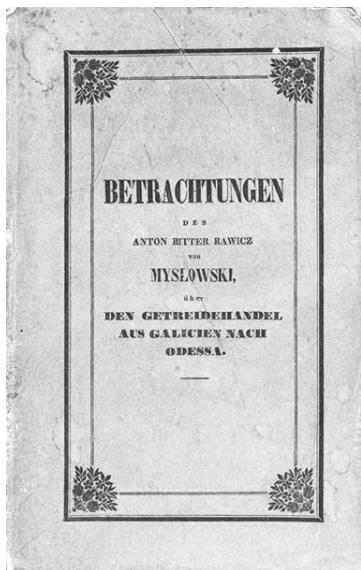

Рис. 3

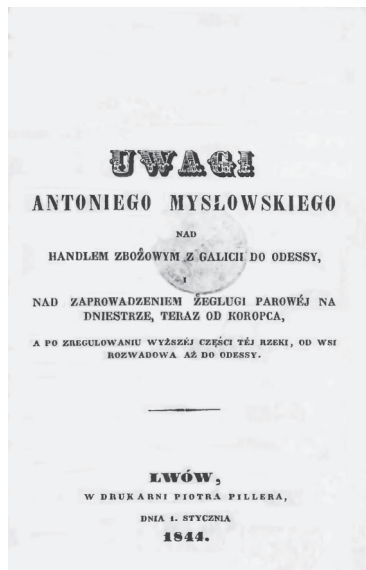

Рис. 4

ОДЕСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ

*Тарас Гончарук,
доктор історичних наук, професор
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*

Стаття Костянтина Зеленецького 1842 р. – ПЕРШЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ОДЕСИТІВ

Стаття професора Рішельєвського ліцею Костянтина Зеленецького (1812 – 1858 рр.) «О русском языке в Одессе» вміщена на шпальтах «Одесского вестника» 1842 р., вочевидь, стала першою спробою дослідити розмовну мову одеситів, а її автор першим з науковців вказав на «неправильність» цієї мови, зокрема, на велику кількість в ній українізмів та навіть «галицизмів», м'яку вимову та ін. Витримки з дослідження К. Зеленецького нами вже публікувалися [1. 119-122] і згодом жваво обговорювалися на просторах Інтернету [2], проте сучасним читачам варто ознайомитись з його повним текстом, який подається нижче.

По виданні згаданої статті К. Зеленецький розширив сферу своїх досліджень й 1855 р. надрукував в Одесі брошуру «О русском языке в Новороссийском крае», зазначивши у передмові, що видання має на меті виконати волю попечителя одеського навчального округу Павла Демідова (1809 – 1858 рр.), який, «обозревая учебные заведения... заметил, что в них, как и в целом крае, употребляются разные нерусские слова, равно как и целые выражения и фразы...» [3. 3].

Дослідження К. Зеленецького з точки зору Російської імперії були важливими для подальшої русифікації краю. Це певною мірою підтверджував Костянтин Скальковський (1843 – 1906 рр.), який у спогадах про Одесу кінця 1840-х – 1850-х рр. зазначав: «Женская прислуга была из малороссиянок и полек. Этому обстоятельству одесский язык, ныне сильно очистившийся, обязан был массою малорусских и польских слов и оборотов, произношение его тоже

более мягкое. Профессор Зеленецкий написал целую книгу об ошибках одесского языка, возмущившую одесситов» [4. 22-23].

Звичайно, не лише «жіноча прислуга», як твердив К. Скальковський, була носієм українського впливу в тодішній Одесі. Маса українського простолюду поповнювали населення міста. Не дивно, що вже в 1834 р. Михайло Максимович (1804 – 1873 рр.) у своїй збірці опублікував першу відому українську народну пісню про Одесу. В скороченому варіанті її неодноразово цитували історики. Повний текст пісні такий:

«З поля вітер віє,
За Лиманом завиває, –
Туга, печаль налягає...
Ой я з туги та з печалі
Піду в коршму погуляю –
Шинкарочка молодая
Вона ж мене давно знає.
Горілочка навірає.
«Шинкарочко молодая,
Усип меду і горілки,
Тепер в мене нема жінки:
В кого жінка, в кого діти,
Тому в Польщі (тобто на Правобережній Україні. – Т.Г.)
добре жити,
А я жіночки не маю –
Я в Одесі пробуваю!
А в Одесі добре жити –
Мішком хліба не носити,
На панщину не ходити,
Подушного не платити;
Ні за плугом, ні з ралом
Називають мене паном! [5. 167]»

М. Максимович відносив цю пісню до «бурлацьких» (так би мовити, «заробітчанських») пісень. Пізніше колекцію українських народних пісень про Одесу поповнили: збирач чумацького фольклору Іван Рудченко (1845 – 1905 рр.) [6. 117, 121-123, 128-129, 168-170, 172, 237], одеський історик Олексій

Маркевич (1847 – 1903 рр.) та ін. О. Маркевич також звернув увагу на поширення серед одеського простолюдю українських пісень, казок і т. п., зазначаючи, «о рабочем-же элементе гор. Одессы и говоритъ нечего – он совершенно южно-русский» (тобто український) [74]. Деякі автори вказували на певну монополізацію українцями (в першій половині XIX ст.) окремих професій в Одесі, як то: каменярів в катакомбах, або шкіперів каботажних човнів (як писав 1845 р. батько К. Скальковського статистик та історик А. Скальковский: «... все почти шкипера каботажных лодок суть чистые дети Гетманщины и Запорожья...» [8]). Для представників єврейського населення, які переселялися в цей час до Одеси з Галичини та Правобережжя, українська мова теж не була незнайомою.

Проте К. Зеленецький у своїй статті стверджував, що найбільше невідповідностей нормам російської мови в Одесі він знаходив «в низшем чиновном классе». Відомий краєзнавець Олександр Де-Рібас (1856 – 1937 рр.) в нарисі «Малороссы в Одессе» (який нещодавно був републікований К. Сорокіною [9. 99-103]) зазначав: «В первые дни нашего города в нем громче всех раздавалась малорусская речь, и ее не могли заглушить ни греческий, ни итальянский, ни французский, ни другие языки первых поселенцев Одессы (...). И эта малорусская речь легла в основу нашего одесского народного языка» [10], згадуючи при тому не представників простолюдю, а помітних у місті діячів, які були носіями української мови та культури. Адже чимало одеських чиновників першої половини XIX ст. належали до нащадків славних українських старшинських родів Гетьманщини (Розумовських, Шостаків, Кирьякових, Туманських, Гамалій та ін.), а також запорозьких та чорноморських козаків, української шляхти, священників, міщан та ін. Деякі з них і на службі не цуралися української мови. Наприклад, наглядач Херсонської митної застави одеського порто-франко середини 1840-х рр. Зосим Педащенко, який, за спогадами Осипа Чижевича, запобігаючи провезенню контрабанди, «позволял себе без церемоний щупать толстых барынь, допрашивая: «А це сие у вас натуральнэ, чи фальшивэ» [11. 23].

Слід також вказати, що незважаючи на вищенаведене твердження К. Скальковського, російська мова одеситів далеко не до кінця «виправилася» в другій половині XIX ст. Явні українізми залишалися тут і пізніше. Як відомо, в якості «родзинок» мови одеситів, їх вміщували в свої твори: Влас Дорошевич, Ісак Бабель, Ілля Ільф та Євген Петров, Олександр Козачинський та ін. Залишалися й явища, що були, на думку К. Зеленецького наслідками відсутності в Одесі «нормального образця» російської мови – чітке слідування орфографічним правилам при вимові, неправильні наголоси в назвах (зокрема, назвах вулиць Тирастольської, Гаванної та ін.) і т.д.

Текст статті К. Зеленецького наводиться нижче з певними правками пунктуації для легшого розуміння читачем (приклади слів та літер взяті в лапки, чого К. Зеленецький не робив). До тексту подані примітки, що були вміщені в газеті й позначені зірочкою в дужках – (*). Дві з них мають позначку «Ред.». Ймовірно їх зробив тодішній редактор «Одесского вестника» народжений в Одесі нащадок козацького старшинського роду Олександр Тройницький (1807 – 1871 рр.).

Додаток.

Стаття К. Зеленецького 1842 р.

«Про російську мову в Одесі».

(К. З. О русском языке в Одессе // Одесский вестник. – 1842. – 10 октября).

«О русском языке в Одессе (*)

Весьма понятно, почему многие, собственно великороссияне, приезжая в Одессу, находят здесь разные особенности в употреблении нашего отечественного языка, которые противоречат его основным правилам и условиям. Причина этого заключается в разнотихийности населения не только Одессы, но и всего Новороссийского края. Не более столетия, как этот край начал заселяться пришельцами, понимавшими условия европейской гражданственности. До того, все южное пространство от Днепра почти до Дона

было обширную, дикую степью, по которой временами проносились удалые полки запорожцев, толпы крымцев и турков; постоянного, утвердившегося населения не было. С половины прошлого столетия, в местах этих, с согласия русского правительства и под его покровительством, начали селиться малороссияне и разные иноземцы, как то: сербы, молдаване, болгары, греки, армяне, поляки и проч. Рано поселились здесь и великороссияне: известно, что старообрядцы и раскольники были поселены в прежнем средоточии Новой России, в Елисаветграде, еще в 1750-х годах. Число их значительно увеличилось впоследствии, когда открыты были свободные прописки в общества и когда помещики, убедившись в полезности здешнего климата и почвы для многих ветвей промышленности, начали переселять сюда русских крестьян. Из сих-то разнородных начал составила масса новороссийского заселения. Должно заметить, что в образовании этой массы, особенно в городах, основанием во всех отношениях послужил перевес великорусского начала, в деревнях же и селах – начала малороссийского; так что многие из великороссиан, живущих между малороссиянами, хотя сохранили свою национальность, но приняли от сих последних многие выражения.

Как бы то ни было, в этой смеси народонаселения заключается причина, по коей наш русский язык не существует здесь в своей подлинной чистоте, хотя и есть язык господствующий. Нигде эти отступления от нормы русского языка не разительны так, как в низшем чиновном классе, который хотя более других обрусел, но все-таки сохранил следы своего нерусского происхождения, особенно в выговоре и употреблении слов. Притом, так как в Одессе нет единства в составе русского народонаселения, то и нет одного, постоянного образца в употреблении слов, образца, который бы в самом обществе был освящен употреблением, установился, – который бы внедрялся в память младенца с первых минут, когда начнет он говорить.

Главная резкая черта здешнего наречия, черта с первого раза поражающая внимание каждого, кто приезжает из Великой России в Одессу, состоит в странной и совершенно

производной перестановке ударений. К тому, в одном и том же слове, один ставит ударение в начале, другой в середине и т. д. Не говоря уже о неправильности ударений в именных собственных (как например «Воло́гда» вместо «Вѳлогда» и др.), которых произношение зависит иногда от причин совершенно частных, имена нарицательные произносятся также произвольно и странно. Здесь очень часто вы услышите «глы́боко» вместо «глубоко», «таможе́нный», «дене́гами», «множе́ственный», «совере́щенный», «водяни́стый», «говѳрѳть», «звѳнить», «же́стоко» (**), «хѳлодность», «сблѳжение», «мини́стерский», «постѳпенный», «проведе́нный» и множество других. Невозможно высчитать всех неправильностей в ударении слов, которые приходится вам слышать здесь иногда совсем неожиданно: у каждого свое.

Другая черта, которая характеризует собою здешний русский язык, заключается в составлении новых слов и в каком-то странном искажении общеупотребительных. Здесь, например, на каждом шагу слышишь «хатѳтся» (вместо «хочѳтся»), «хѳтишь», «хѳтитъ», «хѳчем», «хѳчете», «хѳчѳть», – в употреблении которых, впрочем, грѳшны и некоторые другие провинции наши. Зато едва ли где-нибудь, кроме Одессы, услышите вы речения: «пользѳтельнее» вместо «полезнее»; «пожилѳцы» вместо «жилѳцы»: это кажется из Малороссѳи; «ѳортка» вместо «калитка»: оттуда же; «ѳранзоля» вместо «бѳлый (ѳранцузский) хлеб»; «поверхѳностный» (?) – это, думаем, из Харькова; «сам» вместо «один», например, «я бѳл здесь сам», т.е. «один»; «пѳпытаем» вместо «спросим» из Украины; «товарка», т.е. «товарищ» в женском роде; «карбованец» вместо «цѳлковый»; «чеѳо не́будѳ», «за́раз» вместо «тѳтчас»: украинское; «на́рѳчитѳ» или «на́рѳчи́то» вместо «на́рѳчно», «с умы́слом»; «вѳсторже́нцы» вместо «вѳсторже́нные»; «ставня» вместо «ставень»; «попѳравливаѳт» вместо «попѳравляет»; «вырубаѳть» оѳонь, вместо «высекаѳть»: малороссѳийское; «кресало» вместо «огниво»: то же; «гѳрище» вместо «чердак»: то же; «хѳтор» вместо «дача»: особенность усвоенная; «пѳститъ» вместо «пѳститѳся»; «недоѳатѳчества» (?) вместо «бѳдность», «хѳудые дела»; «обѳвязаѳть» вместо «обѳязаѳть»; «напропа́лое», т.е. «ѳчертя го-

лову»; «повстречаться» вместо «встретиться»; «позычать» вместо «занять»; малороссийское; «уворовать», чего чистый русский не скажет; «на балу» вместо «на бале»; слово «коцап» вероятно вместо «бородач», которым характеризуют нашу братию, русских с бородами, и проч.

Третью замечательную особенность здешнего разговора составляют галлицизмы и вообще обороты со странным совокуплением слов. Тут кажется заметно влияние более западно-европейского, нежели малороссийского начала. Следующие выражения здесь очень употребительны (особенно в среднем классе): «я вам (вас) спрашиваю»; «берегитесь он вам (?) больно укусит»; «благодарю вам»; «не знаю, если он это сделал», вместо «сделал ли он это»; «он хорошо делает свои дела» вместо «ведет свои дела» (**); «умирать за тобою» вместо «умирать по тебе»; «извините, если я не исполнил этого»; «он смеется с меня», вместо «надо мною»; «красить на белый цвет» вместо «в белый цвет»; «для (вместо «по») этой причины» и пр.

В-четвертых, в выговоре и в произношении слов заметно здесь строгое следование тому, как они пишутся, чего, как известно, в русском языке нет. Так, например, согласные твердые не заменяются в произношении, как на севере, соответственными им мягкими. Здесь не скажут: «боп», «крушка», «лоф», «исключить», «мяхкий», «друк», «кто» и проч., но, со всею этимологическою ясностью, произнесут: «боб», «кружка», «лов», «изключить», «мягкий», «друг», «кто» и проч. Букву «ч» в словах: «что», «скучно», «нарочно», «свечник» не изменяют в «ш», а произносят чисто, как бы стараясь выговором показать письменное употребление. Буква «я» имеет ли над собою ударение или нет, произносится всегда одинаково, не превращаясь в «е». Тут вы услышите во всей чистоте слова: «заяц», «ячмень», «отчаяние» (не «заец», «ечмень», «отчаение», как говорят на Руси). Букву «о», без ударения над ней, также почти никогда не превращают в «а». Причина этой орфографической точности понятна: кроме языка письменного нет другого нормального образца, который бы для всех был общим. Случается даже слышать в разговоре причастия и деепричастия.

Пятое, буква «г» произносится здесь почти всегда как «h», а не как «g», что свойственно русскому языку. Далее, здесь говорят: «смотреть», «читаетъ», «пишетъ», «смеетсяъ», «делаютъ», «пишутъ» и проч. Это кажется также, если не ошибаемся, из Украины. Кроме того, верное и отчетливое русское ухо найдет здесь множество неправильностей в произношении звуков: «е», «ѣ», «ю», «я», «йю», «ье», «йя» и проч. Но это утонченности произношения.

В заключение отметим, что вы не найдете этих особенностей ни в высшем классе здешнего русского населения, которое не имеет тут своего корня, ни в обществе поселившихся здесь великороссиян, хоть иногда и они также подчиняются общему влиянию. Нет, эти особенности принадлежат туземцам, выросшим на новороссийской почве и составляющим обруселых потомков первоначально разнородного заселения, о котором мы говорили выше. Неправы однако же те, которые думают, что в Одессе русское начало подавлено иноземным влиянием: следы этого влияния в языке суть только временные следствия столкновения различных племен в одном месте. Нет сомнения, что со временем они совершенно исчезнут, тем более, что русский язык, дух, образование и любовь ко всему русскому проникают здесь более и более в среду иностранцев

К.З.»

Примітки до статті:

(*) «Охотно помещаем эту статью, в которой содержатся довольно любопытные сведения. Позволяем себе, однако ж, заметить, что указанные наблюдательным автором неправильности в употреблении русского языка никак не могут быть приписаны, по нашему мнению, одной Одессе, и в равной или, вероятно, даже в сильнейшей степени принадлежат всему Новороссийскому краю и Малороссии. *Suum cuique*. Ред.»

(**) «Нам не доводилось слышать некоторых ударений в словах, так же как и целых слов, приведенных автором этой статьи. Таковые слова мы отметили вопросительными знаками (?). Ударение на первом слоге в слове «жестоко» мы не раз слышали, между прочим, из уст знаменитого русского комика Щепкина. Ред.»

(***) «Это не то же, что напр. он сделал доброе дело. Делать дела значит здесь вести (образовывать) свои дела, иногда и с грешком пополам».

Література:

1. Гончарук Т. Г. Нащадки українських козаків і «Народження Одеси». – Одеса, 2006.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://rupor.od.ua/article/O-russkom-yazyke-v-Odesse-\(abo-yak-rozmovlyali-/](http://rupor.od.ua/article/O-russkom-yazyke-v-Odesse-(abo-yak-rozmovlyali-)
3. [Зеленецкий К.] О русском языке в Новороссийском крае. Издано по распоряжению г. попечителя Одесского ученого округа. – Одесса, 1855.
4. Скальковский К. Воспоминания молодости (по житейскому морю) 1843 – 1869. – СПб., 1906.
5. Максимович М. Украинские народные песни. – Ч. 1. – М., 1834.
6. Рудченко И. Я. Чумацкие народные песни. – Киев, 1874.
7. Маркевич А. Одесса в народной поэзии. – Одеса, 1894.
8. Скальковский А. Коммерческое народонаселение города Одессы // Одесский вестник. – 1845. – 17 января.
9. Сорокіна К.Ю. Козацька минувшина в працях одеського краєзнавця Олександра Дерібаса // Хаджибеївські читання. Матеріали наукової конференції з історії України для студентів і аспірантів. – Одеса, 2018.
10. Дерібас А. «Старая Одесса. Пыль Куликова поля. – Малороссы в Одессе. – В. И. Белый. – «Первоцвет» Грицька Хохнівченко // Одесский листок. – 1909. – 30 августа.
11. Чижевич О.О. Город Одесса и одесское общество. Воспоминание старожила // Из прошлого Одессы. Сборник статей. – Одесса, 1894.

*Тарас Віницький,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*

ЗАРОДЖЕННЯ ФУТБОЛУ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОДЕСИ

Питання зародження футболу в Одесі здебільшого є предметом зацікавленості з боку публіцистів, значно менший інтерес до теми демонструють фахові історики. В працях останніх насамперед простежуються дві головні лінії у вивченні розвитку англійської гри на теренах південно-західної України – привнесення цього захоплення в причорноморське місто членами Одеського британського атлетичного клубу/товариства (надалі послуговуватимемося загальноновживаною аббревіатурою ОБАК. – Т. В.) ще наприкінці ХІХ ст. та поширення «ножного м'яча» з-поміж місцевого населення на початку ХХ ст., що відбувалося під впливом підданих Великої Британії. В переважній більшості публікацій автори звертали увагу на роль гімназистів в розгортанні занять футболом як у стінах навчальних закладів, так і поза ними, таким чином виділяючи учнів освітніх установ як найбільш рецептивну для розвитку цієї гри категорію одеської спільноти. Для прикладу, у 1962 р. в московському тижневику «Футбол» побачила світ публікація кандидата історичних наук Є. Цимбала, в якій він розповідав про перші товариські зустрічі між командами «англійської колонії в Одесі» та однією з місцевих гімназій [1].

Згодом в фахових виданнях з'явилися статті В. Кізченка та М. Зубалій і В. Зубалій, в яких автори лише окреслили інтерес до футболу в Одесі на початку ХХ ст. [2; 3]. За декілька десятків років в краєзнавчих збірках з'явилися джерелознавчі розвідки одеських істориків, присвячені 100-річчю з часу офіційно невизнаної перемоги збірної міста в чемпіонаті Російської імперії 1913 р. [4; 5].

Більш випукло намагалися відтворити картину зародження і становлення «гри мільйонів» в Одесі спортивні журналісти й футболофіли, серед яких одним з найвідоміших був колишній футболіст Б. Галинський, а також інші автори, які концентрувалися на тематиці заснування ОБАК, поширення футболу серед місцевого люду та проведення перших загальноміських турнірів [6; 7; 8; 9]. Про відсутність спеціальних наукових робіт з окресленої теми свідчить і бібліографічний показник [10].

Таким чином, у пропонованому дослідженні ми ставимо за мету поставити на наукову основу питання поширення футболу в навчальних закладах Одеси, задля досягнення якої необхідно реалізувати наступні завдання – виявити наявну джерельну базу з проблеми, з'ясувати роль нової гри у системі фізичного виховання учнів і студентів міста, проаналізувати перебіг спортивних змагань, в яких вони взяли участь, виявити значення гімназійних команд у розвитку футболу, встановити локацію спортивного майданчика/майданчиків для проведення тренувань та ігор учнівських команд. Станом на сьогодні головним джерелом з теми залишається преса, на шпальтах якої з вражаючою періодичністю дописувачі знайомили громадськість з новим захопленням учнівської молоді. Перспективи віднайдення актових матеріалів наразі залишаються доволі песимістичними, при цьому основні сподівання покладаються на архівний потенціал Великої Британії, де мали б відкластися документи з діяльності ОБАК.

На початку ХХ ст. Одеса залишалася найбільшим за чисельністю населення містом в «українській» частині Російської імперії. Її зростання на рубежі століть неминуче тягнуло за собою необхідність поступового розширення й мережі освітніх установ різного типу. Станом на 1908 р. в Одесі було 8 чоловічих гімназій та 4 реальних училища. Загалом у всіх закладах такого типу навчалось 3946 учнів, в них працював 381 учитель. Крім того, нараховувалось понад 20 приватних і нижчих навчальних установ й понад 10 середніх спеціальних освітніх закладів [11, 148-149].

Як зазначають автори краєзнавчих нарисів «Історія Одеси й Одещини (кінець XVIII ст. – 1914 р.)», після поразки Російської революції 1905-1907 рр. для учнів гімназій вводилися більш жорсткі правила поведінки. Прогулянки гімназістам дозволялися з 1 травня по 1 жовтня до 22 год., а в інший час до 20 год. Їм заборонялося відвідувати оперетки, фарси, маскаради, ресторани, трактири, кав'ярні, більярдні, пивні та винні лавки [12, 384]. Такі обмеження щодо проведення вільного часу на захоплення футболом не поширювалися, вочевидь тому, що англійська гра ще не встигла опанувати учнівський загаль. Відтак керівництво Одеською навчальною округою (далі ОНО. – Т. В.) не вважало за потрібне вносити таку форму дозвілля до табуйованого списку.

Власне 1907 р. став рубіжним щодо проникнення «ножного м'яча» в середовище гімназійної молоді, а відправна дата встановлена завдяки «Ежегоднику Всероссийского Футбольного Союза за 1912 г.», в якому основна заслуга у згуртуванні подвижників футболу відводиться «викладачу англійської мови в гімназії Юнгмейстера п. Пітерсу», який познайомив вихованців з правилами гри [27, 123]. Київські автори у свій час висунули цілком слушну гіпотезу, що футбол саме завдяки викладачам та гімназістам здобув справжнє визнання в Одесі [6, 6], адже учнівська молодь швидкими темпами «інфікувала» однолітків новомодним захопленням.

Лідерство гімназії А. Юнгмейстера (Воронцовський провулок, 2) побічно підтверджує й брошура рекламного типу напередодні 1905/1906 н. р., у якій дирекція закладу наполягала, що особлива увага з боку педагогів приділятиметься фізичному розвитку дітей, а перевага надаватиметься рухомим іграм на свіжому повітрі. Насамперед називалися такі різновиди самовдосконалення, як танці, гребля, плавання, фехтування і верхова їзда [14, 5-6]. Хоча футбол був відсутній у пропонованому переліку, але команда саме даного закладу в популярній літературі фігурує як перша дружина, котрій пощастило вийти на герць проти єдиного футбольного колективу міста того часу.

Йшлося про два матчі з ОБАК протягом одного тижня – 29 (16) листопада і 6 грудня (23 листопада) 1908 р. [7, 6; 15, 105].

Суттєво коригує і розширює знання про проведення перших матчів за участі одеської команди місцева преса. Одне з найпопулярніших видань того часу газета «Одеський листок» підважує версію, яка існувала упродовж багатьох десятиліть, оскільки в суботньому номері від 17 (4) жовтня 1908 р. читачам повідомлялося, що «у неділю <...> на Англійському полі, що по М.-Фонтанській дорозі відбудеться перший (виділення наше. – Т. В.) Футбол-матч між англійськими та російськими гравцями м. Одеси» [16, 4 октябрю].

Така форма реклами поєдинку і наступний допис, який з'явився за 10 днів, дає підстави висунути два припущення. Або 18 (5) жовтня з невідомих причин зустріч не відбулася, або була перенесена на наступну неділю 25 (12) жовтня. Адже у традиційній рубриці «Спорт» журналіст часопису стверджував, що вихованці гімназії А. Юнгмейстера третього дня, себто позавчора 25 (12) жовтня, змагалися в футбол на плацу Англійського клубу під керівництвом містера Д. Пітерса (Джон Едуард Пітерс з 6 листопада (24 жовтня) 1908 р. також почав працювати викладачем англійської мови на Одеських вищих жіночих курсах [29, 24]). У газетному повідомленні була відсутня конкретика щодо того, чи гра відбулася між «юнгмейстерівцями» та ОБАК, чи протистояли один одному учні гімназії. Важливим доповненням стала репліка про присутність на видовищі поважних гостей, насамперед попечителя ОНО О. Щербакова, директорів гімназій та сподвижника цього виду спорту А. Юнгмейстера. Попечитель залишився вельми задоволений побаченням і схвалив такий формат учнівського дозвілля [16, 14 октябрю].

Описувані обставини дають підстави вважати, що футбольний матч був організований з ініціативи окремих педагогів гімназії А. Юнгмейстера як показова гра задля затвердження такого виду фізичного виховання з боку керівництва навчальної округи. А попередній анонс та міс-

це проведення «вправ у футбол» трактується нами на користь твердження про зустріч саме між ОБАК та гімназістами. Також слід взяти до уваги, що тогочасна спортивна журналістика теж проходила стадію становлення позаяк не мала матеріалу для глибокого заглиблення у нюанси виду спорту до 1908 р. Тому цілком зрозумілим є відсутність у дописі звичної для пізнішої епохи детальної розповіді з місця події, наприклад, зазначення назви команд-суперників, рахунку матчу, складів обох дружин, авторів голів тощо. Інакше важко пояснити, з якою метою на захід запрошували поважних гостей, бо сумнівно, що їх могли зацікавити лише удари по м'ячу чи пересування по майданчику групи учнів без спортивного інтересу. Натомість протистояння двох колективів мало формувати відчуття такого важливого елементу виховання учнів, як спільної дії заради досягнення кінцевої мети, у даному випадку перемоги в футбольному матчі, що й мало викликати захоплення з боку керівництва ОНО.

Отже гра, яка відбулася 25 (12) жовтня 1908 р., цілком може претендувати на статус першого футбольного матчу в історії Одеси, в якому взяла участь місцева команда. Безсумнівно, саме її слід вважати стартом для масового поширення футболу в стінах навчальних закладів міста. Першість гімназії А. Юнгмейстера в розвитку футболу може латентно підтвердити й пізніший допис, у якому автор стверджував, що директор навчального закладу першим включив до переліку занять своїх учнів ігри [17, 31].

Зі сказаного слідує висновок, що проведені 29 (16) листопада і 6 грудня (23 листопада) матчі стали лише наступними, коли британці перевіряли на міцність колектив учнів гімназії А. Юнгмейстера. Перший з цих двох поєдинків закінчився несподіваною вікторією останніх 1:0. Щоправда, у повторному протистоянні «обаківці» взяли переконливий реванш 8:3 [15, с. 105].

Б. Галинський стверджував, що багато газет з захопленням писали про перемогу юнаків як про тріумф молодого вітчизняного футболу, при цьому не згадував результат програшного поєдинку [7, 6], але нам не вдалося знайти

підтвердження його слів у найпопулярніших виданнях міста, зокрема на сторінках «Одесского листка» і частково «Одесских новостей». Певна частина примірників «Одесских новостей», надрукованих після 19 листопада 1908 р., виявилася втраченою або залишається недоступною через незадовільний стан збереження. Втім аналіз рубрики «Спорт» в існуючих номерах не залишає сумнівів щодо нігілістичного ставлення редколегії газети до футболу, оскільки на шпальтах часопису упродовж жовтня 1908 р. – травня 1909 р. лише в екстраординарних випадках згадувався цей вид спорту. Загальну картину вивчення наративних джерел доповнює ще одна одеська газета «Спорт», де відсутні будь-які повідомлення про заняття футболом у місті в 1906-1908 рр.

Натомість у спеціалізованому журналі «Спорт и наука» оглядач критично висловився щодо гри обох команд у переможній для гімназистів зустрічі 29 (16) листопада 1908 р. Щоправда, спочатку він доволі розлого розтлумачував передісторію проведення зустрічей між гімназистами і ОБАК. Він суголосно з іншими джерелами підтвердив тезу про створення учнівського футбольного колективу вихователем пансіону та викладачем англійської мови Д. Пітерсом, котрий «змусив полюбити цю гру», замовив з Великої Британії спортивну форму та спеціальне взуття. Причини кволої гри 29 (16) листопада автор шукав в несприятливій погоді з елементами снігу. При цьому одним з найактивніших гравців ОБАК дописувач вважав С. Уточкіна, який виділявся з усіх присутніх на полі «швидкістю бігу і спритністю» [18, 34-35].

Натомість через тиждень, попри вітер, холод, твердий та слизький ґрунт, обидві команди значно краще рухалися й продемонстрували якіснішу гру, в якій явна перевага була на боці британців – 8:3. Негативний результат спонукав журналіста, котрий приховав своє прізвище під псевдонімом «Out», ретельніше проаналізувати як командну гру «юнгмейстерівців», так і окремих виконавців, що стало першою відомою нам характеристикою складу одеської команди. Його висновок полягав у тому, що гімназистам не-

обхідно частіше тренуватися і оволодівати принципами тактики гри у футбол. Критичні стріли надсилалися у бік ледь не половини виконавців учнівської дружини. На думку автора, воротар Клепфер хибно обирав позицію, захисникам С. Лалаєву і Крикопуло, півзахиснику І. Шаповаленку бракувало витримки, інший півзахисник Хенкін діяв повільно й тактично неграмотно. Позитивно оцінював «Out» усю лінію нападу, яку сформували Гофман, Захаріаді, М. Рено, Миrowsький та Д. Увалієв, вважаючи їхню гру злагодженою, а кожного з форвардів оцінював як спортсмена з високою швидкістю та потужним ударом [18, 35].

Не надто оптимістичні нотки щодо розповсюдження нового спортивного захоплення в Одесі містилися і на сторінках інших видань. Так, журнал «Спорт» навесні 1908 р. констатував, що «футбол майже нікому не знайомий. Існує тільки невеликий закритий англійський гурток <...> Про інші гуртки ні слуху, ні духу» [19, 29 березня]. Але вже восени цього року організовується «Одеський гурток футболу» (ОГФ), який у жовтні звернувся з клопотанням до градоначальника міста щодо затвердження їхньої інституції, «яка має за мету поширення в Одесі цієї гри, як корисної для здоров'я» [16, 28 жовтня]. За словами Б. Галинського та Ю. Сороки, завдяки ініціативі офіцера В. І. Шереметьєва при 3-й гімназії (вул. Леонтовича, 1) восени 1908 р. був заснований «Шереметьєвський гурток спорту» (ШГС) [7, 6; 8, 47-48].

Наступного року дописувачі місцевих газет теж згадували про футбол в навчальних закладах Одеси, подаючи здебільшого результати окремих поєдинків, інколи доповнюючи їх описом гри. Зважаючи на те, що «Одесский листок» регулярно поміщав інформацію про спортивне життя міста, у тому числі футбол, можна без великої долі сумнівів вважати, що журналісти часопису доволі ретельно відстежували анонсовані й проведені поєдинки. За даними газети, наступна зустріч учнівської команди припала на 12 квітня (30 березня) 1909 р., коли православні святкували другий Великодній день. Су-

перником гімназії А. Юнгмейстера знову став ОБАК, звичним залишилося й місце проведення гри. Зважаючи на відсутність тренувань внаслідок суворой і зтяжної зими 1908/1909 рр. матч пройшов кволо, а учнівський колектив виглядав вкрай непривабливо, у тому числі через відсутність відповідних навичок, які не можна було здобути протягом короткотривалого попереднього періоду підготовки. На думку оглядача, найслабшими ланками дружини виявилися голкіпер та обидва захисники, а один з гравців ще й відзначився автоголом. Не дивно, що кінцевий рахунок виявився розгромним – 12:0 на користь британців [20, 1 апреля].

Попри те, що футбол у традиціях того часу сприймався як зимовий вид спорту згідно англійської традиції проводити ігри за системою осінь – весна, відтак анонсування в «Одесском листке» наближення фінішу спортивного сезону, протягом весни 1909 р. учнівські команди регулярно змагалися в різних форматах. 25 (12) квітня відбувся поєдинок між уродженцями Одеси та інших міст, за яких на «зелений килим» вийшло декілька вихованців гімназії А. Юнгмейстера. Хоча звитяга залишилася за одеситами, які перемогли з рахунком 6:2, газета звернула увагу на «велике захоплення» грою з боку гімназистів [20, 16 апреля]. А незабаром часопис повідомляв про проведення 29 (16) квітня 1909 р. матчу-реваншу між гімназією А. Юнгмейстера та 3-ю гімназією, який завершився вікторією перших – 5:0 [20, 17 апреля]. Скупі рядочки газетної шпальти не розкривають обставин проведення таких зустрічей, але підтверджують той факт, що далеко не усі поєдинки висвітлювалися пресою.

Своєрідним апофеозом спортивного року для гімназистів стало проведення перших одеських Олімпійських ігор, котрі відбулися 22 (9) травня 1909 р. на майданчику ОБАК. Ініціатива з їхнього проведення належала педколективу гімназії А. Юнгмейстера, а за взірєць було взято реанімовану у 1896 р. Олімпіаду, де наголос робився на індивідуальних видах спорту. Втім завершував дійство футбольний поєдинок між господарями спортивного

свята та збірною 3-ї гімназії (капітан команди Нестнер), яка мабуть була єдиним учнівським спаринг-партнером «юнгмейстерівців» на даному етапі. Статус змагань посприяв відносно детальному опису матчу в пресі, який пройшов у цікавій боротьбі, а підсумковий результат схилився на бік гостей після двох влучних пострілів форварда 3-ї гімназії Лівшиця. Ще один гол забив півзахисник господарів у власні ворота. У відповідь гімназія А. Юнгмейстера спромоглася відзначитися лише одного разу, поступившись 1:3. Зрештою, дописувач звертав увагу на той факт, що більшість гравців «юнгмейстерівців» вийшли на герць після виступів в інших видах програми і виглядали дещо втомленими. При цьому найкращим серед них був М. Рено (учень 6-го класу) [20, 10 мая]. У даному матчі за команду-господарів також могли зіграти І. Шаповаленко, Д. Увалієв, Барон, Шаміє (усі учні 5-го класу), Попович (4-й клас), Тищенко, Александров (1-й клас) [17, 33; 26, 10 травня].

Невпинне перетворення футболу в цікаве й корисне захоплення, яке поряд з гімнастикою трактувалося як елемент військової підготовки [20, 21 июля], бо передбачало колективні дії, спонукало попечителя ОНО замислитися над питанням про облаштування власного футбольного майданчика. З цією метою О. Щербаков звернувся до міської управи з клопотанням про виділення ділянки землі у межах Михайлівської площі між циклодромом (територія між вул. Леонтовича і Лідерсовським бульваром. – Т. В.) і парком задля будівництва павільйону для гри в теніс та футбол. Планувалося, що затрати візьмуть на себе усі середні навчальні заклади [20, 26 июля], що зайвий раз підтверджує тезу про наміри керівництва ОНО здійснити запровадження футболу в систему фізичного виховання для учнів освітніх установ міста.

Заради справедливості варто підкреслити, що проблема власного спортивного майданчика для учнівських колективів існувала й раніше. Так, в описі архівних документів знаходимо справу «Про відведення міського місця з Ботанічного саду Одеській навчальній окрузі для фізич-

них вправ та ігор учнів у середніх навчальних закладах у м. Одесі й про відведення місця з того ж саду Британському Атлетичному клубу для облаштування ігор», датовану 1908 р. [21]. З невідомих причин справа до реалізації ухвали тоді не дійшла, але нагальність вирішення питання ставала особливо актуальною після оприлюднення навесні 1909 р. міською владою пропозиції віддати половину спортивного майданчика ОБАК іншим установам, що унеможливлювало проведення ігор, у тому числі для тих учнівських команд, котрі використовували саме це футбольне поле для змагань [20, 18 апреля].

Канікулярний період в життєдіяльності навчальних закладів Одеси лише частково пригальмував проведення футбольних матчів. Влітку 1909 р. частина молоді продовжила розважатися улюбленою грою, залучаючи до своїх лав нову когорту ентузіастів спорту, котрі представляли різноманітні освітянські інституції. Для прикладу, 22 (9) серпня на футбольний майданчик вийшла об'єднана команда 5-ї гімназії (вул. Пантелеймонівська, 13) й Великого князя Костянтина Костянтиновича кадетського корпусу (4-а станція Великого Фонтану), якій протистояла «збірна команда, організована «реалістами»», себто учнями реального училища св. Павла (Лютеранський провулок, 2).

Прикметно, що з цього часу преса перейшла до ширшого ознайомлення читачів з учасниками неофіційних учнівських змагань. «Одесский листок» надрукував неповний склад «реалістів», котрі виграли 4:1. За її даними, ворота переможців захищав Є. Тайхман, він був і капітаном команди. Лінія нападу складалася з Пападатю, Гаузенберга, Тихонюка, Комінського й форварда «ревельської команди» Брігера. Капітаном об'єданого колективу був Клеппер [20, 11 августа], який разом з Є. Тайхманом також виступав за дружину з назвою «Люстдорф» [20, 5 августа], що вочевидь спрощувало процедуру домовленостей щодо проведення таких поєдинків. Рівно за тиждень мав відбутися матч-реванш [20, 11 августа], але джерела не залишили згадок про його проведення.

Кадетські команди більше не згадувалися у відомих нам джерелах, окрім єдиного випадку, коли військовий навчальний заклад в межах святкування 10-річчя з дня свого заснування провів спортивне свято. Одним з різновидів показових ігор став футбол, організований курсантами 1-ї роти [20, 31 октября (додаток до газети)]. Але сказане не означає миттєву загибель англійської гри в стінах одеського кадетського корпусу, оскільки футбол вважався гідним варіантом фізичної й тактичної підготовки військових, про що свідчить його запровадження у другій половині 1908 р. в усіх гвардійських полках С.-Петербурга як обов'язкове заняття [28, 31]. Припускаємо, що й одеські курсанти не цуралися такого виду вправ.

В окресленому проміжку часу свої перші ігри провела команда 2-ї гімназії (вул. Старопортофранківська, 26). 7 вересня (25 серпня) 1909 р. вона зіграла унічию 0:0 з «Етуалем». Її перший склад мав наступний вигляд – Кравець (воротар), Бурт, Лукашевкер (захисники), Рашеев, Мазикін, Лівшин (півзахисники), Халтобинський, Яворський та троє невстановлених осіб (нападники). За чотири дні планувалася гра-відповідь [20, 28 августа], що було звичною практикою того часу, коли представники спортивних колективів домовлялися проводити спарені поєдинки.

Частина прізвищ гімназистів також фігурувала у складах «диких» /вуличних команд з Середнього та Великого Фонтану. Зокрема, Лукашевкер водночас міг бути форвардом і капітаном другого складу «дикої» команди з Середнього Фонтану й виконувати роль посередника під час домовленостей щодо організації зустрічі, адже його вулична команда вже мала попередній досвід протистояння з «Етуалем» [20, 12 августа]. Ще одного разу Лукашевкер був захисником другої команди «Вікторії» [20, 23 августа], котра представляла 9-у станцію Великого Фонтану. Також Б. Лукашевкер грав у нападі гімназії О. Ровнякова (вул. Пушкінська, 18) [20, 22 сентября].

Його партнерами по «Вікторії» могли бути А. Кравець, Яворський та Лівшин, яких одеські журналісти ідентифікували як відповідно голкіпера, хавбека/нападника і на-

падника [20, 14 августа, 23 августа]. За відсутності додаткових джерел ми не можемо безсумнівно стверджувати, що в обох випадках йдеться про одних і тих самих осіб, але зважаючи на зародковий етап футболу в Одесі, відтак доволі обмежену кількість юнаків, котрі захоплювалися цим видом спорту, можна припустити, що за «дикі» й учнівські колективи нерідко виступали одні й ті самі виконавці.

Поданий перелік ланок різних учнівських команд засвідчує використання традиційної для тогочасного рівня розвитку футболу тактичної схеми, яку ще інколи називають «піраміда». Вона передбачала розподіл гравців за принципом – 1 – 2 – 3 – 5 (воротар – захисники – півзахисники – нападники) й залишалася сталою упродовж усього оглядового періоду, хоча численні дописи свідчать про зміну амплуа окремими гравцями, котрі пробували себе на різних позиціях.

З початком 1909/1910 н. р. футбольні поєдинки учнівських команд знову стали звичним явищем в програмі фізичного виховання навчальних закладів, а дописувач «Одесского листка» не без долі латентного схвалення підготував невеличку замітку, де констатував, що «Футбол привився в Одесі». На його думку, однією з причин цього стала заохочувальна політика з боку керівників освітніх структур, котрі потрактовували такий вид занять як корисний. У результаті майже в кожному навчальному закладі виникли футбольні команди, що знову поставило на порядок денний питання про виділення для проведення ігор ділянки землі у межах міста, адже дефіцит спеціально підготовлених полів змушував учнів виїждати для змагань аж на 9-у станцію Великого Фонтану [20, 23 сентября].

Безпосереднє рішення щодо спортивного майданчика міська дума ухвалила 6 жовтня (23 вересня) 1909 р., повернувшись до ідеї 1908 р., ОНО відводилася для безкоштовного користування ділянка землі, котру орендував ОБАК з 22 (10) березня 1894 р. на території міського Ботанічного саду [22, 1], що розташовувався в чотирикутнику між сучасними вулицями Канатною й Семінарською, Французьким бульваром і проспектом Гагаріна. Його площа

становила 4225 квадратних сажнів, себто йшлося про прямокутник розміром 138,6 x 138,6 метрів. Окреслений шматок території надавався на два роки з «дня фактичного відведення», мав використовуватися винятково для фізичних вправ та ігор, а британцям мали виділити іншу ділянку [23, 2346]. Зрештою відкриття такого бажаного місця для спортивних занять учнів затягнулося аж до 27 (14) травня 1910 р., щоправда з обмовкою «поблизу Ботанічного саду» [24, 15 мая].

Слово «поблизу» зустрічалося й у інших випадках [24, 29 апреля], як і репліка «Англійське поле в Ботанічному саду» [20, 6 мая; 26, 9 мая, 10 мая]. Таке різнобачення створює ілюзію не тотожності локацій майданчика ОБАК у 1908-1909 рр., особливо якщо зважити на відсутність карт з точним визначенням футбольного поля. На нашу думку, існуючу колізію може вирішити гіпотеза про поступове формування в ментальному просторі Одеси сприйняття орендованої британцями частини міського Ботанічного саду як території поза його межами. Тим більше, у згадуваних рішеннях місцевого самоврядування 1894 р. і 1909 р. фігурувала аналогічна за розміром площа, що побічно може слугувати аргументом на користь тези про незмінність проведення спортивних вправ на наданій ще у XIX ст. частині Ботанічного саду. Припускаємо, що саме у 1910 р. ОБАК переніс свої футбольні матчі в район Восьмого провулку (тепер Шампанський пров. – Т. В.).

Про відкриття спортивного майданчика для учнів згадував і журнал «Спортивная жизнь», в номері якого йшлося, що «з переходом майданчика Британського атлетичного товариства у відання одеської навчальної округи, на цій території, котра стала гімнастичним майданчиком середньо-навчальних закладів, сконцентрувалися усі спортивні заняття учнів. Протягом усього сезону там проходили ігри в футбол <...>» [25, 53].

Значна кількість інформаційних повідомлень літа – осені 1909 р. засвідчує активне залучення до занять футболом учнів одеських училищ. Окрім вищенаведе-

ного, на початку жовтня змагалися між собою збірні 1-го реального казенного училища (вул. Новосельського, 85) та реального училища В. Жуковського (вул. Пастера, 26). За перших виступали Кравченко (воротар), Кость, Черевитий (захисники), Болгаров-молодший (капітан команди), Чванов, Попович (півзахисники), Веркопуло, Гаузенберг, Лівшиць, Лашевський, Рабинович (нападники). Барви «жуківчан» захищали Болгаров-старший, Шван та інші учні, прізвища яких встановити не вдалося. Гра пройшла під наглядом інспектора 1-го казенного реального училища А. Артемьєва та викладача історії В. Василенка й закінчилася звитягою цієї команди 1:0 [20, 23 сентября].

Загалом у жовтні 1909 р. команди училищ неодноразово спарингували у різних комбінаціях. Так, 3 жовтня (20 вересня) реальне училище св. Павла зіграло одну з двох запланованих зустрічей проти гімназії О. Ровнякова. Того дня «святопавлівці» зазнали поразки 0:2, а щодо матчу-реваншу даних наразі не вдалося відшукати. «Одесский листок» знайомив читачів з одним з перших варіантів складу футбольної дружини гімназії О. Ровнякова: Грановський (голкіпер), Д. Саратян, Л. Ніколаєв (захисники), В. Пайцер, Б. Лукашевкер, А. Бланк (півзахисники), Г. Мотекайтес, В. Кенц, Лев, Ройтман, Турбович (нападники) [20, 22 сентября].

За неперевіреними даними, 8 жовтня (25 вересня) команда 1-го комерційного училища імені Імператора Миколи I зійшлася у протистоянні з колективом гімназії О. Ровнякова й перемогла 3:1 [15, 125]. А наступного дня їхнім опонентом стала 5-а гімназія, з якою розійшлися миром – 0:0. В одностроях «миколаївців» на майданчик Михайлівської площі вийшли М. Шпунт (воротар), А. Ремер, І. Вайнер (захисники), Г. Гуревич, С. Михайловський, Б. Маждович (півзахисники), С. Ремер (капітан команди), Ф. Грекулов, Л. Ашкіназі, Г. Демидов, С. Кравець (нападники). Гімназисти виставили наступний склад: Степанов (воротар), Фельдштейн, Россолімо (захисники), Негалинський, Гульман, Каратаєв (півзахисники), Лебединський, Лучин-

ський (капітан команди), Д. Гізер, Барсалюк, Таборський, Ангронов [20, 29 сентября]. Наявність 12 гравців у переліку збірної 5-ї гімназії наразі немає раціонального пояснення, окрім помилки часопису. Не виключаємо, що формат 11 проти 12 міг бути обумовлений перед початком зустрічі. 17 (4) жовтня «миколаївці» зазнали поразки від 2-ї гімназії з рахунком 0:3 [20, 6 октября].

10 жовтня (27 вересня) реальне училище св. Павла здолало опір колективу приватної гімназії В. Малярова з рахунком 2:1 [20, 29 сентября]. 15 (2) жовтня «святопавлівці» розійшлися миром з гімназією А. Юнгмейстера – 2:2, а 18 (5) жовтня на Англійському полі мав відбутися матч-реванш [20, 4 октября], але підтвердження його проведення нам відшукати не вдалося. Були учасниками футбольних протистоянь й команди міського училища Г. Михайлова-Мучкіна (вул. Велика Арнаутська, 68), міського училища «Єфруссі» (вул. Старопортофранківська, 94) [20, 15 ноября] тощо.

За частотою проведення футбольних матчів восени 1909 р., котрі нерідко проходили за фехтувальним принципом «за викликом», що пояснюється великою популярністю такого виду фізичних вправ у середовищі учнів, не відставали від своїх колег з училищ й гімназійні дружини. 3-поміж них своєю наполегливістю виділялися команди 2-ї та 5-ї гімназій. За оглядовий проміжок часу вони провели чималу кількість поєдинків, зокрема 18 (5) жовтня 2-а гімназія змагалася проти збірної 1-ї Рішельєвської гімназії (вул. Садова, 1), яка викликала на гру своїх опонентів й програла 0:3 [20, 6 октября]. Натомість 2-а гімназія одного разу поступилася «Ракіду», зігравши спарені поєдинки [20, 23 октября].

Непоодинокими стали безпосередні дуелі між 2-ю гімназією та 5-ю гімназією, у тому числі за участі других й третіх складів. Ігри основних команд закінчилися з ідентичним результатом 1:0 з почерговою перемогою кожного з колективів. Прикметно, що саме внаслідок даного протистояння на шпальтах «Одесского листка» вперше було винесено дискусію щодо вірно забитого м'яча. У матч-реван-

пії 2-а гімназія єдиний гол реалізувала з пенальті, правильність призначення якого журналіст газети поставив під сумнів, що викликало заперечення з боку переможців, котрі попросили в одному з наступних номерів спростувати попередню інформацію, запевнивши читачів у правильному рішенні арбітра [20, 27 октября, 3 ноября, 10 ноября]. Не обходилося і без інших конфліктних моментів, для прикладу, коли одна з команд відмовилася продовжити гру [20, 15 ноября].

Восени 1909 р. поновилися зустрічі гімназійних команд проти англійських опонентів. Тепер суперниками одеських учнів стали не лише сусіди з ОБАК, з якими продовжили мірятися силами «юнгмейстерівці» [20, 20 октября], але й збірні моряків, котрі на короткий проміжок часу пришвартовувалися в порту Одеси. Прикметно, що в одному з таких поєдинків вперше згадується приватна гімназія Н. Іліаді (вул. Дворянська, 1), котра зуміла зіграти уніцію 1:1 проти об'єднаної дружини моряків з «Електри» та «Мікадо» [20, 3 ноября, 1 декабря].

Серед згаданих у тексті і в додатках гравців учнівських команд варто виділити тих виконавців, котрі упродовж 1911-1913 рр. стали відомими в Одесі виконавцями дорослих команд, які братимуть участь у першості міста та чемпіонаті Російської імперії 1913 р., коли невизнаним офіційно переможцем стала збірна «Південної перлини». Насамперед слід назвати хавбека збірної Одеси Д. Гізера (5-а гімназія), Прокопова (2-а гімназія), а також гравців другого складу цієї ж команди Ремера (Комерційне училище імені Імператора Миколи I та 5-а гімназія), Яворського (2-а гімназія) і О. Лівшиця (3-я гімназія). Відомими в Одесі гравцями дорослих команд були форвард 5-ї чоловічої гімназії Янішевський, барон М. Рено (гімназія А. Юнгмейстера), Н. Лосієвський (гімназія А. Юнгмейстера), Л. Ніколаєв (гімназія О. Ровнякова), Клепфер (гімназія А. Юнгмейстера, 5-а гімназія), які захищали кольори «Спортинг-клубу». Гаврилов (2-а гімназія), Тихонюк (реальне училище св. Павла), В. Болгаров, Пападатто (реальне училище св. Павла), Вінтер (реальне училище св. Павла) виступали в складі ІШС.

М. Біязі (1893-1973) не лише виконував функції капітана «Вікторії», але й здійснив блискучу кар'єру. Він став військовим суддею і перекладачем, генерал-лейтенантом. Випускник 3-ї гімназії Є. Месснер (1891-1974) став учасником двох глобальних конфліктів. Під час Першої світової війни був офіцером армії Російської імперії, а у роки Другої світової здійснював навчання німецьких військовослужбовців [9, 15, 34-35].

Таким чином, поширення футболу в навчальних закладах Одеси на початку XX ст. варто розглядати у контексті загального розвитку цієї спортивної гри у місті, яка трактувалася як корисний різновид фізичних вправ для учнів усіх типів середніх освітніх установ, у тому числі військових. Якщо першість у започаткуванні футбольних команд та перших матчів безсумнівно належить підданним Британської імперії, котрі об'єдналися в межах ОБАК, то на другому етапі нова розвага почала культивуватися в освітніх установах міста. Піонером серед останніх стала приватна гімназія А. Юнгмейстера, у стінах якої в 1907 р. виникла учнівська команда, а 25 (12) жовтня 1908 р. вона зіграла свою стартову гру, яка найімовірніше стала першим футбольним поєдинком за участі одеської команди. У 1909 р. розпочалися змагання між різними колективами навчальних закладів Одеси, зокрема «юнгмейстерівців» та 3-ї гімназії.

Загалом упродовж 1908-1909 рр. учнівські команди зіграли не менше 45 футбольних поєдинків, з них лівова частка припала на 1909 р. – 42 матчі, що трактується нами як аргумент на користь умовного рубежу звершення зародження футболу в освітніх установах міста. Ще одним чинником визначення верхньої межі задекларованої теми є частота проведення ігор. Згідно з даними одеської преси вона помітно зросла у жовтні – листопаді 1909 р., коли гімназійні та училищні дружини провели відповідно 13 і 17 зустрічей. Окрім іншого, саме у жовтні 1909 р. міська влада визнала доцільним виділити для проведення футбольних змагань окремого майданчика, що стало визнанням футболу як важливого заняття для фізичного загартовування молоді.

Нами було ідентифіковано 16 команд з різних навчальних закладів Одеси, які змагалися як між собою, так і з суперниками іншого рангу, здебільшого «дикими» командами й збірними британських моряків. Спортивними майданчиками, де проводили вільний час учнівські колективи, слугували п'ять ділянок землі. Найчастіше ними були «Англійське поле» (ОБАК), Михайлівська площа, Куликове поле і меншою мірою території поблизу Дюківського парку та 9-ї станції Великого Фонтану. Найактивнішими учасниками футбольних поєдинків виявилися команди 2-ї й 5-ї гімназій та гімназії А. Юнгмейстера. Жодного разу у відомих нам джерелах не зафіксовано ігор за участі низки інших навчальних закладів, зокрема 4-ї гімназії, Імператорського Новоросійського університету.

Освітні установи стали сполучною ланкою між «закритим» британським етапом у розвитку футболу в Одесі та напівпрофесійним, у межах якого виникали дорослі команди, що нерідко поповнювали свої лави учнями або випускниками навчальних закладів. Процес відгалуження у створенні футбольних команд відбувався протягом 1908-1909 рр. Упродовж зазначеного проміжку часу створювалися як «дорослі» команди, так і учнівські, які в оглядовий період змагалися винятково на рівні товариських показових матчів.

ДОДАТКИ.

№1. Реєстр проведених футбольних матчів упродовж 1908-1909 рр. учнівськими командами Одеси. В окремих випадках ініціали виставлені автором статті, як і скориговані прізвища.

25 (12) жовтня 1908 р. Англійське поле. ОБАК – гімназія А. Юнгмейстера – ??.

29 (16) листопада 1908 р. Англійське поле. ОБАК – гімназія А. Юнгмейстера – 0:1. ОБАК: С. Уточкін, ...

6 грудня (23 листопада) 1908 р. Англійське поле. ОБАК – гімназія А. Юнгмейстера – 8:3. Гімназія А. Юнгмейстера: Клепфер – С. Лалаєв, Крикопуло – І. Шаповаленко, Хенкін, ... – Гофман, Захаріаді, М. Рено (капітан), Мировський, Д. Увалієв.

12 квітня (30 березня) 1909 р. Англійське поле. ОБАК – гімназія А. Юнгмейстера – 12:0. [20, 1 апреля].

29 (16) квітня 1909 р. Англійське поле. 3-я гімназія – гімназія А. Юнгмейстера – 0:5. (це матч-реванш. – Т. В.). [20, 17 апреля].

22 (9) травня 1909 р. Англійське поле. Гімназія А. Юнгмейстера – 3-я гімназія – 1:3 (? – Лівшиць-2, автогол ?). Гімназія А. Юнгмейстера: М. Рено (нападник), ... 3-я гімназія: Нестнер (капітан), Лівшиць (нападник), ... [20, 10 мая].

22 (9) серпня 1909 р. Збірна команда кадетського корпусу і 5-ї гімназії – реальне училище св. Павла – 1:4. Збірна команда кадетського корпусу і 5-ї гімназії: Клепфер (капітан), ... Реальне училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан, воротар), ... нападники – Пападато, Гаузенберг, Тихонюк, Комінський, Брігер (з ревельської команди). [20, 11 августа].

7 вересня (25 серпня) 1909 р. 2-а гімназія – «Етуаль» – 0:0. 2-а гімназія: А. Кравець – Бурт, Лукашевкер – Рашеєв, Мазикін, Лівшин – Халтобинський, Яворський, ... [20, 28 августа].

3 жовтня (20 вересня) 1909 р. Гімназія О. Ровнякова – реальне училище св. Павла – 2:0 (В. Кенц-2). Гімназія О. Ровнякова: Грановський – Д. Саратян, Л. Ніколаєв – В. Пайцер, Б. Лукашевкер, А. Бланк – Г. Мотекайтес, В. Кенц, Лев, Ройтман, Турбович. Реальне училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан), ... [20, 22 сентября].

? жовтня (? вересня) 1909 р. Казенне реальне училище – реальне училище В. Жуковського – 1:0. Казенне реальне училище: Кравченко – Кость, Черевитий – Болгаров (капітан), Чванов, Попович – Веркопуло, Гаузенберг, Лівшиць, Лашевський, Рабінович. Реальне училище В. Жуковського: Болгаров-старший, Шван, ... [20, 23 сентября].

9 жовтня (26 вересня) 1909 р. Михайлівська площа. Комерційне училище імені Імператора Миколи I – 5-а гімназія – 0:0. Комерційне училище імені Імператора Миколи I: М. Шпунт – А. Ремер, І. Вайнер – Г. Гуревич, С. Михайловський, Б. Маждович – С. Ремер (капітан), Ф. Грекулов, Л. Ашкіназі, Г. Демидов, С. Кравець. 5-а гімназія: Степанов – Фельдштейн, Россолімо – Негалинський, Гульман, Каратаєв – Лебединський, Лучинський (капітан), Д. Гізер, Барсалюк, Таборський, Ангронов. [20, 29 сентября].

10 жовтня (27 вересня) 1909 р. Михайлівська площа. Реальне училище св. Павла – приватна гімназія В. Малярова – 2:1. Реаль-

не училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан), ... [20, 29 сентября].

15 (2) жовтня 1909 р. Англійське поле. Гімназія А. Юнгмейстера – реальне училище св. Павла – 2:2. Гімназія А. Юнгмейстера: Барон, Нейман, Попович, ... Реальне училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан) – Бергау, Тихонюк – Кнодель, Б. Петерець, Барський – Стоянов, Вінтер, Шляфер, Гюртлер, Местнер. [20, 4 октябрю].

17 (4) жовтня 1909 р. Куликове поле. 2-а гімназія – комерційне училище імені Імператора Миколи I – 3:0. 2-а гімназія: Орлов – Попандопуло, Прокопов – Мазакір, Ращев (капітан), Халтобинський – Біззі, Борисов, Яворський, ... Комерційне училище імені Імператора Миколи I: А. Кравець (капітан), А. Ремер, Френкель, ... [20, 6 октябрю].

18 (5) жовтня 1909 р. Англійське поле. Гімназія А. Юнгмейстера – реальне училище св. Павла – ??: [20, 4 октябрю].

18 (5) жовтня 1909 р. Куликове поле. 1-а Рішельєвська гімназія – 2-а гімназія – 0:3. 1-а Рішельєвська гімназія: Н. Орлов (капітан) – Н. Черкасов, ... 2-а гімназія: Халтобинський – Попандопуло, Прокопов – Рожанов, Біззі, Ращев – Борисов, Лівшин, Людович, Яворський, ... Рефері – капітан команди комерційного училища імені Імператора Миколи I А. Кравець. [20, 6 октябрю].

19 (6) жовтня 1909 р. Команда учнів «Ясний Сокіл» – Шерелжевська команда-IV – 0:0. «Ясний Сокіл»: Я. Свердлов (капітан), І. Крахмальников (голова команди). [20, 7 октябрю].

До 20 (7) жовтня 1909 р. Поблизу Дюківського парку. 1-а Рішельєвська гімназія – «Олімп» – 0:1. [20, 7 октябрю].

14 (11) жовтня 1909 р. Комерційне училище імені Імператора Миколи I – реальне училище В. Жуковського – 0:6. Комерційне училище імені Імператора Миколи I: Карі – Гохберг, Михайлов – Шванк, ... Реальне училище В. Жуковського: Белеті, Бройтман, ... – Желонзівський, Квітон, Багряновський, Ямпольський, Добрянський. [20, 13 октябрю].

31 (18) жовтня 1909 р. Англійське поле. ОБАК – гімназія А. Юнгмейстера – 6:2 (точно не вказано, хто переміг, але найімовірніше це була команда, вказана у звіті першою. – Т. В.). ОБАК: Бейт, Джонес, В. Джекобс, Мартеш (можливо Джемс Мартін – Т. В.), Петровський, ... Гімназія А. Юнгмейстера: Д. Увалієв, Мировський, І. Шаповаленко, Вельцер, М. Рено, ... [20, 20 октябрю].

31 (18) жовтня 1909 р. 5-а гімназія – «Отрада» – 1:0. [15, 126].

2 листопада (20 жовтня) 1909 р. Михайлівська площа. Реальне училище св. Павла – «Сибіряки» – 1:1. [20, 22 октября].

2 листопада (20 жовтня) 1909 р. Англійське поле. Гімназія А. Юнгмейстера-II – Реальне училище св. Павла – 1:1. Гімназія А. Юнгмейстера-II: Барон (капітан), ... Реальне училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан),... [20, 22 октября].

3 листопада (21 жовтня) 1909 р. Англійське поле. Гімназія А. Юнгмейстера – Шереметьєвський гурток – 5:0 (точно не вказано, хто переміг. – Т. В.). Гімназія А. Юнгмейстера: М. Рено, Вальцер, Ласівський, Мирівський, Д. Увалієв, Клепфер, І. Шаповаленко, ... Шереметьєвський гурток: Герман, Цип, Барер, Болгаров-I, Болгаров-II, ... [20, 22 октября].

3 листопада (21 жовтня) 1909 р. 5-а гімназія – реальне училище В. Жуковського – 2:0. 5-а гімназія: Ляшенко – Донцов, Таубергер – Макєєв, Лучинський, Хоменко – Янішевський, Свистунов, Веркмейстер, Александров, Антоновський (капітан). Реальне училище В. Жуковського: Квітон – Прямченко, Михайлов – Гохберг, Григер, Тимохін – Багряновський, Болгаров, Добрянський, д'Антуані, Желандіовський (капітан). [20, 23 октября].

3 листопада (21 жовтня) 1909 р. Куликове поле. «Ракід» – 2-а гімназія – 0:1. 2-а гімназія: Орлов – Арокопов, Попандопуло – Людовик, Рашєєв, Кременський – Чила, Яворський, Лапін, М. Біязі, Борисов (капітан). [20, 23 октября].

7 листопада (25 жовтня) 1909 р. 5-а гімназія – 2-а гімназія – 1:0. 5-а гімназія: Ляшенко – Таубергер, Александров – Макєєв, Харченко, Костецький – Антоновський (капітан), Янішевський, Свистунов, Пузанов, Веркмейстер. 2-а гімназія: Холтабинський – Попандопуло, Гаврилов – Мазикін, Кременський, Рашєєв – Яворський, М. Біязі, Романов, Прокопов, Борисов (капітан). [20, 27 октября].

7 листопада (25 жовтня) 1909 р. Михайлівська площа. «Олімп» – реальне училище св. Павла – 1:1. Реальне училище св. Павла: Є. Тайхман (капітан), ... [20, 27 октября].

14 (1) листопада 1909 р. Збірна англійських моряків («Електра», «Мікадо») – приватна гімназія Н. Іліаді – 1:1. [20, 3 ноября].

14 (1) листопада 1909 р. 2-а гімназія – 5-а гімназія – 1:0. 2-а гімназія: М. Біязі, Рашєєв, Прокопов, Яворський, Борисов, Попандопуло, ... 5-а гімназія: Ляшенко – Таубергер, Александров – Макєєв,

Харченко, Костецький – Антоновський (капітан), Янішевський, Свистунов, Пузанов, Веркмейстер. [20, 3 листопада].

21 (8) листопада 1909 р. Реальне училище В. Жуковського – 2-а гімназія – 0:6. Реальне училище В. Жуковського: Болгаров (капітан), ... 2-а гімназія: Рашев (капітан), ... [20, 10 листопада].

21 (8) листопада 1909 р. Куликове поле. 2-а гімназія-II – 5-а гімназія-III – 2:0. [20, 10 листопада].

26 (13) листопада 1909 р. 2-а гімназія-II – «Стелла» – 11:0 (рахунок приблизний, бо у газеті нерозбірливо – Т. В.). 2-а гімназія-II: Романов, Домінікано, Ємельянов, Кудрявцев, Піотровський, Соколов, Сендульський, Малицький, Іультуховський, Сербов, Воскресенський. [20, 14 листопада].

27 (14) листопада 1909 р. Куликове поле. «Сокіл» – реальне училище св. Павла-IV – 1:1. Реальне училище св. Павла-IV: Г. Литвинов (голкіпер), І. Черненко, ... [20, 15 листопада].

27 (14) листопада 1909 р. Міське училище Г. Михайлова-Мучкіна – міське училище «Єфруссі» – 2:0. [20, 15 листопада].

27 (14) листопада 1909 р. Куликове поле. 2-а гімназія-II – 5-а гімназія-II – 1:0. Матч не закінчився через відмову 5-ї гімназії продовжити гру. [20, 15 листопада].

27 (14) листопада 1909 р. «Стелла» – 2-а гімназія-III – 3:0. [20, 15 листопада].

27 (14) листопада 1909 р. 5-а гімназія – приватна гімназія Н. Іліаді – ?? (перемогла гімназія Н. Іліаді. – Т. В.). 5-а гімназія: Ляшенко – Таубергер, Свистунов – Харченко, Макеєв, Костецький – Антоновський, Антропов, Веркмейстер, Александров, Пузанов. Приватна гімназія Н. Іліаді: Гаузнер – Карозус, В. Юхименко – Жалковський, Гесслер, Рофе – Гінзбург, Н. Юхименко, Юделевич, Сарібан, Дорфман. На 4 грудня (21 листопада) анонсований матч-реванш. [20, 17 листопада].

12 грудня (29 листопада) 1909 р. Куликове поле. 2-а гімназія – збірна англійських моряків («Lady Ouse», «Lanichen») – 0:0. 2-а гімназія: Рашев (капітан), ... Збірна англійських моряків: Зауерет (капітан), ... [20, 1 грудня].

12 грудня (29 листопада) 1909 р. Команда Тайхмана – 5-а гімназія – 0:0. [20, 8 грудня].

18 (5) грудня 1909 р. Куликове поле. 5-а гімназія-IV – «Яструб» – 1:0. «Яструб»: Попель (капітан), ... [20, 6 грудня].

19 (6) грудня 1909 р. 5-а гімназія – команда Тайхмана – 1:0. 5-а гімназія: Ляшенко – Таубергер, Свистунов – Донцов, Александров, Макеєв – Антоновський (капітан), Антропов, Лебединський, Пузанов, Янішевський. Команда Тайхмана: Іозефер – Петерець, Кляйнфеллер – Бергау, Фаленський, Барський – Тайхман (капітан), Глортлер, Луньов, Меснер, Тищенко. [20, 8 декабрі].

23 (10) грудня 1909 р. Міське училище Г. Михайлова-Мучкіна – команда Павловських футболістів – 2:1. Міське училище Г. Михайлова-Мучкіна: Павленко (капітан), ... Команда Павловських футболістів: Целінський (капітан), ... [20, 12 декабрі].

26 (13) грудня 1909 р. Куликове поле. 5-а гімназія-IV – «Яструб» – 1:0 [20, 16 декабрі].

2 січня 1910 р. (20 грудня 1909 р.). 2-а гімназія – збірна англійських моряків («Ratcliff», «Douerevine») – 0:0 [20, 22 декабрі].

**№2. Загальні статистичні дані проведених матчів
(без врахування тих ігор, результати яких встановити
не вдалося).**

№	Команда	I	B	H	П	М'ячі
1	2-а гімназія	13	8	3	2	17:4
2	5-а гімназія	12	6	2	4	7:4
3	Гімназія А. Юнгмейстера	11	2	2	4	15:32
4	Реальне училище св. Павла	9	2	5	1	12:10
5	Реальне училище В. Жуковського	4	1	0	3	6:9
6	Гімназія Н. Іліаді	3	1	1	0	1:1
7	3-я гімназія	3	1	0	1	3:6
8	Комерційне училище імені Імператора Миколи I	3	0	1	2	0:9
9	Міське училище Г. Михайлова-Мучкіна	2	2	0	0	4:1
10	1-а Рішельєвська гімназія	2	0	0	2	0:4
11	Гімназія О. Ровнякова	1	1	0	0	2:0
12	Казенне реальне училище	1	1	0	0	1:0
13	«Ясний Сокіл»	1	0	1	0	0:0
14	Приватна гімназія В. Малярова	1	0	0	1	1:2
15	Міське училище «Єфруссі»	1	0	0	1	0:2
16	Кадетський корпус	-	-	-	-	-

Література:

1. Цымбал Е. Старая футбольная Одесса // Футбол (Москва). – 1962. – 2 вересня.
2. Кізченко В. І. 3 історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) // Український історичний журнал. – 1980. – №7. – С. 94-102.
3. Зубалій М. Д., Зубалій В. М. Історичні першоджерела українського футболу // Теорія і практика фізичного виховання. Науково-методичний журнал ДНУ. – Донецьк, 2004. – №3. – С. 227-236.
4. Гончарук Т., Погуляев А. Что писала газета «Одесский листок» про футбол 100 лет назад // Південний Захід. Одесика. – Одеса: Печатный дом, 2013. – Вип. 16. – С. 93-102.
5. Гончарук Т., Погуляев А. Чемпіонат Російської імперії з футболу 1913 р. на шпальтах одеських газет // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2014. – №13. – С. 24-27.
6. Балакін М. М., Михайлов М. І. Футбол України. – К.: Здоров'я, 1968. – 175 с.
7. Галинский Б. В. Черноморцы: записки о футболе. – Одесса: Маяк, 1969. – 174 с.
8. Сорока Ю. В. История украинского футбола. – Харьков: Фолио, 2012. – 378 с.
9. Усатюк Ю. Сто лет в Одессе. – Одесса: ВМВ, 2013. – 368 с.
10. Історія футболу в Україні: бібліогр. покажч. / Держ. закл. «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка»; уклад.: Т. О. Соколовська, В. О. Ярошик. – Харків, 2012. – 270 с.
11. Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.). – Одеса: Маяк, 1998. – 232 с.
12. Бачинська О. А., Вегерчук С. М., Самойлов Ф. О. Історія Одеси й Одещини (кінець XVIII ст. – 1914 р.). – Одеса: Астропринт, 2013. – 504 с.
13. Галинський Б. Трохи історії // Чорноморська комуна. – 1965.
14. Одесская мужская гимназия, учрежденная А. В. Юнгмейстер. – Одесса: Типография Е. И. Фесенко, 1905. – 8 с.
15. Травкин Н. И. Антология футбола Российской Империи 1878-1912 годы. – М.: Принт-бюро «Буклитс», 2014. – Часть I. – 380 с.

16. Одесский листок. – 1908.
17. Спорт и наука (Одесса). – 1909. – №12. – 46 с.
18. Спорт и наука (Одесса). – 1908. – №7. – 50 с.
19. Спорт. – 1908.
20. Одесский листок. – 1909.
21. Держархів Одеської області, ф. 16, оп. 124, спр. 8449.
22. Держархів Одеської області, ф. 4, оп. 1, спр. 713, 3 арк.
23. Известия Одесской городской думы. Год четырнадцатый.
№19-20. Октябрь 1909. – Одесса: «Славянская» тип. Е. Хрисогелос,
1909.
24. Одесский листок. – 1910.
25. Спортивная жизнь (Одесса). – 1910. – №5.
26. Одесские новости. – 1909.
27. Ежегодник Всероссийского Футбольного Союза за 1912 г. –
М.: Типо-литогр. Т. А. Подрезкова, 1913.
28. Спорт и наука (Одесса). – 1908. – №4. – 40 с.
29. Памятная книжка Одесского ученого округа на 1913-1914
учебный год. – Одесса: Тип. Об-ва «Русская Речь». – Части I и II.
– 499 с.

*Ксенія Сорокіна, випускник (магістр)
факультету історії та філософії ОНУ ім. І.І. Мечникова*

ПЕРША КАДЕНЦІЯ «СПРАВЖНЬОЇ» ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1863 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДУМСЬКИХ ВИДАНЬ ТА МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ)

Дослідження проблеми формування органів муніципальної влади та управління є найважливішою проблемою державно-правового розвитку України і вимагає наукового обґрунтування. Особлива увага в даному проблемному комплексі прикута до юридичної спадщини, досвіду діяльності органів місцевого самоврядування, накопиченого попередніми поколіннями, зокрема звернення до відповідної історичної спадщини України імперської доби. У цьому контексті науковий та практичний інтерес становить реформування місцевого управління у Одесі у другій половині ХІХ ст. Досвід даних перетворень, зокрема, послужив базою для оновлення та трансформування звичних форм роботи міської думи.

Питання провадження в дію власне нового положення про місцеве самоврядування вже привертало увагу дослідників [1]. У попередніх наукових розвідках було розглянуто урядову діяльність окремих гласних Одеської міської думи – 1850-х – 1870-х рр. С. Яхненка [2] та М. Савича [3;4]. Малодослідженим при цьому залишається такий аспект, як перша каденція міської думи після реформи 1863 р. Пропонована публікація являє собою спробу комплексного аналізу діяльності означеного періоду, включно з особливостями проведення думських зібрань (опозиційність, кулуарні суперечки тощо), здійсненого на основі матеріалів думських видань («Известия одесского городского общественно управления», далі – «Известия» [5]) та місцевої преси («Одесский вестник» [6]) за 1864 – 1866 рр. Окремим пунктом винесені особисті проекти та підсумки роботи думських комісій, до складу яких входили одеські можновладці пореформеної доби.

«Известия» за 1864 р. повідомляли, що «в 30 день апреля 1863 года Высочайше утверждено Положение об Общественном Управлении города Одессы. По силе сего Положения, заведывание делами, касающимися всего Городского Общества, принадлежит Городской Общей Думе, а заведывание делами сословий, – Собраниям сословных Выборных». Оновлена Дума на чолі із міським головою мала складатися зі Станових старшин та 75 Гласних (по 25 представників від трьох розрядів міських обивателів), а зібрання Выборних в свою чергу – із 50 Выборних під управлінням Станового Старшини.

23 грудня 1863 р., послугуючись пунктами нового Положення, відбулося переобрання міського голови, котрим став син Новоросійського та Бесарабського генерал-губернатора Михайла Воронцова – князь Семен Воронцов (1823 – 1882 рр.) (склав повноваження 14 грудня 1867 р., залишитися на другий термін з невідомих причин відмовився). Старшинами при ньому стали – громадський діяч, попечитель Рішельєвського ліцею, граф Михайло Толстой (1835 – 1898 рр.), банкір, благодійник Степан Раллі (1818 – 1902 рр.) та купець – Олексій Пашков (він був вибраний міським головою до прийняття нового «Положення», тож, 30 квітня 1863 р. поступився місцем Семену Воронцову. 1867 р. після відмови останнього О. Пашков мав можливість вдруге очолити місто, проте також відмовився).

До числа гласних думи увійшли представники впливових дворянських та купецьких родів, можновладці, визначні громадські та культурні діячі. Серед них: князь Петро Гагарін (1827 – 1888 рр.), купець Олександр Новіков (1851 – 1898 рр.), граф Олександр Строганов (1796 – 1891 рр.) та ін., відомі архітектори: Франц Боффо (1796 – 1867 рр.), Фелікс Гонсіоровський (1815 – 1891 рр.), Франц Моранді (1811 – 1894 рр.), Людовіг Отон (1822 – 1894 рр.). Серед гласних думи відзначимо особистого лікаря родини Воронцових, фундатора Куяльницького курорту, мемуариста Ераста Андрієвського (1809 – 1872 рр.), що залишив змістовні спогади, в тому числі відносно деяких особливостей роботи Одеської міської думи. Серед обраних до думи також значився: по I-му роз-

ряду (серед осіб, які володіли в місті нерухомим майном) – майбутній міський голова Григорій Маразлі (1831 – 1897 рр.). На увагу заслуговує членство у когорті гласних вищезгаданих діячів українського громадського та культурницького руху в Одесі, що активно лобіювали введення в дію нового положення про самоуправління Одеси: останнього міського голови дореформеної думи (каденція 1860 – 1863 рр.) мецената Семена Яхненка та колишнього кирило-мефодіївця, публіциста Миколи Савича (1810 – 1894) [7, 1-4].

За спогадами Е. Андрієвського, згаданий склад думи можна було розподілити на чотири партії: 1) «партию порядка и материального прогресса», що намагалася шукати необхідні для цього заходи, з нескромною припискою: «Этой. В этой партии никто, кроме меня серьезно не работал»; 2) «партию мерзлых» на чолі із гласним Едуардом Шейнсом, що «горою стояла за патриархальный омут старого времени»; 3) «партию юристов» у особі самого князя Семена Воронцова; 4) «партию огненных», від якої «слышатся предложения иногда совершенно непостижимые для здравого рассудка». До останньої Е. Андрієвський відносив своїх особистих опонентів – М. Савича та «самодура Яхненко», який, за словами Е. Андрієвського, під час засідань думи поводив себе як «политический эконо́м первого сорта» та «представитель конфуза передовых людей». «Яхненко, – стверджував Е. Андрієвський, – имел страсть объяснять Общей Думе то, что она думает, и если шары высказывают совсем другое (мова йде про білі та чорні шари, що використовувалися для голосування «за» чи «проти», – К.С.), то он наивно заверяет, что тут должна быть ошибка» [8. 13; 108; 112; 119; 273-277]. Означені мемуаристом постаті, аналогічно як і він сам, поруч із Володимиром Вассалом, Симоном Гуровичем, Андрієм Лінком, Костянтином Палаузовим, Іваном Потаповим та Іваном Рандичем можуть бути віднесені до числа активних гласних першої каденції Одеської думи після реформи 1863 р. Так на засіданні думи від 31 березня 1864 р., коли основним питанням виносилося обговорення міського бюджету, щодо пункту «о найме помещения для жительства одесского градоначальника» на голосування надійшло дві

пропозиції: «гласного Савича – взамен заключення комісії постановити: Дума полагает расход по сей статье оставить без изменения» (за – 28 голосів, проти – 24) и «гласного Андреевского – внести в роспись на квартирное довольствие одесского градоначальника исчисленную сумму 3000 р., без поимения лица и оговорки на будущее время» (за проголосувало 23, проти – 30). «По окончании баллотировки» члени комісії, що розглядали розпис, постановили: хоча запропоновані зміни не були прийняті, але результати балотування довели, що більшість підтримала необхідність внесення правок до заключного рішення.

В записках «Журнала распорядительной думы, об отношениях строительного комитета городского общественного управления» від 6-го квітня 1864 р. міститься пункт: «о назначении архитектора Моранди техником строительной части при думе, с назначением ему жалования 1,500 р. на разъезды и канцелярию 650 р.» У відповідь гласний М. Савич запропонував: «учредить при распорядительной думе звание постоянного техника по строительной части, которому поручить сверх того и хранение городского плана и внести в бюджет статью на жалование технику 1,500 р. и на его канцелярию и чертежную 650 р.». На противагу, його опонент «гласный Потапов» вніс пропозицію: «предоставить распорядительной думе расходовать на наем техника по строительной части сумму, по взаимному с ним соглашению; вопрос же об определении постоянного техника предоставит обсудить в особой комиссии». Пропозицію М. Савича не було підтримано – за – 28 голосів, проти – 33, в той час як у І. Потапова – 55 за і лише 7 – проти [9; 10].

21 липня 1864 р. більшістю голосів гласні Семен Гурович, Андрій Лінк, М. Савич, поруч із «гг. В. Вагнером, Михневичем, Абазой, П. Сокальским» та ін. були обрані членами «Совещательного комитета по учреждению в Одессе временного приюта для подкидышей и наиболее беднейших родильниц». Видатний композитор, публіцист, редактор «Одесского вестника» (протягом 1871 – 1877 рр.), що наряду із С. Яхненком та М. Савичем активно відстоював українські інтереси в імперському середовищі – Петро Сокальський

(1832 – 1887) не фігурує в офіційних списках членів пореформеної Одеської думи, що однак не завадило йому брати певну участь в діяльності органів місцевого самоврядування [11].

5 вересня 1864 р. в Одеській думі була оприлюднена доповідь щодо заборгованостей у домовласників по зборам, встановленим замість постою солдат. Гласний М. Савич наголосив, що дехто з платоспроможних власників будинків має звичку не розраховуватися по боргам, маючи надію, що несплачені ними кошти рано чи пізно буде списано, та фінансовий відділ мав би звернути увагу на подібну самовпевненість, надавши список боржників на публічний розсуд. На це член розкритикованої фінансової комісії гласний Іван Потапов зауважив, що остаточне рішення має залишатися за виборними «владельческого» розряду, котрі, на думку М. Савича, були абсолютно некомпетентними у вирішенні подібних питань [12].

7 вересня 1864 р. у думі спалахнула суперечка з приводу того, хто саме має проводити вибори членів до «Комитета о мостовых». «Гласным Вейнбергом» були запропоновані виборні усіх міських розрядів. Подібну думку в дещо уточненому варіанті виголосив і М. Савич: «Были бы избираемы непременно лица, владеющие недвижимой собственностью в городе, на том основании, что в хорошем устройстве мостовых более всего заинтересованы домовладельцы, обязанные ремонтировать их и что охранение выгод домовладельцев естественно предоставит им же» [13].

10 вересня 1864 р. «гласные Савич, Боффо, Андриевский, Шейнс, Гонсиоровский, Потапов, Оттон, Вейнберг, Вагнер» стали членами комітету для розгляду пропозиції «г. Гольденберга», що стосувалася використання будинку на розі вулиць Рішельєвської та Ланжеронівської, збудованого у 1830 р. у якості приміщення для потреб градоначальника для розміщення в ньому установ Одеського міського громадського управління [14].

9 листопада 1864 р. думському зібранню була зачитана записка архітекторів «гласных Боффо, Гонсиоровского и Оттона» про стан міських споруд та засоби їх ремонту, частина

виголошених положень суперечила заявам М. Савича, котрий стверджував про катастрофічність ситуації у цій сфері, яка склалася внаслідок передачі низки повноважень будівельного комітету міській думі, яка, в свою чергу, перенесла обов'язки контролю на гласних, що не мали фахової архітектурної освіти та жодним чином не могли контролювати перебіг та якість виконання ремонтних робіт [15].

Плідним виявився для міської Думи й наступний 1865 р. Тоді розпочала роботу «Комиссия, образованная Общей Думой, для обревизования действий комитета о мостовых за 1865 г.». Доповідь комісії, у якій йшлося про «шоссировку улиц, гранитные мостовые, водостоки в Карантинной балке», підписано «главою Синициным» та учасниками «Н. Савичем, Шейнсом». В свою чергу, під «Актом», складеним після розгляду креслень водогону та плану нівелювання Карантинної балки, а також даних, отриманих від Новоросійського університету, залишили підписи «ректор – Соколов, подполковник Августинович, Л. Оттон, Д. Синицин, Н. Савич, А. Шейнс» [16].

12 травня 1865 р. ознаменувалося обговоренням доповідей-звітів розпорядчої думи. М. Савичем була виказана думка, що міський голова та члени думи є рівноправними, після чого він разом із «гласным Палаузовым» пристали на варіант редакції звітніх документів, запропонований «г. Митьковым». 17 травня гласні «Рабинович, Вассал, Рандич, Яхненко, Савич» долучилися до дебатів з приводу подальшого уточнення деяких пунктів доповідної документації [17]. 27 травня 1865 р. відбулася чергова суперечка між гласними, під час підрахунку голосів М. Савич, у властивому йому пафосному стилі, заявив про упередженість деяких членів думи: «что если бы 18 граждан избрали г. Линка, чтобы он поразил его кинжалом, неужели он должен бы был исполнить?» [18]. На додачу 24 червня М. Савич вступив у гостру суперечку з іншими членами думи, котра розгорілася по спекулятивному питанню врегулювання законодавства про відкриття та оподаткування «питейных заведений». Він говорив про необхідність запровадження акцизних зборів, що могли б збагатити міську казну [19].

У 1866 р. гласні «Пашков, К. Де-Азарт, И. Потапов, Н. Савич» увійшли до «Комиссии, составленной Общею думою по вопросу об устройстве железно-конных дорог» під головуванням Е. Андрієвського. Підсумки засідань наголошували на тому, що «железно-конные дороги по некоторым направлениям для города действительно и неотложно необходимы; и что потребные для предприятия суммы могут быть позаимствованы из капитала гранитных мостовых без всякого ущерба для сего капитала». Першочергово було постановлено: «устроить в городе железно-конное сообщение, которое соединило бы с портом окрестности бывших: Тираспольской и Херсонской застав, товарную станцию, группу магазинов Нарышкинского спуска и, буде не встретятся особые препятствия, магазины, что вблизи нового базара».

В подальшому підписи «С. Гуровича, Бармаса, К. Палаузова, Н. Савича», а також «главы Комиссии Пашкова» фігурують під «Ведомостью о доходах и расходах по земскому отделению распорядительной думы». «Доклад комиссии, образованной Городской Общею Думою, для рассмотрения сметы доходов и расходов по земскому отделению на 1866 год» вказував, що «настоящий год может считаться только пробным, так как при крайней неясности и сложности счетов приказа, нельзя было составить ясных и подробных выводов по хозяйству благотворительных заведений». Зокрема, відносно «городовой больницы на 865 кроватей, при ней фельдшерской школы, на проведение воды в больницу, на устройство газового освещения в больнице; сиротского дома на 40 воспитанников, при нем воспитательного отделения для подкидышей; богадельни на 188 человек; городских кладбищ» [20].

Влітку 1866 р. «В. Вассал, Потапов, Н. Савич, Шейнс» (останній підписав резолюцію «остаюсь при своем мнении») стали учасниками «Комиссии, образованной Общей Думой для рассмотрения Положения об Общественном Управлении г. Одессы» під управлінням «Е. Гангардта». Причиною початку засідань стало: «неудобство некоторых правил положения об общественном управлении г. Одессы, выяснившихся с течением времени, и необходимость ходатайство-

вать о допущении тех изменений в положении, которые, по 2-летнему опыту существования общественного управления, оказываются необходимыми для пользы и успеха дела, вверенного сему управлению» (мова йшла про «Положение об Общественном управлении города Одессы» 1863 р.) [21].

В другому півріччі 1866 р. гласних було залучено до функціонування «Комиссии образованной Общей Думой для рассмотрения сметы доходов и расходов по земскому отделению на 1867 г.». Більша частина зауважень Комісії по статті прибутків не втрачає актуальності по сьогоднішній день, так, «по статье апелляционных денег, комиссия также сомневается в действительности дохода, показанного Распорядительной Думой в числе 2, 799 руб., ибо по справке в этом году получено только 249 руб.». У підсумку: «комиссия поставила общий итог доходов в 122, 156 руб. 6 коп., вместо показанных Думой 140, 694 руб. 20 1/4 коп.». Обидва кошториси Комісії складені за підписами «Главы – С. Гуровича» та «Н. Савича, К. Палаузова, С. Бармаса» [22].

Перша каденція Одеської міської думи після реформи 1863 р. ознаменувалася обранням міського голови, котрим став князь С. Воронцов, та утвердженням оновленого складу думських гласних та виборних. До нього увійшли найпомітніші постаті в різних галузях життя міста: П. Гагарін, Г. Маразлі, О. Строганов, М. Толстой, О. Новіков, О. Пашков, С. Раллі, Е. Андрієвський, Ф. Боффо, Ф. Гонсіоровський, Ф. Моранді, М. Савич, С. Яхненко та ін. В ході студіювання джерельної бази окрім означених персоналій були виокремлені й інші активні гласні Одеської думи: Володимир Вассал, Симон Гурович, Андрій Лінк, Костянтин Палаузов, Іван Потапов та Іван Рандич. Саме вони брали участь у думських зібраннях періоду 1864 – 1866 рр., що стосувалися обговорення нагальних проблем місцевого характеру, серед яких на перший план виноситься власне функціонування пореформеної Думи (плюси та мінуси реформи, що були виявлені по її впровадженні в дію) та питання благоустрою міста (бруккування вулиць, ремонтні роботи, облаштування водогону та залізо-кінної дороги тощо).

Література:

1. Тиганій К. А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук. – Одеса, 2010. – 23 с.
2. Герасименко (Паламарчук) В.В.; Сорокіна К.І. Семен Яхненко в громадському житті Одеси другої половини XIX ст. // Інтелектуальна історія та духовна спадщина України XIX ст. Збірка наукових праць. – Одеса: ОНУ, 2017. – С. 58-65.
3. Сорокіна К.І. Діяльність колишнього кирило-мефодіївця М. Савича як гласного Одеської думи у 1860-х рр. (за матеріалами місцевої преси) // Матеріали 73-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ ім. І.І. Мечникова. Секція Історичних наук. 25-27 квітня 2017 року. – Одеса: ОНУ, 2017. – С. 197-205.
4. Сорокіна К.І. «Останній вольтер'янець Одеси»: нереалізовані проекти гласного Одеської міської думи 1864-1868 рр. Миколи Савича // Південний Захід. Одесика. – Одеса, 2017. Випуск 23. – С. 213-227.
5. Известия одесского городского общественного управления. – 1864 – 1866.
6. Одесский вестник. – 1864 – 1866.
7. Известия одесского городского общественного управления. – 1866. – №1.
8. Из архива К.Э. Андреевского. Записки Э. С. Андреевского / под редакцией, с предисловием и примечаниями С. Л. Авалиани. – Одесса, 1914. – Т II. – 362 с.
9. Известия одесского городского общественно управления. – 1864. – №2.
10. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 6-го апреля 1864 года // ОВ. – 1864. – 11 апреля.
11. Протокол 1-й. Заседание Совецательного комитета по учреждению в Одессе временного приюта для подкидышей и наиболее беднейших родильниц. Июля 21-го дня 1864 года // ОВ. – 1864. – 5 августа.
12. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 5-го сентября 1864 года // ОВ. – 1864. – 9 сентября.
13. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 7-го сентября 1864 года // ОВ. – 1864. – 11 сентября.

14. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 10-го сентября 1864 года // ОВ. – 1864. – 12 сентября.
15. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 9-го ноября 1864 года // ОВ. – 1864. – 19 ноября.
16. Известия одесского городского общественного управления. – 1865. – №7.
17. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 12-го мая 1865 года // ОВ. – 1865. – 28 мая.
18. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 27-го мая 1865 года // ОВ. – 1865. – 11 июня.
19. Журнал одесской городской общей думы. Заседание 24-го июня 1865 года // ОВ. – 1865. – 7 июля.
20. Известия одесского городского общественного управления. – 1866. – №1.
21. Известия одесского городского общественного управления. – 1866. – №4.
22. Известия одесского городского общественного управления. – 1866. – №6.

«ПОСРЕДИ ЗЕМНОГО ШАРА ЛЕСТНИЦА ПРИМОРСКОГО БУЛЬВАРА»

С самого момента постройки «Гигантской» лестницы на Приморском бульваре она привлекала «взоры всяк проходящих мимо неё». Хотя до 1966 г. своего собственного имени она не имела. Как только её не называли: Портовая, Бульварная, Большая, Гигантская, Воронцовская горка... Энциклопедия Брокгауза и Ефрона упоминает о ней, называя лестницей Николаевского бульвара: «Из бульваров лучший – Николаевский, с прекрасным видом на море и город, гигантской (200 ступеней, 10 широких площадок) мраморной лестницей, спускающейся в приморскую часть города...». Польский писатель Юзеф Крашевский в 1843 г. назвал лестницу «...одним из лучших памятников, которые только имеет Одесса. Под стать архитектурному совершенству и конструкция лестницы, разработанная инженером Уптоном». Яков Полонский в «Дешевом городе» дал самое романтическое описание лестницы: «Одесса опускала в синие воды нижние ступени своей колоссальной лестницы». О ней писали Марк Твен, Юрий Олеша, Генрих Бель, Константин Паустовский....

Здесь тишина. И лестница в листве

Спускается к вечернему покою...

И строго всё: и звёзды в синеве,

И чёрный Дюк с простёртою рукою.

Юрий Олеша «Стихи об Одессе»

За всю свою историю лестница «пережила» и непонимание (зачем построили?), и признание, и мимо проходили торжественные шествия... В годы «большевизма» новые лидеры решили «до основания» все разрушить или переименовать. Тогда знаменитый Пале Рояль становится сквером имени философа Бенедикта Спинозы, Городской сад – садом имени Чарльза Дарвина! В Одесском областном архиве хранится

интересный документ за 1884 г. «О пожертвовании на памятник Дарвину в Одессе (из денежного отчёта по устройству в Одессе VII съезда русских естествоиспытателей и врачей)».

После революции Николаевский бульвар переименовывают в бульвар имени т. Фельдмана (друга Мишки Япончика и «советского анархиста» убитого в 1919 г. бандитами) и разворачивают полемику о целесообразности «лестничного сооружения». Журналист Павленко, который и к городу относился с пренебрежением, называя Одессу «...пошлый город, где до сих пор помнят бандитов», написал очерк, посвящённый сносу лестницы, т.к. «...это образ буржуазии и пролетариату она не нужна».

В 1924 г. тон советских газет меняется. В газете «Известия. Вечерний выпуск» больше внимания уделяется обустройству города и повышению культуры общения самих граждан. Так, в статье «Большефонтанское горе» читаем о проблемах: «запущены пляжи», «невозможны спуски», «транспортные невзгоды». Вскоре поднимаются вопросы об электрификации окраин (1926 г.), о благоустройстве Ланжерона (1927 г.), в газете появляются отчёты о строительстве Всеукраинского детского курорта «Лузаново» (20 павильо-

нов на 50 мест каждый и зимний павильон на 100 коек 1926 – 1927 гг.), об «оздоровлении улиц» («...окрисполком принял обязательное постановление об очистке и оздоровлении улиц Одессы. Впредь на всех улицах будут установлены специальные ящики для окурков и другого мелкого мусора. Гражданам, под страхом определённой ответственности, будет запрещено сорить на улицах. Каждому Домоуправлению предлагается содержать в санитарном состоянии прилегающие к их дому участки улиц и тротуаров. Исправить все выбоины, установить для собак на тротуарах углубления – водопой для собак»).

А что же с лестницей? Ей оставили имя «Бульварная». Ступеньки были стёрты и между ступенек росла трава. В знаменитом фильме С. Эзейштейна «Броненосец «Потёмкин» хорошо просматриваются стёртые ступени лестницы. Стёртые ступени «засвечены» и в фильме «Еврейское счастье» (1925 г.) с Соломоном Михоэлсом в главной роли. В этом же году встречаем упоминание Бульварной лестницы в «Вечерних известиях» №1962.

Статья скорее написана с сарказмом, наверное, не прошла даром полемика о сносе этой достопримечательности: «Бульварная лестница давно уже приобрела «известность». О ней имеется богатая, правда юмористическая литература.

Сейчас Одесса ещё больше может гордиться своей «самой большой лестницей». Под ней появились ...пещерные сталактиты.

В этом году коммуналдел приступил к ремонту лестницы. Дело это довольно не лёгкое. Лестница недаром славится – она оценивается в 150 с лишним тыс. руб. Ремонт такого сооружения – дело серьёзное. По словам специалистов, лестница была в угрожающем состоянии. Расположена она на сводах и склонах. В последнее время в эти своды – подобие пещер – стала просачиваться вода и образовались сталактиты.

Пока коммуналдел ассигновал необходимые суммы для ремонта лестницы. Оказывается, что один марш – определённое количество ступенек и площадка – стоит до 10 тыс. рублей. А таких маршей Бульварная лестница имеет штук 14-15.» (подпись «А.Р.»).

Прошёл год, и уже в «Вечерних известиях» №963 сообщается о решении проблем с удешевлением ремонта: «В числе работ, намеченных на благоустройство города, имеется крупная статья расходов по ремонту лестницы на бульваре Фельдмана. Для удешевления ремонта её комиссия по благоустройству считает возможным использовать гранитные скамьи, разбросанные в разных частях города, т.к. они малоудобны для сидения и, кроме того, замечается систематическое их хищение».

В 1933 г. были проведены ремонтно-реставрационные работы, лестница приобрела привычный нам вид со ступенями, облицованными серо-розовым гранитом. В раннее советское время лестница называлась развёрнуто «Лестницей Потёмкинского восстания». В 1963 г. Потёмкинская лестница специальным постановлением правительства была признана памятником градостроительства и архитектуры всеобщего значения и взята под охрану государства, став полностью официально носить название «Потемкинской».

ЦЕРКОВЬ ЗА ЧЕРТОЙ ПОРТО-ФРАНКО

Общеизвестно, что настоящий «расцвет» Одессы был связан с приездом герцога де-Ришелье, который, будучи ее градоначальником, неустанно заботился о развитии и благополучии молодого города и о его обитателях. Еще долгое время после его отъезда на родину в городе ощущались результаты его успешной градостроительной политики. Одним из немногих проектов, которые ему не удалось осуществить, была идея порто-франко. С ней он связывал дальнейшее процветание внешней торговли, польза от которой шла бы на строительство портового города. При премьере Дюка – графе Александре Ланжероне, Одесса добилась свободы торговли, по краю городского Внешнего бульвара вырыли глубокий ров – таможенную черту. С окончанием устройства таможен, пограничных рогаток и непосредственно самого рва, режим порто-франко полноценно заработал (с 1822 г.).

Мещане ближайших к Внешнему бульвару кварталов обратились к городским властям с просьбой разрешить им устроить «между городом Одессы и Молдаванкой на никем не застроенном месте единоверческую Православного Греко-Российского исповедания церковь во имя апостолов Петра и Павла». За подписями «мещан великороссийского общества» Молдаванки Ивана Кудряшова, Афанасия Вербина, Василия Ветрова, Ефима Панфилова и др. такое прошение в мае 1826 г. легло на стол исправляющего должность Одесского градоначальника статского советника и кавалера Степана Ивановича Могилевского. С этой официальной бумаги и началась история одесского Петро-Павловского храма.

Во все времена всякий вновь прибывающий в Одессу обращал внимание на национальную и конфессиональную пестроту городских и «окрайных» ее обитателей. В числе первых поселенцев юга Украины оказалось немало число русских староверов. Позже, приняв единоверие с Православ-

ной Церковью, они получили право строить свои церкви, куда приходскими священниками назначали, как правило, выпускников православных духовных семинарий. Потому на протяжении всего XIX ст. за такими храмами закрепились приставка – единоверческие.

Для строительства будущей Петро-Павловской церкви было выбрано «пустое место» против кварталов СІ и СІІ, размерами по 60 саженой в длину и ширину. Возведение храма всегда было дорогостоящим делом. Готовясь к большой стройке на Молдаванке, ее организаторы разузнали, что многие из казарм в предместье города намечены к разборке. Эти оборонительные казармы были выстроены за внешним бульваром еще в первое десятилетие и предназначались для обороны города от возможного врага со стороны Буджакской степи (граница с Оттоманской Портой вплоть до 1812 г. находилась всего в 30 верстах от Одессы). Поскольку военная опасность миновала, помещения казарм приспособили под арестантские роты и квартирующихся в городе пехотных батальонов и гарнизонной артиллерии. Распоряжением генерал-губернатора графа М. С. Воронцова от 29 апреля 1826 г. предписывалось «разбросанные от Тираспольской заставы казармы, называемые оборонительные, числом 10 по негодности их разломать». Именно этот камень строители собирались использовать для стен нового храма, поэтому испросили городской Строительный комитет дать возможность им самим разобрать «казарму, состоящую во 2-й части близ одесского купца Черепенникова».

Спустя два года, в марте 1828 г., из Святейшего Синода поступил указ о разрешении приступить к строительству Петро-Павловской церкви. Поскольку все одесские храмы на то время были подчинены Кишиневской духовной консистории, то оттуда на имя одесского уездного протоиерея Петра Глобачева последовало распоряжение приступить к возведению церкви на Молдаванке. Попечители поспешили вновь вернуться к вопросу о строительном материале, тем более что казармы к тому времени уже были разобраны. Бутовый камень с ближайшей казармы №22 в количестве 31.000 штук разного размера и 13.000 штук черепицы уже

ждали своего часа. Еще 3.500 штук черепиц в первых числах мая были отправлены для городского девичьего училища. Можно предположить, что закладка первого камня в основание будущего Петро-Павловского храма могла происходить в мае-июле 1828 г.

Начавшееся на пожертвования строительство, по различным причинам, затянулось на десятилетие. Уже через год Одессу постигла эпидемия чумы... Лишь только жители Одессы оправились от страшной заразы, как с 1833 г. грянули засуха и неурожай, улицы Одессы заполнили бездомные и нищенствующие. И как ни старались инициаторы строительства Петро-Павловского храма не останавливать начатые работы, обстоятельства, чаще всего финансового характера, вынуждали их дожидаться лучших времен.

Между тем, еще до завершения работ по возведению церкви, из духовной консистории поступило разрешение устроить временный молитвенный дом, что и было сделано в 1831 г. Для отправления богослужений сюда был назначен священник Михаил Чернов, служивший до этого диаконом в единоверческой Успенской церкви на Преображенской улице. Рукоположение его в сан священника состоялось 10 марта того же года. Уроженец Бессарабского местечка Вилково, о. Михаил пришел в духовное сословие из мещан и с 1821 г. служил в Одессе диаконом. На Молдаванке, помимо своих прямых обязанностей по молитвенному дому, он окормлял служащих 1-й рабочей арестантской роты и 4-й полицейской части.

Начиная с 1835 г. Одесса стала возвращаться к своей прежней жизни: один за другим последовали урожайные годы, торговые доходы города стали неуклонно возрастать. Неизвестно, как долго продолжалось бы строительство Петро-Павловской церкви, если бы не одно важное событие, произошедшее в 1837 г. и сыгравшее решающую роль в завершении долгостроя. Определением Святейшего Синода была основана отдельная Херсоно-Таврическая архиерейская кафедра, в состав которой вошли церкви Херсонской и Таврической губерний. Правящему архиерею было назначено пребывать в Одессе. «Как пастырь опытный» руково-

дить новой епархией был назначен архиепископ Гавриил (Розанов).

Уже в следующем году в Одессе состоялось открытие Херсонской духовной семинарии, за годы своего существования подготовившей сотни пастырей. Ознакомившись со всеми одесскими храмами, архиепископ Гавриил предпринял меры по завершению строительства уже начатой церкви на Молдаванке. Несмотря на очередную эпидемию чумы, когда все церкви были закрыты с октября 1837 г. по февраль следующего, через два года возведение Петро-Павловского храма в основном было завершено.

В 1839 г. возведенный на добровольные пожертвования прихожан Молдаванки храм был освящен во имя Святых апостолов Петра и Павла. Церковь была трехпрестольной, по всей видимости, первоначально был освящен лишь основной престол. Это предположение основано на том, что в 1840 г. М. С. Воронцов направил в столицу свое ходатайство о предоставлении возможности использовать часть средств из городской казны для храмостроительства в Одессе. Речь шла «об улучшении» кафедрального Преображенского собора, о построении на Пересыпи новой церкви и о достройке Петро-Павловского храма на Молдаванке. В январе 1841 соответствующее постановление было получено в Одессе. Из него следовало, что при храмостроительстве городу «дозволялось подкрепить сеи способы из городских доходов, избыточных по состоянию города, и возникающих при том, большею частию, от промышленности и капиталов тех же самых обывателей, к коим относится и сия потребность Христианского благочестия».

Для достройки Петро-Павловской церкви из городских средств отпускалось 4.575 руб. серебром, храм продолжал достраиваться еще долгое время, во всяком случае, в 1847 г. он был еще без колокольни. И лишь с 20 июля того же года настоятель Преображенского собора протоиерей Михаил Жуковский был назначен членом комиссии по возведению таковой при Петро-Павловской церкви.

Первое время церковный клир состоял из настоятеля, дьячка и пономаря. Но уже в 1840 г. в штате появилась долж-

ность диакона, на которую получил назначение Николай Фомин, служивший при этом храме с 13 августа 1835 г. дьячком. 31 марта 1840 г. состоялось возведение его в сан диакона, вплоть до 1854 г. его зычный голос продолжал звучать на богослужениях в Петро-Павловской церкви.

В июне 1844 г. настоятелем стал протоиерей Исидор Гербановский, переведенный сюда из церкви Архангело-Михайловского женского монастыря. Бывший некогда кафедральным протоиереем, знаток иностранных языков, он утратил с приходом на архиерейскую кафедру архиепископа Гавриила всю свою былую славу. Прослужив три года в Петро-Павловском храме, о. Исидор был переведен в Александро-Невскую церковь Одесского тюремного замка, где и завершил свою служебную деятельность, скончавшись 7 июня 1854 г. Он был прадедом всемирно известного одесского ученого физика Георгия Антоновича Гамова.

О деятельности архиепископа Гавриила при основании новой Херсоно-Таврической епархии уже шла речь. В Одессе за одиннадцать лет его правления были построены и освящены Благовещенская церковь при женском Благотворительном Обществе, Воскресенская на Среднем Фонтане, Сретенская на Новом Базаре, Крестовая во имя святителя Николая при Архиерейском доме, церковь Захария и Елисаветы при женском монастыре, Казанской иконы Божией Матери на Пересыпи. Кроме этого были перестроены Михайловская на Молдаванке и Греческая церкви, а также значительные изменения претерпел кафедральный Преображенский собор: колокольню объединили с храмом и устроили в нем новый теплый придел во имя праведных Симеона и Анны. В 1849 г., при следующем владыке архиепископе Иннокентии (Борисове), был заложен новый храм на Слободке. Его настоятелем был назначен принятый из Харьковской епархии священник Иоанн Глембоцкий. А поскольку церковь находилась в процессе строительства и служба в ней не велась, то о. Иоанн был временно зачислен в штат Петро-Павловской церкви. В дальнейшем он так и не возвратился в Слободской храм, а продолжал служить на Молдаванке, где преподавал Закон Божий в приходском

училище. В том же училище в 1870 г. служили учителя: А. Я. Ивачевич и М. С. Румянцева. О том, что о. Иоанн имел поблизи церкви свой дом, удалось узнать из объявления в газете «Одесский вестник». Оно гласило: «Некто имеет завод канареек до ста штук обоего пола хорошего напева; в том числе есть ученые, поющие вальс, которые продаются по сходной цене. Желаящие покупать могут адресоваться на Молдаванку, возле Петропавловской церкви, рядом с дрожечником Маслюшком, в доме священника Глембоцкого».

В 1866 г. его карьера завершилась неожиданным образом. «За повенчание браков без исполнения предписанных при производстве обысков оглашений и других правил» Иоанн Глембоцкий был «отрешен от своего места». С тех пор его семейству приходилось рассчитывать лишь на помощь старшего сына – священника Александра, который служил настоятелем Крестовоздвиженской церкви на Пересыпи. Чахоточная болезнь забрала в июле 1870 г. двух его сыновей – Александра и Венедикта, отчего о. Иоанн уже не мог оправиться. Через семь лет не стало и его, все семейство Глембоцких, вместе с невесткой-вдовой и ее двумя детьми, остались со скудными средствами. По данным консистории, в 1878 г. вдова Матрона Федоровна «слабая, без средств к жизни», получала 15 руб. пособия от Епархиального попечительства. После Глембоцкого настоятелем стал священник Георгий Боцановский, которого прихожане Петро-Павловской церкви через два года проводили в последний его путь.

Кроме имен первых инициаторов устройства Петро-Павловской церкви на Молдаванке, мало что известно о ее попечителях. Лишь по сведениям 1862 г. следует, что в тот год церковным старостой был избран и утвержден одесский купец 3-й гильдии Афанасий Никитич Соколов. Прихожане и в последующем, вплоть до 1871 г., продолжали избирать Соколова на эту должность. Следующие два трехлетних срока старостой был отставной штабс-капитан Петр Николаев, которого в 1877 г. сменил одесский купец 2-й гильдии Николай Старков. В том же году на общем собрании прихожан было избрано церковно-приходское попечительство, призванное заботиться о повседневной хозяйственной деятель-

ности церкви. Председателем попечительства стал 2-й священник Михаил Косовский. По призыву членов попечительства откликнулось множество тех, кто пожелал внести свое благотворительное приношение на благо Петро-Павловской церкви. Среди жертвователей отметим отставного солдата И. Лагутина, преподнесшего в 1875 г. для храма две хоругви стоимостью 100 руб., за что он был удостоен архиастырского благословения и похвального листа. В 1880 г. архиастырское благословение получили вдова механика В. Климова и купец А. Виноградов. Указом Святейшего Правительственного Синода от 17 декабря 1880 г. было преподано благословение с выдачею грамот мещанке М. Абрамовой за пожертвование в пользу церкви 500 руб., а также еще 500 – в пользу ее причта. Еще более обогатилась Петро-Павловская церковь после того, как ей был завещан бывший дом Харламова на Садиковской улице и усадьба на Разумовской, где впоследствии на церковные средства было выстроено еще одно здание, в котором разместилось народное училище. Другой одноэтажный дом возвели прямо в церковной ограде, в северо-западной ее части, в нем также долгое время проходили занятия народной школы. Сама ограда представляла собой красивую чугунную изгородь на каменном фундаменте, устроенную стараниями приходского попечительства. Несколько позже на Манежной №54, рядом с оградой, построили дом для причта в два с половиной этажа.

Петро-Павловский храм оказался уютно вписанным между улицами: с востока – Манежной, с запада – Мастерской, с севера – Петропавловским переулком, а с восточной стороны – Петропавловской улицей. Основной престол был освящен во имя апостолов Петра и Павла. На горнем месте просторного алтаря находилась икона Святой Троицы. Правый придел церкви был посвящен Казанской иконе Божией Матери, а левый, в северном приделе, освящен во имя преподобного Герасима, иже на Иордане. Для внутреннего освещения церкви в центральной ее части висело большое медное четырехъярусное паникадило с электрическими свечами. Два других, двухъярусных с лампадами, находи-

лись в боковых приделах. Просторный крестообразный храм мог одновременно вместить до тысячи верующих. Перезвон шести колоколов на высокой колокольне далеко разносился по Молдаванке. Самый большой – праздничный – весил 330 пудов, вес будничного колокола – 155 пудов, часы отбивал 33-х пудовый, имелось три малых подзвонных колокола в 6, 3 и 2 пуда.

Во второй половине XIX ст. при храмах открывались школы грамоты, церковно-приходские школы и училища, некоторые из них позже были преобразованы в городские. Петропавловскому приходу удалось организовать работу трех училищ, успешно действовавших вплоть до революционных событий 1917 – 1920 гг. В 1905 г. в женском трехклассном городском училище занимались 362 ученицы, а 11-е городское народное училище посещали 739 мальчиков и 866 девочек. Город, по согласованию с правящим архиереем, в 1878 г. назначил сначала двух священников, а затем еще одного, обязанностью которых было преподавание Закона Божия в народных школах и училищах. Двое из них, Антоний Манжелей и Михаил Мирославлев, в разные годы преподавали в Петропавловских училищах.

К сожалению, сегодня Петро-Павловскую церковь можно видеть лишь на редких фотографиях и почтовых карточках того времени. Среди других православных храмов, которые «портили» архитектурную картинку Одессы, оказалась и церковь на Молдаванке. В 1930-х гг. прошлого века Петро-Павловский храм исчез с карты города.

*Валерий Шерстобитов, кандидат тех. наук, доцент,
Ирина Арутюнова, краевед*

ДЕЛОВАЯ ЖИЗНЬ ОДЕССЫ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Развитие промышленности в Одессе началось вместе с зарождением и развитием капитализма в Украине. Быстрый рост Одессы был вызван интенсивным экономическим развитием Южной Украины. Индустрия города своим возникновением обязана порту. Она должна была перерабатывать экспортные и импортные товары, обслуживать порт, железную дорогу, сельское хозяйство, удовлетворять потребности населения. К 1857 г. в Одессе было 64 фабрики и завода и 1700 мелких мастерских, в которых работало 5850 рабочих и ремесленников, в 1896 году в Одессе уже работало 432 предприятия.

Фабрично-заводская промышленность развивалась, прежде всего, на базе переработки продуктов сельского хозяйства. Поэтому на первом месте в Одессе была пищевая промышленность, на долю которой к 1900 г. приходилось 32% предприятий и 66% общего количества рабочих. 20 паровых мельниц работали в основном на экспорт и давали 1/3 всей промышленной продукции города. В 1879 г. на Бугаевке был построен сахарорафинадный завод Александровского товарищества, вырабатывавший в год свыше 2250 пудов сахара, значительная часть которого шла на экспорт. В городе работали 7 макаронных фабрик, 8 крупных хлебопекарен, 8 маслособойных заводов, 5 пивоваренных заводов, 2 винокуренных завода, 13 кондитерских фабрик, завод шампанских вин, 3 рыбоконсервные фабрики, колбасные и другие. Из Одессы вывозились тонны зерновых культур и продуктов животноводства. Зерновая и мучная торговля в Одессе уступала по объемам годовых оборотов лишь банковскому делу.

В 1890 г. в Одессе действовало 1632 гильдейских торговых предприятия, которые принадлежали 1243 налого-

плательщикам. Общие коммерческие обороты города составляли 894 138 000 руб., а предполагаемая прибыль предпринимателей могла достигать 15 млн руб. Негильдийских предприятий было 2344 с годовой суммой оборотов в 23 181 000 руб. и прибылью в 333 300 руб. Как распределялись предприятия города можно судить из таблицы.

**Отраслевые годовые обороты
предприятий Одессы в 1892 г.[1]**

Отрасли предпринимательской деятельности	Число Предприятий	Сумма годового оборота (в руб.)
Банкирские дома, конторы, агентуры и меняльные лавки	194	766 985 000
Продажа зерновых продуктов и муки	83	32 330 000
Бакалейные и гастрономические магазины	203	21 250 000
Мануфактурные магазины	82	8 785 000
Галантерейные магазины	157	9 731 000
Железные и скобяные изделия	32	2 070 000
Золотые и серебряные изделия	24	7 335 000
Кожевенные и шорные изделия	24	2 225 000
Мебель, зеркала и обои	34	1 775 000
Посуда, лампы и стекло	21	1 250 000
Склады, лес, дрова и уголь	41	4 905 000
Аптеки, аптекарские, москательные и косметические магазины	76	4 965 000
Табачные склады и магазины	58	3 445 000
Винные склады, рейнские погреба*	111	6 039 000
Гостиницы, рестораны и трактиры	233	5 140 000
Фабрики и заводы	196	14 714 000

* Рейнские погреба – лавки, где покупали рейнские вина (рейнвейн и др.)

По росту внешней торговли Одесса занимала первое место в ряду внешнеторговых портов и таможенных пунктов империи.

Общие обороты внешней торговли Одессы и процентное отношение её привоза и вывоза к общему экспорту и импорту Европейской России [2].

Год	Отношение отпуска товаров из Одессы к общему их отпуску Европейской Рос. империи (в %)	Отношение ввоза товаров в Одессу к общему их ввозу (в %)	Общий оборот внешней торговли Одессы (в руб.)
1883	14,1	11,7	145 783 000
1884	16,4	13,3	155 111 000
1885	20	14,8	159 112 000
1886	20,2	17,1	154 276 000
1887	21,6	11,7	162 538 000
1888	22,3	12,8	205 758 000

На втором месте был С.-Петербург (120 млн руб.), далее - Рига (75 млн руб.), Либава (75 млн руб.), Ревель (62 млн руб.), Ростов-на-Дону (51 млн руб.), Николаев (40 млн руб.).

Долгие годы Юг Украины обеспечивал страны Европы продовольственными товарами. Теснейшая связь товарного и денежного рынков Юга с общемировыми рынками позволила мобилизовать капиталы не только отечественных предпринимателей, но и зарубежных финансовых кругов. Заинтересованность в развитии деловых связей позволила создать на Юге мощную базу сельскохозяйственного производства, а затем и крупную промышленность. В конце XIX века в Одессе было множество предприятий по переработке сельскохозяйственного сырья. Работало 11 кожевенных заводов, из них один был основан в 1890 г. (вырабатывал подожженной кожи на 1 млн руб. в год). Были созданы заводы мыловаренные, сальных свечей, восковых и стеариновых, по обработке костей и другие.

Вторую группу составляли металлообрабатывающие предприятия, дававшие 12% продукции и занимавшие 24% рабочих Одессы. В городе было 11 машиностроительных заводов с оборотом в 1 млн 364 тыс. руб. (Гена, Беллино-Фендериха, РОПит, железнодорожные мастерские, завод Шполянского (сталепрокатный), весовой завод, завод белой

жести и другие предприятия. Третью группу представляли предприятия легкой промышленности, из которых наиболее значительными были канатный завод Новикова, джутовая фабрика Родоканаки, пробочный завод Арпса, мебельные фабрики, мастерские музыкальные, паркетные, столярные, экипажные. Важное место занимали стекольный завод, кирпичные заводы, гончарные заводы, известковые заводы, алебастровые заводы, асфальтовые заводы, толевые заводы. В городе и в пригородах функционировали свыше 170 каменоломен, на которых работало от 3 до 5 тыс. рабочих. Действовал Куяльницкий соляной промысел с добычей от 2 до 4 млн пудов соли в год. Крупнейшими предприятиями химической промышленности были фабрика лаков и красок с оборотом в 1 млн 500 тыс. руб., газовый завод, завод кислот.

Кроме фабрично-заводской промышленности, занимавшей 1/3 рабочих, в городе существовало множество ремесленных мастерских. В 27 ремесленных цехах на 1 января 1894 г. числилось 3990 мастеров, 4813 подмастерьев, 1446 учеников. Наиболее многочисленным был цех портных. Еще в период порто-Франко (1819-1859) Одесса была наводнена импортными тканями, которые нельзя было вывозить за пределы города без уплаты пошлины. Готовое же платье, изготовленное в Одессе из импортных материалов, обложению пошлиной не подлежало. Поэтому Одесса стала своеобразным огромным ателье индивидуального пошива для имущих классов Украины.

Старейшим предприятием города был Канатный завод, основанный купцом Новиковым в 1806 году. Готовая пеньковая пряжа из Брянска сплавлялась по Днепру. Она перерабатывалась в канаты примитивным способом – все производство происходило на открытом воздухе. В 1856 г. из Англии были выписаны для завода усовершенствованные машины. В 1886 г. конные приводы на заводе были упразднены и заменены паровым двигателем. В 1892 г. завод был оснащен электричеством. С 1889 г. завод стал выделять шпагат для сноповязалок, сахарный шпагат и простые бечевки для хозяйственных надобностей.

С начала 1890-х годов заметно усилилось применение машин в сельском хозяйстве Юга Украины. Завод Гена стал производить жатки, соломорезки, кукурузные молотилки, сеялки, конные молотилки. В 1893 г. помещение завода на Дальницкой улице оказалось тесным. Было построено другое – на Московской улице. В новом отделении производились, главным образом, веялки, молотилки, двух и трёхлемешные плуги. К концу 1890-х годов производительность завода достигла 21 тыс. плугов, 250 веялок, 520 жаток, 500 соломорезок и кукурузных молотилок, 100 рядовых сеялок, 70 конных молотилок в год.

В 1858 г. были основаны мастерские РОПиТ (судостроительный завод № 1) и пробочный завод Арпса. Железнодорожные мастерские, основанные в 1863 г., стали первыми в Украине строить паровозы и вагоны и в 1882 г. на Всероссийской выставке в Москве получили высшую награду. Фабрика красок и лаков, основанная в 1856 г. Штальбергом, явилась самым крупным предприятием подобного рода в Украине. Её товарооборот составлял 1 млн 500 тыс. руб. в год. Фабрика поставляла лак и краски для пароходов.

В 1890-х годах были построены такие заводы, как новый канатный, стекольный (производительностью 2,5 млн бутылок в год), пивоваренный, шампанских вин, бумаго-джутовая фабрика (производившая мешки на 1 млн руб. в год). За период с 1800 по 1861 год было создано 10,8% предприятий, которые продолжали работать к началу XX ст., за 1861 - 1870 гг. – 7%, за 1871 - 1880 гг. – 13,7%, за 1881-1890 гг. – 23,8%... а за последние десять лет XIX века - с 1891 по 1900 год – 44,5%. [5,6].

Приведенные данные говорят о том, что наиболее бурное развитие промышленности приходится на 1880 - 1890-е годы, давшие прирост одесских предприятий на 68%. За эти два десятилетия было создано промышленных предприятий в два с лишним раза больше, чем за все предшествующие 80 лет.

За короткий промежуток времени хозяйство края не только смогло успешно интегрироваться в общехозяйственный комплекс страны, но и в отдельных отраслях опередить

многие районы империи. Юг Украины стал целостной хозяйственной системой, имевшей свои специализированные экономические сегменты. Их взаимосвязь была хорошо налажена, что позволяло обеспечивать друг друга капиталами, товарами, трудовыми ресурсами. Действуя как часть имперского рынка Юг Украины, выделялся своими торгово-промышленными масштабами, передовыми технологиями, зрелыми экономическими отношениями. Ключевую роль в этих процессах играли банковские учреждения, чьи капиталы активно использовались промышленниками и купцами края.

**Обороты некоторых банкирских контор
Одессы в 1890 г. [3]**

Торговые дома	Касса			
	осталось к концу 1889 г. руб.	поступило в течение 1890 г. руб.	выдано в течение 1890 г. руб.	осталось к концу 1890 г. руб.
Хаис	71 566	38 623 260	38 608 844	85 982
«Масс и К ^о »	229 993	107 560 369	106 650 281	1 140 082
«Тработти и К ^о »	11 187	34 098 041	24 007 155	102 072
«Лившиц и К ^о »	297 042	5 812 485	5 936 034	173 493
«Людья и К ^о »	13 063	3 799 912	3 789 755	23 220
«Зонштейн и К ^о »	7927	31 107 088	31 082 947	32 069
«Заграфос и К ^о »	17 383	4 682 105	4 698 812	676
«Зайлигер и К ^о »	3070	4 228 111	4 230 400	781
«Кон и Аронсон и К ^о »	3269	11 129 040	11 128 133	4176

Приложение

**Хронологическая таблица
основания фабрик и заводов [4]**

1803 год – в Одессе уже работали 21 ветряная мельница, 2 винных завода, 3 виноградно-водочных завода, 3 известковых завода, 3 кирпичных завода, 2 макаронные фабрики, 2 завода сальных свечей, 1 фабрика пудры.

1806 год – основание сталепроволочно-канатного завода (ул. Водопроводная, 16).

1820 год – основание кондитерской фабрики (ул. Среднефонтанская, 4).

1823 год – основание фортепианной фабрики Гааза.

1823 год – основание переплётной фабрики Шварца.

1829 год – основание завода минеральной воды «Куяльник» (ул. Лиманная, 166).

1830 год – основание конфетной фабрики Шапошникова.

1836 год – основание завода мраморных изделий Варнета.

1836 год – основание слесарной Фрелиха и Бличи.

1841 год – основание часовой мастерской.

1843 год – основание фортепианной фабрики А. Шена.

1844 год – основание шляпочной мастерской Каллю.

1844 год – основание литейного завода Рестеля.

1844 год – основание мелькомбината, комбината хлебопродуктов.

1846 год – основание слесарной мастерской Гизера.

1847 год – основание кирпичного завода Павлова (Шкодова гора, 3)

1847 год – основание мебельной фабрики Марклинга.

1850 год – основание паровой мельницы Тома.

1852 год – основание механического завода Фалька.

1853 год – основание завода восковых свечей.

1854 год – основание завода сельскохозяйственного машиностроения «Почвомаш» (ул. Черноморского Казачества, 72).

1854 год – основание оружейной мастерской Иенга.

1856 год – основание лакокрасочного завода (ул. Известковая, 87).

1858 год – основание пробочного завода Арпса (Балтская дорога, 42) и судоремонтного завода (ул. Н. Гефта, 3, бывшая Петренко)

1858 год – основание кожзавода А. Параскева.

1861 год – основание стеаринового завода Питансье.

1861 год – основание механической пекарни Буковицкого и Ко.

1861 год – основание черепичных заводов.

1861 год – основание табачной фабрики Попова.

1861 год – работала табачная фабрика Асвадунова.

1861 год – работало 16 табачных фабрик.

1863 год – основание завода краностроения (ул. Январского Восстания, 2).

1864 год – основание опытно-механического завода (пер. Газовый, 4).

1864 год – основание станкостроительного завода на базе учебно-ремонтных мастерских ремесленного училища «Труд» (ул. Канатная, 53).

1867 год – основание консервного завода (ул. Водопроводная, 22).

1871 год – основание тулупной фабрики Фадеева.

1876 год – основание макаронной фабрики (ул. Строганова, 10).

1879 год – работало 7 макаронных фабрик.

1879 год – основание колбасной фабрики (ул. Адмирала Лазарева, 73).

1879 год – работало 8 хлебопекарен, 3 рыбоконсервные фабрики.

1897 год – основание сахаро-рафинадного завода (ул. Черноморского Казачества, 66).

1882 год – основание завода весов «Точмаш» (ул. Фрунзе, 130, ныне Балковская).

1884 год – основание завода радиально-сверлильных станков (ул. Бугаевская, 25).

1885 год – основание сталепрокатного завода (ул. Известковая, 52).

1887 год – основание суперфосфатного завода (ул. Химическая, 1).

1887 год – основание фабрики технических тканей (ул. Василя Стуса, 26).

1887 год – основание джутовой фабрики (ул. Василя Стуса, 26).

1890 год – основание кожзавода, выпускающего подошвенную кожу.

1896 год – основание завода шампанских вин (Французский бульвар, 36).

1898 год – основание стекольного завода (ул. Столбовая, 26).

1890-е годы – основание нового канатного завода (ул. Канатная), нового пивоваренного завода, конфетной фабрики Крахмальникова, мыловаренного завода, слесарно-механического завода Сегала.

1899 год – основание хлебозавода № 1 (ул. Лесная, 9).

Конец XIX века – основание цементного завода, чугунолитейного завода Нетовича.

Начало 1900-х годов – основание чаеразвесочной фабрики (ул. Еврейская, 3).

1907 год – основаны обойные фабрики.

1912 год – основан гвоздильно-проволочный завод Шполян-

ского, табачная фабрика (ул. Тираспольская, 26), лесопильный завод, пробочно-линолеумный завод (Балтская дорога, 42).

1914 год – основание обойной фабрики братьев Тарнополь.

За период 1917 – 1927 гг. в городе было построено 36 новых предприятий; за 1928-1932 гг. – 21 новое предприятие; в предвоенные годы – 5 предприятий, а с 1944 года по 2000 г. – 164 предприятия. Начиная с 1991 г. неуклонно начали банкротиться некогда успешные фабрики и заводы: мясокомбинат, линолеумный завод «Большевик», краностроительный завод им. Январского восстания, НПО «Холодмаш», завод прессов «Прессмаш», «Кислородмаш», «Кинап», «Цетролит», «Эпсилон», ювелирный завод, заводы сельхозмашиностроения: «ЗОР», «Красной гвардии», сахарорафинадный, фабрика «Полярная звезда», чайные фабрики на Карантинной, 21 и на Канатной, 40 (бывшая фабрика Высоцкого), пивные заводы.... Мы назвали только те, что на слуху, а их около сотни. «На плаву» остались старейшие заводы: канатный, кабельный, припортовый, элеваторы, пищевых концентратов, кондитерская фабрика, консервный, дрожжевой, коньячный, масложиркомбинат...

ЛИТЕРАТУРА

1. Одесса 1894 – 1894: К столетию города. Одесса, 1895, с. 211-212
2. Вестник финансов, промышленности и торговли. 1889. 19 нояб. №47, с.421.
3. Обзорение Одесского градоначальства за 1890 г. // РГИА. Ф. 1263. Оп. 1. Д. 4867, Л.197.
4. Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. Историография одесских фабрик и заводов, «Астропринт», Одесса, 2004.
5. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1885 г. Одесса, 1866, приложение, вед №14; то же за 1901 год. Одесса, 1902, ведомость №14.
6. Микулин А.А. Фабрично-заводская и ремесленная промышленность Одесского градоначальства Херсонской губернии и Николаевского военного губернаторства, Одесса, 1897, с.VIII.

КРАЙ В ЕПОХУ ДИКТАТУР

*Виктор Савченко, доктор исторических наук,
профессор кафедры ОГУВД*

ОДЕССКИЙ ДЕСАНТ (АВГУСТ 1919)

В современной украинской историографии на протяжении последних двадцати лет сложился целый свод неудобных тем, касаемых революционных событий 1917 – 1920 гг., которые «не вписываются» в концепцию «визвольних змагань». Замалчивание историками определенных исторических сюжетов приводит к формированию не только «новой мифологии», но и новых «белых пятен истории». Среди подобных тем особое место занимают военные действия на украинских землях между Вооруженными Силами Юга России (белогвардейцами) и Красной Армией в 1919 - 1920 гг. И «красные», и «белые» стремились к восстановлению империи, к удержанию украинских губерний под властью Москвы. Характеризуя эти силы, трудно дать ответ, какая из них была более «правильная», более «прогрессивная», «демократичная», «народная», «человечная»...

В пятницу 22 августа 1919 г. мало кто из одесситов не мог предположить, что «красная власть» в Одессе доживает свои последние горячечные часы. Большевистские функционеры уже последние два месяца были «как на иголках» - боялись вражеского десанта, прорыва фронта, взрыва народного гнева против «народной диктатуры». С падением Николаева (18 августа 1919 г.), «красное» командование приняло «самые энергичные меры для того, что бы восстановить фронт по Бугу», однако «стихийная волна, разложившая красноармейцев, распространяется до самой Одессы» [1. 313].

В Одессе по рукам уже «ходили» листовки белогвардейцев: «К Колонистам, Крестьянам и Рабочим!», из которых

следовало, что под Одессой: в Севериновке, Еремеевке, Буялыке (в 15-20 км от города) полыхает крестьянское восстание, а железнодорожные пути перерезаны «белыми партизанскими отрядами»: Н. Ломакина, Ставро, Колесниченко, Любимова, что: «...большие силы добровольцев сухопутным путем и большая эскадра морем идет на город Одессу». Крестьянам окрестностей Одессы, под угрозой объявления «врагами новой власти» предлагалось прекратить подвоз продовольствия в «красный» город [2].

Крестьянское восстание немцев-колонистов, болгар-колонистов, украинских крестьян охватило Юго-Запад Украины, превратив Одессу в голодающую «осажденную крепость». Эта блокада дополнялась разгромом железных дорог, блокадой города с моря судами Антанты, что грозили власти пролетариата жерлами пушек большого калибра с рейда Одесской бухты; «Одесса все время жила на положении эвакуации...» [1. 313]. Район между Николаевом, Одессой и Помошной превратился для власти в повстанческий омут, села этого района в августе 1919 г. контролировали махновцы, повстанцы-белогвардейцы, отряды невыясненной ориентации... Горожане страдали от отсутствия электричества, воды и топлива, от эпидемий и голода. На жителя Одессы по карточной системе полагалась пайка горохового хлеба весом в четверть фунта в день.

Утром 22 августа два английских гидроплана совершали разведку над побережьем Сухого Лимана, но были обстреляны ружейным огнем красноармейцев, охраняющих склады мануфактуры в районе с. Александровка. Один гидроплан был подбит, летчик и наблюдатель были захвачены в плен и увезены на автомобиле в одесскую ЧК. Тогда же на одесской Черноморской улице, №15 собралось тайное совещание лидеров «белых» подпольщиков, для утверждения плана восстания в городе. Заговорщики считали, что их поддержат до 500 офицеров и «активистов» (подполье создали офицеры, не успевшие эвакуироваться в апреле 19-го из Одессы), собранные в подпольных отрядах - «десятках». Каждому такому отряду поручалось дестабилизировать отдельный сектор города. Заговорщики подготовили к от-

правке на фронт неисправные орудия, организовали порчу связи, саботировали приказы о мобилизации. Бывший командующий советским Черноморским флотом в Одессе капитан первого ранга А. И. Шейковский еще в июне-июле 19-го тайно укомплектовал «красные» береговые батареи «спецами» из членов белогвардейского подполья. Заговорщики не без основания рассчитывали, что на их сторону перейдет часть красноармейских частей гарнизона, милиции, где у них были свои агенты. Восстание в городе должно было начаться в момент высадки десанта, по сигналу залпов артиллерии.

Вел тайное совещание «руководитель заговора» (в советской литературе встречается название одесского подполья – «заговора» - «Областной комитет национального объединения») полковник А. Саблин и члены штаба восстания поручик А. Марков (отвечал за взаимодействие с восставшими немцами-колонистами в селах под Одессой), грузинские князья Накашпидзе и Челакаев (командиры советского грузинского отряда). В газетной статье «Деятели переворота» о поручике А. Маркове сообщалось, что он принимал участие в восстании крестьян Севериновке и Буялыка «под вымышленным именем», был известен в Одессе по «деятельности в демократических организациях» [3]. Неизвестный участник заговора – автор еще одной статьи «Как произошел переворот» сообщал: «о перевороте осведомлено было много лиц, до 5 тысяч человек. Не знала о перевороте лишь Советская власть...» [3].

«Советская власть» - ЧК узнали о заговоре в городе за сутки до восстания. В два часа дня дом на ул. Черноморской был окружен отрядом чекистов (60 чел.), который и арестовал все «совещание заговорщиков». Поручика А. Маркова и т. н. «грузин» отправили в тюрьму «Особого отдела» ЧК (ул. Троицкая, 1), полковника А. Саблина определили неподалеку в соседнюю тюрьму (ул. Маразлиевская, 36) [3]. Поручику А. Маркову удалось бежать из Особого отдела, он спрыгнул с крыши «отдела» и пытался скрыться в соседнем Александровском парке, но при падении подвернул ногу и не смог далеко убежать, был вновь арестован и возвращен в камеру. С арестом лидеров заговорщиков шансы на успех восстания

в Одессе стали призрачными, тем более, что к этому времени восстание немцев-колонистов, на поддержку которых очень рассчитывали заговорщики, было подавлено.

В ночь на субботу 23-го в городе «...чувствовалась тревога. Усиленные патрули никого не пропускали на Пироговскую улицу без особых пропусков. На улице были расставлены пулеметы, броневики беспрестанно проходили мимо здания штаба. Всю ночь на вокзал, вблизи которого расположен штаб, везли грузы. Утром к штабу была вытребована кавалерия» [4].

22 июля в одесском «Комитете обороны» «красной» Одессы, от советского агента в штабе генерала А. Деникина, были получены сведения о следовании в Одессу большого «белого» десанта из 30 транспортов, которые сопровождали английский дредноут и несколько крейсеров и миноносцев. Такие сведения об огромном многотысячном десанте были преувеличены (возможно, были дезинформацией) и, скорее всего, фатально повлияли на панику среди «красного командования», которое, исходя из сведений разведки, ожидало десант не менее 5 тысяч пштыков.

Однако из «белого» Севастополя вышла эскадра, которой ставилась задача молниеносного захвата Одессы «малыми силами» - десантное подразделение было сбито на основе Крымского конного сводно-драгунского полка корпуса генерала Шиллинга (74 офицера, 841 солдат, при 253 лошадях и 38 повозках) под командованием полковника Давида Туган-Мирза-Барановского. Крымский полк представлял собой недавно образованную, недостаточно надежную часть (2/3 рядового состава полка комплектовалось из лиц, только что взятых по мобилизации: новобранцев из учащейся молодёжи, немцев-колонистов, крымских татар), часть новобранцев была не обучена, большинство солдат «не обстреляны». В полку не было налажено взаимодействие частей, которые были наспех сведены: 4 эскадрона Крымского полка, 2 эскадрона драгунского Новороссийского полка, эскадрон уланского Петроградского полка...

Среди офицеров выделялась группа полковника П. Ф. Вендта (бывшего начальника советской Белорусской бригады, атамана «белых» повстанцев), который в августе 19-го

собрал в Севастополе офицеров-беглецов из Одессы и экипировал их на средства, предоставленные директором Русско-Азиатского банка. Артиллерийская батарея (преданная десанту) опоздала к отходу транспорта и не участвовала в десанте. На десантном транспорте «Маргарита» оказалось много штатских пассажиров с «билетами до Одессы» [5].

К этому времени у «белых» был не только полный контроль над морем, мощный флот, поддержка флота стран Антанты, но и опыт десантных операций: десант в Геничесске, Мариуполе, Бердянске (апрель 1919), в Коктебеле и у Феодосии (май-июнь 1919), у Кинбурна (начало августа 1919) [6]. В десантной операции приняли участие крейсера «Генерал Корнилов» и «Кагул» (командир крейсера «Кагул» капитан 1-го ранга П. П. Остелецкий руководил всей операцией), транспорт «Маргарита», тральщики «Роза» и «Адольф», буксир «Доброволец», катера №52, №53, 3 баржи.

21 августа к эскадре присоединились миноносцы «Поспешный» и «Живой», у одесских берегов к эскадре присоединились суда военно-морского флота Великобритании (крейсер «Карадок», 4 миноносца, 2 гидроаэропланная матка). Тогда же на «Кагул» П. Остелецкому был доставлен секретный пакет с приказом высадить десант на косу Сухого лимана, закрепиться на плацдарме Сухой лиман - Большой Фонтан и овладеть городом. 22 августа (в день начала операции) П. Остелецкий приказал, ввиду недостаточного времени, начать операцию на сутки позже - на рассвете 23 августа и расположить корабли эскадры вне видимости с берега. «При наступлении в темноте необстрелянные войска могли легко поддаваться панике в случае встречи активного сопротивления со стороны противника и тем самым сорвать саму операцию. Флот, задачей которого являлась мощная поддержка огнем нашего десанта, не мог бы выполнить этого до наступления полного рассвета, то есть высадившиеся части предоставлялись сами себе в течение продолжительного времени» - сообщал участник событий А. Данске [7].

Считается, что место десантирования стало неожиданным для большевиков, которые предполагали, что «белые» планируют высадиться на побережье между Одессой и Ни-

колаевом. В этом районе «красные» расположили значительные военные силы. Однако в докладе того же И. Клименко читаем: «22-го числа в 6 часов вечера на горизонте Люстдорфа появилось много судов крупого калибра. Так как мы все время ожидали десанта, в 10 часов вечера Комитет обороны решил, что высадка десанта неизбежна. Разведка установила возможность десанта» [1. 314]. Из этого отрывка становится ясно, что уже вечером 22 августа «красное» командование предполагало десант именно в районе Люстдорфа. Однако удивительнее то, что в этот район не было послано ни одного воинского соединения (хотя от вокзала до Люстдорфа можно было доехать за 1,5 - 2 часа), а батареи не были приведены в боевое положение. «Командование дивизией приказа не выполнило» - переводил ответственность на командование 47 стрелковой дивизии И. Клименко

23 августа в четыре часа утра на косу, отделяющую Сухой лиман от моря в 10 км от Одессы, на тральщике «Роза», высадились два передовых отряда - до 300 чел. в пешем строю (из-за шторма не удалось перевести полковых лошадей на берег). 1-й (ротмистра В. Юрицына), 2-й (ротмистра П. Лесеневича). Постов «красной» охраны на берегу не оказалось. Высадка произошла в одном километре западнее немецкой колонии Люстдорф, и колонисты сообщили, что на побережье «красных» частей нет. Передовой отряд на подводах выдвинулся вдоль берега в сторону Одессы и к 8 часам утра достиг Дачи Ковалевского, где находилась «красная» береговая батарея (2-е 48-мм. линейные гаубицы). Расчёт батареи перешёл на сторону «белых», а командир заявил, что ожидает деникинцев, и присоединился к передовому отряду. По другим данным, по батарее было сделано несколько выстрелов из крупных калибров и артиллерийская прислуга разбежалась, а пушки батареи «взяли в поход»... На мысе Большой Фонтан был захвачен наблюдательный пункт с прожекторами. Дойдя до Аркадии, десантный отряд занял оборону, потому что рядом, в Ботаническом саду, была обнаружена цепь красноармейцев, в Аркадии на сторону десанта «без единого выстрела» перешли пост пограничной стражи и тяжёлая береговая батарея [8].

Примерно в 9.30 - 10.00 часов утра 23 августа «красному» командованию и руководству города стало известно о десантировании «белых» на Сухом Лимане и их продвижении к Одессе (см. план Юго-западных предместий Одессы на задней обложке альманаха). Немедленно, наперерез наступающим был выслан отряд «завесы» - ок. 200 штыков: «красные войска на грузовиках и автомобилях добрались до 7-й станции и рассыпались... по домам. Часть из них обходными путями перебрались к высадившимся добровольческим частям, дав им ценные указания» [4].

К 12 часам утра, после высадки основных сил, ряды «белого» десанта переформировались и повели наступление несколькими колоннами: 1-я (петроградский эскадрон) ротмистра Рубцова продвигалась по морскому побережью через Аркадию, Французский бульвар; 2-я (2-й эскадрон Крымского полка) ротмистра Лесеневича - по линии трамвая через Большой Фонтан к железнодорожному вокзалу, 3-я и 4-я полковника Зотова и штабс-ротмистра Глазера под общим командованием полковника Туган-Барановского - к тюрьме на Люстдорфской дороге, 5-я (1-й эскадрон Крымского полка) ротмистра Юрицына - на товарную станцию. Резерв десанта (5-й эскадрон) ротмистра Ляшкова следовал за центральным отрядом на расстоянии 400 м; 6-й эскадрон ротмистра Аладына остался на месте высадки для прикрытия Овидиопольского направления. Для овладения полу-миллионным городом 600-700 бойцов десанта было явно недостаточно.

Через два месяца после «десанта» советский губернатор Одесчины Иван Клименко (воглавлял «Комитет обороны») представил в Зафронтовое бюро ЦК КП(б)У доклад о событиях 22-24 августа, неоправданно нарекая: «В городе не было абсолютно никаких сил, так как все местные силы были оттянуты на ликвидацию поражения в Николаеве, восстановление фронта, но Бугу и значительные части были направлены против Махно на Помошную для восстановления связи Бобринская—Киев. Был в городе караул штыков в 4000, но он был ненадежен, потому что при первой панике начал разбегаться. На артиллерийских командных курсах весь ко-

мандный состав разбежался. Часть курсантов этих курсов была на фронте, а часть была послана защищать подступы к Одессе со стороны десанта. Для этой цели были собраны все силы, какие только были. В городе были отряды в незначительном количестве при чрезвычайной комиссии при Особом отделе, которые охраняли самые важные места» [1. 314]. В этом докладе факты дополнялись с лукавством, особенно если учесть количество вооруженных сил «красных» в Одессе.

Что же случилось в Одессе 23 августа? К этому времени Красная Армия в «одесском районе» (между Южным Бугом и Днестром) переживала катастрофу, разложение, превратясь в деморализованную толпу, неспособную к обороне. 20-21 августа «белыми» был прорван красный фронт по реке Южный Буг, у Вознесенска, Помошной, Новой Одессы... Командование Одесского гарнизона и частей, окопавшихся в одесском районе, находилось в полной растерянности, получая из Центра приказы, которые противоречили один другому.

19 августа была создана Южная группа войск из частей 47-й, 45-й (под командованием Якира И. Э.), 58-й стрелковых дивизий. Дивизиям грозило полное окружение, но им было приказано удерживать фронт и, одновременно, разрабатывать план отхода на север, к Киеву. Совет обороны располагал остатками 45-й дивизии (малонадежной и малочисленной), отдельными полками 58-й дивизии (оставшимися на «красной стороне» после перехода большей части дивизии на сторону махновцев в середине августа 19-го - «дивизия находилась в состоянии полного разрушения»), недоукомплектованными полками 47-й дивизии (начала формироваться в Одессе летом 1919 г. из мобилизованных местных жителей с задачей по охране побережья Черного моря от десантов и румынских частей). Как вспоминал И. Клименко приказы по обороне Одессы военными игнорировались: «Командование 47-й дивизии, которая охраняла Черноморское побережье и части которой стояли в Одессе, приказа не выполнили» [1. 313, 318].

«Защитники красной Одессы» могли рассчитывать на 10-11 тыс. пштыков и сабель: 4 тыс. - караульный полк, 2,5 тыс. -

полки дивизий Красной Армии, 1 тыс. «красных» курсантов артиллерийских и пехотных курсов (считались «наиболее надежными»), 1 тыс. – батальоны и отряды одесского и николаевского ЧК, 0,5 тыс. – силы местной милиции, до 2 тыс. – вооруженные дружины коммунистов, «отряды обороны», «рабочие дружины», дружины анархистов и левых эсеров, «женский революционный отряд», «интернациональные» отряды — из китайцев, кавказцев, евреев... К этому списку необходимо добавить бронев автомобили и бронепоезда, самолеты, артиллерию... Еще 18 августа командование 12-1 советской армии направило приказ частям района Одессы (3 дивизии) о «необходимости» обороны Одессы.

Однако, несмотря на такое численное превосходство, военное командование и гражданская власть считали десант хорошим предложением, чтобы сбежать из Одессы. Уже к полудню город покинуло командование РВС Южной группы, члены Совета обороны — Ян Гамарник, Борис Краевский, Иона Якир. Свое бегство они прикрыли заявлением, что «направляются на фронт в районе Вознесенска» [1. с. 318]. «Красным» начальником обороны города был назначен помощник губернского военкома Иванов. Но ни о какой обороне речь уже не велась. Советские власти надеялись только задержать десант на подступах к центру города, что бы успеть «эвакуировать учреждения».

Утром 23 августа в гостиницу «Лондонская», где находился офис одесского Совета, прибыл представитель военной части, что столкнулась с белым десантом в районе Люстдорфа, который сообщил подробности о десанте. В 11.00 в «Лондонскую» на экстренное совещание, по телефону, были собраны «ответственные представители всех наиболее крупных советских учреждений». Им было объявлено о решении в течение 23-24 августа «эвакуировать Одессу» и приказано срочно упаковать важные дела для эвакуации, а часть дел уничтожить... Руководителям были даны деньги для выплаты пособий и зарплат, но львиная доля этих денег так и осталась в карманах начальников. На совещании звучали тревожные предупреждения о «признаках разложения» в гарнизоне Одессы и возможном «восстании». Сочув-

ствующий советской власти одесский художник-авангардист Амшей Нюренберг вспоминал, что, узнав в 10 утра об эвакуации Одессы («под прикрытием английских судов идет наступление белых»), он прибежал в одесский исполком Советов, где секретарь исполкома Ракитин дал ему «...паспорт, деньги и напутствует: Мы отступаем к Модаванке. Транспорта мало» [9. 338-342]. «К 2 часам дня все комиссариаты и советские учреждения были закрыты» [10].

Примерно в 13.00, не видя еще самих десантных частей и не имея никаких точных сведений об их численности, помощник военкома Иванов решил организовать оборону, чтобы провести «успешную эвакуацию». На западные окраины города - в район Аркадии и Малого Фонтана были направлены - до 800 штыков, в район «Чубаевки» - еще 600 штыков 47-й дивизии при шести гаубицах и одном броневице, примерно 1,5 тыс. штыков составили «ударную группу резерва» на железнодорожном вокзале. Эти 2,5 тысячи штыков вполне могли отогнать от города десант. Но в ход событий вмешались крупные калибры морской артиллерии, которые и решили исход «дела».

...По «белогвардейским источникам» первое сопротивление десанту было оказано у завода Анатра, где сражались китайцы и матросы. Добровольцы коротким ударом ликвидировали заграждения. После чего несколько китайцев и матросов были расстреляны. У добровольцев жертв не было за исключением 2-3 раненых. Несколько задержались добровольцы у тюрьмы и Семеновского училища, «всюду легко одолевая сопротивление большевиков», тот же источник сообщает: «второй десант моряков был сделан у Соленых озер» [4]. «Завод Анатра» имел две локации - вблизи одесского ипподрома и на Стрельбищном поле, а вот «Соленые озера» - возможно Куяльницкий лиман. Очевидно, эскадра десанта, выйдя на ближний Одесский рейд, десантировала за Пересыпью, в районе Куяльника, небольшую группу «белых», которая должна была блокировать город.

«К трем часам у штаба были собраны курсанты пехотных и инженерных курсов, человек 80 китайцев и другие большевистские части в общей сложности около 3000 чело-

век. Здесь же дымились походные кухни...», вскоре «расположенная на Куликовом поле батарея начала обстрел наступающих на город по Большефонтанской линии десантных войск.... паривший с 2 часов дня над городом, с национальными цветами, гидроаэроплан обследовал месторасположение батареи и сигнализировал стоящим в море кораблям. Большевистская батарея успела выпустить только три снаряда, как тяжелая судовая артиллерия открыла огонь. Лошадь и два артиллериста были убиты. Остальной состав батареи в панике разбежался. Паника отразилась и на большевистских частях, окружающих штаб. Разбрасывая патроны и винтовки, красноармейцы на ходу срывали красные звездочки с фуражек. К 8 часам вечера в штабе уже никого не было. Во дворе пылал огромный костер, на котором сжигались бумаги» (из статьи «Как была занята Одесса») [4].

Автор еще одной статьи «Одход большевиков от Одессы» сообщал подробности: «...по улицам города, особенно по Пушкинской, началась такая бешеная гоньба большевистских экипажей и автомобилей, мчавшихся от штаба, по Пироговской ул., у пассажиров этих экипажей и автомобилей были такие растерянные, взволнованные лица, что человек, не посвященный в политику дня, сразу мог определить конец большевистской «работы». Большевики уже не скрывали перед советскими служащими остроты момента и предавали, что получили новое радио – сдать город. Во многих советских учреждениях сейчас же начали сжигать бумаги и служащие стали расходиться, причем многим не выплачено было ни жалования, ни ликвидационных, что вызывало возмущение. Служащие указывали: «когда, в свое время уходили добровольцы (войска Юго-Западного края ген. Шварца и французские части покидали Одессу в начале апреля 1919 г. – Авт.), они выплатили ликвидационных за 6 месяцев». Но большевики не обращали внимания на жалобы. Им было не до этого...» [11].

Примерно в 14.40 кораблям «белой» эскадры сигналами пришла информация, что в район артиллерийского училища и у деревни Чубаевка скопились «красные» войска для отражения десанта. Крейсера «Кагул» и «Карадок» откры-

ли оружейный огонь по скоплению войск, что привело к паническому отступлению всех частей «красных», еще до начала боя с десантом. Конные ординарцы – связисты из десантного отряда осуществляли связь между десантными отрядом и сигнальщиками на берегу (которые были высажены с борта «Кагула»), а также передавали «разведку». «Белыми» были захвачены брошенная большевиками батарея и артиллерийский городок с полным артиллерийским имуществом.

В 15.00 начался обстрел «Николаевской дороги и района вокзала, где скопили группы красногвардейцев, пытавшихся покинуть город... обстрел продолжался около часу, возобновился снова в 6 с пол. часа, в 9 часов вечера стрельба стихла... Несколько снарядов разорвалось в районе Малой Арнаутской, загорелось здание Шалашной синагоги...», снаряды рвались на Дерибасовской угол Екатерининской, на Александровской площади у телефонной станции, причем «все телефонистки покинули станцию и телефонное сообщение в городе прекратилось». Тогда же произошел обстрел артиллерийских курсов и района тюрьмы, где за тюремной больницей укрылась советская батарея. Захватив одесскую тюрьму, десантный отряд выпустил на волю всех «классовых» арестантов, часть из которых присоединилась к освободителям. [10].

В 16.40 в районе 5-й станции Большого Фонтана было замечено скопление сил «красных» до 800 человек (415-й и 416-й полки), которые так же быстро были рассеяны огнем судовой артиллерии, даже не вступив в непосредственное военное столкновение с десантом. К 18.00 передовой отряд десанта, без проблем, дошел до железнодорожных путей, огибающих город у II Христианского кладбища и, ввиду наступающей темноты, остановился на ночлег в районе «Голопузовки».

До полудня «большевики уверяли, что опасности нет никакой, что получено радио, что в Одессу идет Затонский с 10 тысячами латышей», но с 12 часов началось бегство, «...развал, растерянность, испуг и полная неразбериха... во всех советских учреждениях сжигали документы, бумаги...

Большая зала вокзала быстро наполнилась толпой мужчин и женщин, настойчиво требовавших: «везти куда угодно, но только скорей отсюда»...

На вокзале шла спешная погрузка ценностей, «ответственных работников», членов их семей, архивов и войск... С большим трудом к 4-м часам был составлен первый поезд (после поезда, который отбыл в 12 часов дня с членами «Совета обороны». – Авт.) в составе 23-х вагонов... Всего отошло четыре поезда. Больше поездов подвижного состава никак нельзя было составить из-за отсутствия вагонов. За это, конечно, едва не расстреляли дежурного по станции. В тот момент пришел дачный поезд, который в один миг заполнился и тоже успел отойти. По вокзалу была открыта оружейная стрельба. Многие в панике бежали обратно в город. Некоторые устремились вперед по полотну дороги. Были жертвы. Погиб смотритель грузового двора Глубецкий, счетовод Крым и какая-то женщина с ребенком. Снарядами выбиты стекла на вокзале и посечены крыши над пероном» [11].

Возможно об этом «вечернем» обстреле (приблизительно в 19.30-19.50) сообщал и И. Клименко: «Сильная бомбандировка города по району вокзала, Куликова поля и Пироговской... военный порядок в городе установить нельзя было, не было никаких сил и не было военных руководителей» [1. с. 315]. Из-за бегства высшего командования некому было объявить эвакуацию города: «Ликвидация учреждений и разъезд ответственных работников продолжался до вечера и даже в те часы, когда город начал обстреливаться с моря. Еще в 7 часов вечера шла посадка в вагоны советских деятелей и погрузка их вещей. Максимум растерянности было проявлено в «Чрезвычайке». Члены последней с полудня приступили к упаковке и сжиганию бумаг. Некоторые члены последней с полудня, не выждав общего распоряжения, начали оставлять приделы города, унося с собой кое-какие материалы. Одновременно было дано распоряжение освободить всех арестованных, даже приговоренных к казни...» [10]. «У отступившей дивизии Якира всего по пять патронов на человека. Формировавшаяся в Одессе 47-я дивизия разбежалась при первых дымках белых кораблей на горизонте:

осталось триста человек коммунистов во главе с Лагофетом. Решаем эвакуировать Одессу и отступать на Север по железной дороге... Грузим в сорок эшелонов все запасы Одесского военного округа. Эшелоны благополучно доходят до станции Раздельная...» - писал об этих событиях «советский источник» [1].

Последний эшелон с одесскими беглецами покинул вокзал в 8 часов вечера 23 августа. На нем уезжали члены «Совета обороны», исполкома, парткома, штаба округа. В поезд, который увозил аппарат и архив ЧК, попал снаряд (6 убитых, 25 раненых), вследствие чего сгорел вагон с частью архива ЧК, но поезд сумел вырваться на Раздельную [12]. После 8.30 вечера, когда пути были разрушены, с одесского вокзала уже не ушёл ни один состав. Из Одессы не смогли эвакуироваться ряд «ответственных работников» [13].

Обстрел корабельной артиллерией вокзала привел к панике среди курсантов Красных артиллерийских курсов: «часть курсантов разбежалась, часть была убита». «Привокзальные» части могли легко отбить десант, но у них уже не было ни мотивации, ни общего руководства. К тому же о десанте был пущен слух, что наступают «тысячи», что под Одессой высадилась английская пехота [10]. Вечером корабельная артиллерия обстреляла «советские батареи на Очаковском шоссе» и «отступающие по Балтской дороге советские части» [11]. Примерно в 19.30 в акваторию одесского порта вошли «белые» суда: «Живой», «Звонкий», «Кагул». Корабельная артиллерия открыла огонь по станции, уничтожив подвижной состав, рассеяв скопление красноармейских частей по Балковской дороге. Орудийная стрельба продолжалась час, после чего, по словам очевидца, наступила мертвая тишина и «полная неизвестность».

Для вступления в город «белому» командованию нужно было соединить все малочисленные силы десанта, к тому же, по сведениям разведки, в 800 метрах от передового отряда десанта - у вокзала «Одесса-Главная» скопилось более двух тысяч красноармейцев, курсантов военных училищ, вооруженных советских работников. Командование десантом отложило наступление на центр города до 6 утра 23 ав-

густа, приказав частям десанта ночевать в районе тюрьмы – «Красного Креста» - ипподрома – дач Французского бульвара (киностудии). В 20 часов 25 минут «белый офицер» на мотоцикле привёз из центра города в штаб десантников «разведку» о том, что восточная часть города уже находится в руках восставших «против коммунии».

Днем 23 августа к Особому отделу прибыли на машине грузинский консул А. Ушверидзе и в конном строю отряд советской судебной милиции (иногда эта часть называется «летучей» грузинской сотней при Особом отделе), набранный из грузин (22 всадника, командир ротмистр Ассанов (или Гасанов, или Ассабанов). В этом отряде в числе «заговорщиков» были также поручики Батырев и Габахадзе. «Грузинский отряд» давно был на подозрении у «красного» командования, но его расформирование постоянно откладывали, инспекторы военной инспекции сообщали о грузинской сотне «...кто командует сотней, выяснить не удалось, так как в сотне в этот день шел разгул. Люди производят впечатление разнузданных и своенравных людей... О дисциплине в большинстве случаев имеют слабое представление» [14. 45].

«Грузины» окружили здание Особого отдела и потребовали выдачи «грузинских арестованных». В 16.00 были освобождены задержанные накануне Накошидзе и Челакаев, но поручик А. Маркова оставался за решеткой, хотя отряд требовал и его освобождения. Грузинский отряд напал на караул Особого отдела и после перестрелки добился освобождения А. Маркова [13]. К 17.00 отряд двинулся на Маразлиевскую, 36, чтобы освободить полковника А. Саблина, но чекисты отказались освобождать заключенного. «Грузины» бросили две бомбы в здание «отдела» и завязали перестрелку, в ходе которой были ранены два офицера из грузинского отряда. После перестрелки А. Саблин был освобожден, а защитники «отдела» разбежались.

«Белогвардейское» восстание в городе началось по сигналу – в 18.00 три выстрела из орудия в сторону города сделала тяжелая батарея в Аркадии, перешедшая на сторону «белых». Восставшие начали продвигаться от Маразлиев-

ской по Канатной, в сторону железнодорожного вокзала, оставляя караулы на ключевых развязках. Особого сопротивления нигде не было оказано, и восставшие не имели потерь. Отряд восставших поручика Павлюкевича захватил «красную» батарею в Александровском парке и пулеметную роту, отряд Жгения и Баручана взяли Штаб военного округа, посеяв среди «советской публики» панику [15].

Полковник А. Саблин, возглавив восстание, объявил себя «Командующим силами Одессы», «под страхом смертной казни воспретив самочинные обыски» и «основав штаб сил Одессы» в Особом отделе на Маразлиевской угол Троицкой. О «полковнике Саблине» нет никаких сведений в штабных документах белогвардейской армии, возможно, это был псевдоним, за которым скрывался реальный организатор подпольной офицерской дружины генерал-лейтенант фон А. Розеншильд – Паулин. Он назначил начальником штаба «сил Одессы» поручика А. Маркова, а временно исполняющим обязанности градоначальника И. Адамского [10].

Большевистская власть вечером 23 августа была деморализована и не могла организовать сопротивления. И. Клименко так вспоминал о последних часах пребывания «красных» в городе: «Штаб и Комитет обороны решили уходить пешком... собрали до 150 человек, в основном советских работников и командиров штабов. Из военной силы оказалось в наличии только 20 курсантов, 25 кавалеристов с 3 пулемётами, броневик... Некоторые ответственные работники, исполком, парком, которым нечего было делать в городе, все же в городе оставались, так как военный порядок в городе установить нельзя было, не было никаких сил и не было военных руководителей... В 12 час. ночи я со штабом, курсантами кавалеристами пешком отправился на ст. Сортировочную. Так как мы все время находились в условиях эвакуации, Комитет Обороны распорядился все материалы, относящиеся к личному составу, не представляющие особенной ценности для нас, а для врага большую ценность, сжечь. Решено было оставить только денежную отчетность. Все было свезено в исполком, запаковано, но благодаря бомбардировке, панике, материалы остались вместе с секретарем испол-

кома тов. Ракитиным, который не знаю, что с ними сделал... По Пересыпи стали стрелять только на следующий день... белогвардейцы знали, что там остались наши силы... на удалось вывести оставшиеся вагоны со снарядами...» [1. 315-316].

Очевидно, между 19 и 21 часами вечера: «...когда нажим с моря стал явственным, отряд (восставших. - Автор) заставил примкнуть к себе суд, милицию и некоторые другие дружины, которые были использованы для поддержания порядка» - сообщали «белые» источники [16]. Их подтверждают «красные воспоминания»: «В 8 час. вечера в городе осталась милиция, которую вывести нельзя было... Часть милиции оказалась ненадежной, особенно резервная» [1. 316]. Новым начальником милиции (после бегства «красного» вечером 23-го) был назначен бывший гласный Одесской городской Думы, член штаба «Совета обороны» и начальник Александровского милицейского участка эсер Е. В. Китников и эсер Рязанов. Охрана центральной части города была поручена начальнику Бульварного участка, в управление которым вечером 23-го вступил Авербух. «К вечеру возникли попытки грабежа магазинов вооруженной чернью. Банды ходили по пятам за патрулями и нападали на магазины и склады там, где милиционеры уже прошли... грабежи и налеты подавлялись немедленно» [10]. В ночь на 24 августа на сторону белогвардейцев перешло до 50% советских милиционеров, руководство охраны города взял на себя активный член Одесской городской Думы Б. Фридман [17].

В ночь на 24 августа активизировалась одесская Еврейская дружина (1200 чел.) «под командованием 80 офицеров», которая для поддержания порядка выставила свои патрули и заявила о своей поддержке «белых». И. Клименко писал: «В карауле была ненадежная публика, и как только началась бомбардировка, она стала разбегаться» [1. 315], но «караульщики» (солдаты советского Караульного полка, состоявшего из 4 тыс. штыков) не только «разбежались», но и в большинстве своем перешли на сторону врага. Красноармейцы из Караульного полка захватывали деньги, которые казались «бесхозными». Так, командир Одесского Карауль-

ного полка и комиссар полка скрылись с кассой полка в 300 тыс. руб., никого из подчиненных не предупредив об эвакуации [18. 325].

Вечером по городу стали проходить ограбление банков, магазинов и касс, «эксцессы со стороны темных элементов». Когда выяснилось, что советская власть самоустранилась и не может охранять спокойствие в городе, управление милиции, оказавшееся в руках эсеров, отдало приказ о прекращении по улицам Одессы всякого движения. По городу были разосланы патрули, милиционеры останавливали «начавших появляться на улицах субъектов с узлами».

В районе Куликова поля и ул. Канатной, около 19.30, оставшие (по разным данным, «грузины» или «милиционеры») задержали машину и арестовали ее пассажиров - большевистских лидеров (Е. Чикваная и С. Соколовскую), спешащих из Штаба округа на ул. Пироговской к вокзалу на последний эшелон. Белогвардейская пресса писала об аресте Г. Котовского, секретаря Одесского губкома С. Соколовской, одного с руководителей одесского ЧК Б. Северного-Юзефовича, бывшего военного команданта Одессы и начальника боевого участка Е. Чикваная [3]. Причем С. Соколовская и тов. Северный, очевидно, очень скоро были «выкуплены» из «белых застенков», а вот Е. Чикваная, осенью 19-го, был расстрелян после суда. А вот Г. Котовский был 23 августа уже в 100 км от Одессы, в частях «Южной группы тов. Якира». Чекисты Колениченко (Кале), Клименко, Прокофьев были арестованы ранним утром 24 августа, когда они на дубке пытались скрыться из Одессы «по морю», «был схвачен французским миноносцем», оказавшись «в руках французского командования» [16].

В газете «Родина» сообщалось о расстреле С. Соколовской (парт. псевдоним «Елена») - так блефовала советская разведка. В книге, изданной в 1925 году Истпартом - «Памятник борцам пролетарской революции, погибшим в 1917-1921 годах», известный партийный функционер Я. Яковлев (Эпштейн), кстати, «по иронии судьбы» законный муж «умершей», писал о безвинно погибшей героине («расстрелянной») в Одессе от рук восставших заговорщиков - юной

большевичке Софье Соколовской «Елене». Автор косноязычно рисует «трагическую» картину вечера 23 августа 19-го: «...город уже занимается белыми, советские партийные работники уходят вместе. Но Елене кажется, что в городе имеются еще отряды, которые могут бороться, которые можно вывести, - она покидает всех уходящих коммунистов и возвращается в город. Здесь ее и товарища председателя одесского Ч.К. захватывает отряд офицеров и перешедшей на сторону врага милиции. Их убивают...» [19. 538]. Интересно, как их убивают, но не на смерть... и Соколовская, и тов. председатель ЧК «воскреснут» и погибнут только во время «сталинского террора».

Собственная смерть 23 августа 19-го почему-то не мешает С. Соколовской осенью 19-го руководить большевистским подпольем в Одессе, проводить подпольную городскую конференцию Одесской организации коммунистов в ноябре 19-го. В чем же загадка? Что хотели скрыть «старые знакомые» С. Соколовской – Я. Яковлев и редакторы издания Истпарта Лежава и Русанов? Более того «по Соколовской» провели «советскую панихиду», правительство Советской Украины почтило «память расстрелянной в Одессе» на своем заседании...

А вот партработник С. Лекишвили уже в 1930-м вспоминал «одесскую трагедию 19-го» без Соколовской: «Первым изменил наш грузинский отряд, в подавляющем большинстве состоявший из бывших спиртовщиков и громил, чьей целью было скорее разбогатеть и с награбленным вернуться на родину. Получив приказ эвакуироваться и следовать с отступающими эшелонами красных частей, они категорически отказались, и командиру их — Чхеидзе — с трудом удалось вырваться живым из рук банды, которая, учитывая момент, раньше всех перекрасилась в отряд белой контрразведки (недаром т. Лаврентий в свое время добивался поголового их уничтожения). Завидя их, мы быстро завернули в переулок, но они все же успели нас заметить. Напоролся на них и т. Чикваная, командир фронта, с горсточкой преданных бойцов, дравшийся у подступов к Одессе» [20. 4, 13].

«Умершая» С. Соколовская «воскресла» в роли первой советской шпионки во Франции! В конце 19-го из одесского

порта на французском судне «в сторону Запада» отбыли будущие создатели Коммунистической партии Франции и одновременно французской агентурной сети молодой советской разведки: София Соколовская и Владимир Деготь (впоследствии, в 60-е их именами будут названы два переулка в Одессе) с большими деньгами для подкупа французских социалистов. Однако французская полиция нашла у простого рабочего В. Деготь, безбедно путешествующего по Европе, бриллиантов на сумму 10 миллионов франков. Скандал, просочившийся в прессу, привел к провалу советской резидентуры и к возвращению тов. Соколовской в советские республики [21. 64].

Продолжением фальсификации смертей Соколовской и Северного-Юзефовича являются советские публикации о «кровавом терроре» и тысячах расстрелянных революционеров в первые дни после захвата «белыми» Одессы. Порождает изобретательность в описании «зверств белогвардейцев» в Одессе... «Белому террору» приписывается убийство, «как большевика», летчика Михаила Ефимова («посадили в шлюпку и вывезли на середину бухты. Командовавший шлюпкой офицер сказал летчику, что дает ему шанс спастись — и приказал прыгнуть за борт, чтобы добраться до берега вплавь, но как только он поплыл, конвоиры открыли по летчику огонь»).

Во время захвата «белыми» Одессы действительно было расстреляно ок. 10 человек, еще 5-7 человек было растерзано толпами возмущенных «красным террором» обывателей... По городу тогда фиксировались самосуды – на улицах толпой были убиты «два китайца, негр-красноармеец, один агент ЧК»... в больнице был убит чекист Лесниченко [22]. Возможно, в первые дни десанта список жертв «белого террора» можно увеличить до 30 - 50 человек.

Рассказы «красной» пропаганды на 70 лет стали хрестоматийными, в них утверждалось, что «...в течение первых нескольких дней господства деникинцев в Одессе было расстреляно без суда и следствия 3 тыс. чел., заподозренных в симпатиях к советской власти. В анатомическом покое университета все помещения и даже коридоры были закиданы

трупами расстрелянных. Много арестованных белогвардейские палачи переводили на военные суда, стоявшие на Одесском рейде, там их расстреливали» [23]. Советские штампы транслирует и современная российская историография. Так, И. Ратковский в книге «Хроника белого террора в России. Репрессии и самосуды» пишет о репрессиях 23-25 августа в Одессе: «начались массовые расстрелы... Груды трупов сбрасывали в море», он пишет о мифических расстрелянных «16 тяжелораненых красноармейцах», о зверском убийстве коменданта «красной Одессы» Мизикевича в некоем «Люсдарже» (правильно Люстдорф), его убили составившие немцы-колонисты за месяц до десанта, о повешении 4-х рабочих на Ярморочной площади, которых казнили многим позже [24].

В то же время советский автор И. Погорелый в 1930 г. (когда еще были живы свидетели и писали относительно правдиво) подает другие цифры, говоря о «нескольких самосудах над бывшими сотрудниками советской власти». И. Погорелый писал, что за первые дни деникинщины было расстреляно 35 чел.: «...трупы которых перевезено было в морг... в порту стоял канонерская лодка «Георгий», где также расстреливали и трупы бросали в море. Таких «морских» трупов в морг было доставлено более 20...». Цифра в 55 казненных, со временем, превратилась у советских «историков» в 3 тыс. человек! [25. 63]. В «Отчете отдела Красного Креста» Одесского подпольного губкома КП(б)У середины ноября 19-го было сказано о «белом терроре» - 8 расстрелянных, 3 публично повешенных и от 120 до 650 «политических» арестованных, о 400 тыс. руб., потраченных на выкуп арестованных (на взятки «белым» тюремщикам) [1. 329].

Относительно военных потерь в «тяжелых боях» за город 23 августа мы сталкиваемся со сплошной фальсификацией со стороны советской историографии, хотя белогвардейские авторы ничего не говорят о своих потерях, за исключением упоминания о нескольких раненых. Практически, уличных боев в этот день в Одессе и не было, отдельные перестрелки с небольшим количеством раненых имели место на Маразлиевской, у стен тюрьмы, на Среднем Фонтане. «Только на

станции «Одесса» большевики, преимущественно нанятые ими китайцы, оказали небольшое сопротивление. Туда были посланы крымцы, как более многочисленные и имеющие уже один конный эскадрон» [26]. В то же время «красные» войска понесли значительные потери - 60-80 чел. погибшими (до 200 ранеными) от артиллерийских обстрелов «красных позиций» корабельной артиллерией. Тогда же, от случайных осколков и шальных пуль, погибло 10 - 15 мирных одесситов.

В тенденциозной советской книге «История городов и сел УССР» мы читаем о придуманных историками небывалых горячих боях, «почти сутки боролись защитники Одессы против деникинского десанта». Придумывались и названия отрядов, якобы сражавшихся против десанта, хотя в действительности ни одна из названных историками частей не приняла участия в уличных боях, которых не было: «1-й и 2-й коммунистические батальоны, 1-я революционная дружина, коммунистическая дружина Молдаванского района, коммунистическая дружина табачной фабрики...» [27. с. 108]. Но были и другие «исторические фантазии» о том, что «белых десантников» было 2 тысячи штыков, из которых «500 солдат английской морской пехоты», что на «защиту города» выступили «...отряды под командованием большевика Е. Чикваная, которые мужественно сражались с наступающим врагом» [28. 198].

В реальности все эти «дружины и батальоны» к полуночи благополучно разбежались. «Около 11 часов вечера было получено по радио донесение, что офицерская организация полковника Саблина заняла восточную часть города до Пушкинской улицы (то есть до улицы, идущей к северу от вокзала). При этом нами была захвачена вполне исправная радиостанция, связавшаяся сейчас же с нашим флотом» - вспоминал участник десанта.

К 4 утра 24 августа центр города перешёл под полный контроль восставших. Очевидец вспоминал: «В 5 часов утра уже на ногах и на улице... Проходит какой-то отряд - очевидно дружина по охране города. На рукавах у дружинников белые повязки. Случайно узнаю знакомого студента.

Расспрашиваю его – оказывается, что еще вчера вечером вступил в исполнение обязанностей начальника милиции гласный Думы Е. В. Китников (эсер, бывший поручик, в 1917 г. был начальником народной милиции Одессы). Отряды милиции всю ночь охраняли город. Большевиков в городе больше нет – кто успел бежать, а кто попрятался» [29].

В экстренном выпуске «Одесский листок» (Бюллетень №1, с папкой: «Измученным гражданам исстрадавшей Одессы от освобожденного узника – «Одесского листка» - братский привет!») редакция оповестила население: «С большевиками в Одессе покончено... При столь энергично и быстро проведенных арестах не могли уцелеть даже такие видные и опытные вожди местного большевизма, как знаменитые комиссары - С. Соколовская, Калениченко, Котовский» [10].

Первые белогвардейские части десанта вошли в центр Одессы в 8 часов утра. Колонны начали движение от Куликова поля по Канатной, Ремесленной и Пушкинской, красноармейцы никакого сопротивления не оказывали. Тогда же к полковнику Д. Туган-Барановскому явился генерал-лейтенант А. фон Розеншильд-Паулин и доложил, что им из офицеров-подпольщиков был сформирован офицерский батальон, который немедленно приступает к боевым действиям. Батальон присоединился к 1-ому эскадрону ротмистра Юрицына и проследовал на позиции по защите города. Еще один повстанческий отряд, сформированный как часть еврейской самообороны, принял название «Одесский конный дивизион». В районе Куликова поля десант встречали бойцы «конного дивизиона» и отряд георгиевских кавалеров. «Дивизионщики» предоставили своих лошадей эскадрону улан, который прошел центр города в конном строю и к вечеру закрепился на Пересыпи. Две колонны десантного отряда утром 24-го выдвинулись для занятия северо-восточной и северо-западных окраин города и ближайших железнодорожных станций. Из тюрем было освобождено 199 заключенных [26. 172].

24 августа корабельная артиллерия продолжала «утюжить» окраины Одессы - предполагаемые скопления «войск

большевиков» на Пересыпи, Слободке, Заставе, ст. Сортировочная, части десанта «очищали один квартал за другим», заняв железную дорогу южнее Слободки и восточнее Молдаванки. На Пересыпи и Слободке, у ст. Сортировочная возникали перестрелки, там еще оставались отдельные очаги сопротивления отступающих большевиков. Некоторые снаряды не долетали до цели и разрывались в центральных кварталах. Вера Николаевна Муромцева (спутница писателя И. Бунина) запишет в дневнике: «Длинный узкий снаряд, пробивший дом насквозь с Преображенской на Елизаветинскую, ударился в дом, что на углу Софиевской и Торговой, но не разорвался и, сбив слегка штукатурку, упал на мостовую. Я видела белый шарообразный пар над мостовой, а выше белый столб, похожий на известковый. Сегодня утром я проснулась от пушечной пальбы... 5 ч. 30 м. дня. Опять пальба. ...Полтора часа идет бомбардировка. Говорят, засела на Чумке кучка большевиков. В порту начался десант, вот они и палят» [30. 118].

Газеты сообщали, что около 6 вечера с большого рейда началась стрельба из морских орудий «Кагул» и миноносца по району Застава 1, «...где находились отступающие большевистские части. Спустя час стрельба утихла, а затем снова возобновилась. На этот раз стреляли по Заставе 2». Несколько снарядов не долетело и разорвалось на Дальницкой, Малороссийской, Михайловской улицах города [11]. Тем временем в город с Востока вступил Крестьянский повстанческий отряд матроса Шарова из села Курисово [31].

24 августа во второй половине дня в привычном зале «мерии» собрались депутаты распушенной большевиками еще в апреле 1919 г. Одесской городской Думы, которую возглавил товарищ городского головы А. Ярошевич. Думцы «думали», что местная власть будет передана «демократическим избранникам», но ошиблись, в городе была установлена военная диктатура полковника Д. Туган-Барановского [8].

Утром 25 августа со стороны ст. Раздельная к Одессе начал двигаться красный бронепоезд и эшелон с пехотой. За 15 км от вокзала бронепоезд открыл артиллерийский огонь

по городу, его ремонтная команда приступила к ремонту поврежденного железнодорожного полотна. Красная пехота, до тысячи бойцов, начала высадку из вагонов. Но корабельная артиллерия огнём больших калибров уничтожила бронепоезд, а железнодорожное полотно было настолько испорчено, что о его починке не могло быть и речи. Несколько дней «белая» Одесса сохраняла тревогу по поводу возможного контрнаступления, но 27 августа пришла «разведка» о том, что Южная группа «красных» покинула Колозовку, Березовку и начала отступать на север, к Киеву [12].

Украинские социалисты, в своем большинстве, были против «диктатуры белогвардейцев», однако газета «Одесский листок» поместила статью «Претезание украинцев», где были туманно изложены такие факты: «При взятии Одессы были попытки со стороны местных украинских кругов, если не взять власть в свои руки, то войти в состав управления городом, организации его на коалиционных национальных основах. Представитель местной украинской громады посетил при начале восстания в городе полковника Саблина и заявил ему от имени украинского населения города Одессы, что в состав организуемой власти должны войти представители украинской громады. Полковник Саблин до прибытия начальника гарнизона не счел себя вправе дать исчерпывающий ответ. Полковником Туган-Мирза-Барановским предложения громады в резкой форме было отвергнуто. Украинцы составляют протест, который предложено подать представителям союзного командования» [12]. О каких «украинцах» шла речь в этой статье, мы можем только догадываться, но 23 августа армия УНР и ВСЮР еще не были в состоянии войны.

Парадокс одесского десанта 19-го года состоит в том, что вооруженной борьбы за полумиллионный город не происходило (хотя впоследствии советские историки силились нам навязать представления «о героической обороне Одессы в 1919 г.», а «белые» хроникеры – о невероятном «боевом успехе» ВСЮР), город фактически был сдан, не только без боя, но даже без попыток организации какой-либо обороны. Попытки сопротивления десанту были демонстратив-

ны и имели целью только временно затормозить продвижение «белых» к вокзалу, для того, чтобы за сутки суметь эвакуировать ценности и «руководящее звено». Скорее всего, местные власти еще накануне, после падения Николаева, решили «эвакуировать Одессу», как «чемодан без ручки», и только ждали удобного повода. Ведь город нужно было кормить, а крестьяне, взяв его в осаду, привели к тому, что «голод достиг коллосальных размеров, хлеб доходил до 150 руб. и того не было» [1. с. 313]. В августе в Одессе свирепствовали эпидемии тифа и холеры (зарегистрировано 1130 случаев заболевания холерой, смертность среди заболевших приближалась к 50%), в город подавалось всего лишь 1/5 часть воды от его реальных потребностей.

Успех «белого» десанта напрямую был связан с таким понятием, как «мотивация». В конце августа 19-го ВСЮР пребывали на подъеме. Малыми силами «белыми» были захвачены крупные города: Харьков, Полтава, Екатеринослав, Николаев... был объявлен общий «поход на Москву», и части населения казалось, что победа будет «за белыми». «Красные» вот уже два с половиной месяца «драпали», утратив инициативу, в тылу у «красных» полыхали бесконечные крестьянские восстания, а часть Красной Армии уже весной 19-го оказалась неуправляемой (восстание атамана Григорьева в мае 1919 г. охватило до 25 тыс. красноармейцев, еще столько же заявляли о своей «нейтральности», в конце июля к Н. Махно переходили целые бригады Красной Армии).

Советские и партийные бонзы Одессы уже больше месяца ожидали десанта и были психологически готовы к молниеносной эвакуации. Военное командование также готовило общее отступление с юга Украины. Прокормить армию и полумиллионный город было очень проблематично по причине того, что крестьянство юга Украины объявило бойкот продразверстке и каждый пуд хлеба нужно было «выбивать» у крестьян с кровью. Одесситы «накушались» советской власти и больше не питали к ней сантиментов. Угловный элемент Одессы после предательского расстрела Мишки Япончика-Винницкого объявил войну «красным»,

«революционные моряки» после расстрела чекистами матросов из «красного» полка Стародуба призывали «громить ЧК», рабочий класс («РОПиТ», железнодорожники), измученный голодом и несправедливостью, бастовал. Меньшевики, эсеры, анархисты (анархисты были возмущены объявлением Н. Махно «вне закона») призывали рабочих выступить против «предателей революции - большевиков», против террора ЧК, диктатуры. Лозунгом одесских забастовок стал лозунг «Советы без коммунистов!». Забастовка на «РОПиТ» была разогнана войсками, прошли аресты, что отрицательно сказалось на поддержке одесситами «красной» власти.

Обыватель был недоволен неумелым руководством, реквизициями и конфискациями, голодом и запретом торговли, террором ЧК и отсутствием перспектив. «Спец» военные, научные и технические только «делали вид» своей поддержки власти, «служивое сословие» тайно ненавидело большевиков. Социалистические партии анархисты, левые эсеры, меньшевики также были не в восторге от диктатуры большевиков. Только незначительная часть одесситов – крупные функционеры, часть ветеранов революции, боящихся расплаты, были за «красную власть», но и они не желали лезть на рожон.

Фактически десант стал успешным по главной причине - народ отвернулся от «народной власти», украинский и немецкий крестьянин восстал в окрестностях полумиллионного города, прекратив подвозить продовольствия, и сделал проблематичным подвоз подкреплений и снарядов, фактически сорвав оборону. Н. Махно блокировал Одессу на дальних подступах (ст. Помошная), вынудив Южную группу вырываться из «одесского котла». Поэтому «белый» десант вошел в Одессу без боя, а город захватили 100-150 восставших «подпольщиков», к которым присоединились «советские кадры»: 22 «грузина», несколько десятков местных студентов, сотни бывших советских милиционеров, несколько сотен красноармейцев из советского караульного полка и 47-й дивизии, активисты еврейской самообороны...

Литература:

1. В огне гражданской войны. Из истории борьбы трудящихся Одесчины против объединенных сил внутренней и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918 - ноябрь 1920 г. Сб. документов и материалов. - Одесса, 1962.

2. Николаевский бюллетень. - Николаев. - 1919. 18 августа (№4).

3. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 15/28 августа.

4. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 13/26 августа.

5. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 8/31 августа.

6. Долгополов А. Добровольческие десанты в Азовском и Черных морях // Вестник первопроходника. Апрель-май 1967. №67-68; Крымский конный Её Величества Государыни Императрицы Александры Фёдоровны полк // Возрождённые полки Русской армии в белой борьбе на Юге России. - М.: Центрполиграф, 2002. - С. 229-302;

7. Данске А. С. Десантная операция в районе Одессы 10 — 11 августа 1919 года // Цветков В. Ж. Белое дело в России. 1919 г. (формирование и эволюция политических структур Белого движения в России). - М.: Посев, 2009. — С. 541. — 636 с.

8. Петроградские уланы в гражданской войне на Юге России. Первопоходник № 6 — 7 за 1972 год.

9. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 14/27 августа.

10. Нюрнберг А. Отступление. - с. 338-342 // Где обрывается Россия. Одесса, Оптимум. 2002

11. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 24 августа.

12. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 12/25 августа.

13. Одесский листок. - Одесса. - 1919. - 19/1 сентября.

14. Одесские новости- Одесса. - 1919. - 15/28 августа.

15. Шкляев И. Н. История Одесской Губчек. 1917-1922 гг. - Одесса, 2002.

16. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 21 августа/ 3 сентября.

17. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 13/26 августа.

18. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 12/25 августа.

19. Одесский мартиролог. - Одесса, Т. 3.

20. Памятник борцам пролетарской революции, погибшим в 1917-1921 годах. - М. Л. Госизд. 1925.

21. Лекишвили С. В застенках у белых и желтых (из истории

гражданской войны на Одесчине). - Тифлис. 1930.

22. Савченко В. Экспорт революции// Корреспондент. - К., - 2010.- 17 сентября. - с. 62-64.

23. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 12/25 августа; 15/28 августа.

24. Конвалов. Схватка у Черного моря. - Одесса. - С. 68, История гражданской войны в СССР. Т. 4. - С.230.

25. Ратьковский И. Хроника белого террора в России. Репрессии и самосуды (1917-1920 гг.). - М.: Алгоритм. 2017. - 464 с.

26. Погорілий І. Робітничий рух в Одесі за денікінщини (23 серпня 1919 р. - 8 лютого 1920 р.) // Літопис революції. - Харків, - 1931. - № 3. - С. 61 - 84.

27. Рубцов И. И. Петроградские уланы в гражданской войне на Юге России // Первопоходник. 1972, № 6 - 7

28. Історія міст і сіл Української РСР: Одеська область, міст і сіл Української РСР: В 26 т. Одеська область / Ред. кол. тому: Гладка Л. В. (голова), Ануфрієв Л. О. (заст.), Цвілюк С. А. (відп. секр.), та ін. - К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. - 930 с.

29. Цвілюк С. А. Одеса революційна. Хроніка подій в період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції (1918 - лютий 1920 рр.). - Одеса, Маяк, 1972. - 252 с.

30. Одесские новости. - Одесса. - 1919. - 15/28 августа.

31. Устами Буниных. Т. I. Франкфурт-на-Майне, 1977.

32. Одесские новости. - Одесса. - 1919. -14/27 августа.

*Олександр Шишко,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії України ОНУ ім. І. І. Мечникова*

СПРАВА ОДЕСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО КОМІТЕТУ АБО ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ПЕТЛЮРІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

1921 рік був переломним в історії України, так само як і всі попередні роки Української революції. Цей рік започаткував серію голодоморів, які впродовж трьох десятиліть забрали життя мільйонів мешканців «радянської України». Восени 1921 р. спочатку Одеський повіт, а взимку і вся Одеська губернія були оголошені такими, що «голодують». За цими офіційними формулюваннями стояли жахливі смерті мешканців міст та селян, яких у попередні роки, та й вже під час голоду, силою змушували виконувати продрозкладку чи продподаток, левова частка якого відправлялася до радянської Росії, яка перманентно перебувала у стані голоду. Проте у масовій свідомості 1921 р. асоціюється з початком нової економічної політики. Причини переходу до непу вже достатньо досліджені, в той же час ще раз варто наголосити, що неп став свідченням всієї абсурдності попередньої політики «воєнного комунізму». Цей оманливий термін тривалий час приховував той факт, що більшовицька партія протягом 1918-1920 рр. вперто намагалася здійснити «комуністичний штурм». Отже, неп став свідченням повного провалу соціальних перетворень, які складали суть «соціальної революції», для торжества якої більшовики готові були йти на будь-які жертви.

Тактична поразка соціальної революції на початку 1921 р. породила надію на повалення радянської влади в Україні та відновлення Української Народної Республіки як незалежної держави. Для досягнення цієї мети за кордоном почався процес створення військово-політичних структур, які були покликані координувати діяльність як закордонних органі-

зацій, так і повстанських загонів та підпільних груп на територіях України. Зокрема, наприкінці січня 1921 р., згідно з рішенням вищих урядових та військових інституцій УНР, було сформовано Партизансько-повстанський штаб (ППШ) при Головній команді військ УНР [1. 108; 2. 43]. У Києві 18 березня було створено підпільний військово-політичний центр, який отримав назву Всеукраїнський центральний повстанський комітет (Цупком), який у політичному плані орієнтувався на уряд Симона Петлюри, а у військово-оперативному на ППШ [3. 660].

Проте комуністична влада, яка вже змирилася з нездійсненністю мрії про світову революцію, не збиралася втрачати Україну. Не маючи підтримки серед більшості селянства та значної частини пролетаріату, свідченням чому стало невиконання продрозкладки за 1920 р. та періодичні страйки робітників, ця влада зосередила в Україні велику кількість регулярних військових частин та каральних підрозділів. Володимир Сідак навів відомості розвідки ППШ, згідно з якими у серпні 1921 р. в УСРР дислокувалося щонайменше 14 стрілецьких і 4 кавалерійських дивізії, окрема прикордонна дивізія особливого відділу КВО (3 бригади), авіапідрозділи, 23 бронепотяги тощо [4. 41]. У свою чергу І. Срібняк вказав, згідно з підрахунками Інформаційного відділу ППШ, на загальну чисельність військ РСЧА, яка восени 1921 р. становила майже 200 тис. багнетів та 35,4 тис. шабель [1. 114].

Різного роду надзвичайні комісії в Україні нараховували 10 245 осіб, у тому числі 7 371 «багнетів» та 516 «шабель» [5.17]. Крім наявності цієї військової сили та каральних загонів влада великого значення надавала проведенню розвідки та впровадженню у підпільні організації своєї агентури. Наявність такої агентури дало можливість Всеукраїнській надзвичайній комісії (ВУНК) виявити та ліквідувати Цупком. Згідно з постановою колегії Київської губернської надзвичайної комісії від 28 серпня 1921 р. у справі Цупкому було розстріляно 39 осіб, у тому числі 4 жінки, 25 осіб, серед яких було 12 жінок, було ув'язнено до концтабору на різні терміни. Імена керівного ядра Цупкому були оприлюднені у публікаціях [3. 660], повний список розстріляних осіб мож-

на знайти у Вікіпедії під назвою «Всеукраїнський центральний повстанський комітет».

Що стосується Одеського повстанського комітету, то донині інформація про його діяльність та трагічну долю його учасників залишається малодослідженою. Так, В. Сідак, вказавши на факт створення у січні 1921 р. за кордоном Головного повстанського комітету та у березні у Києві Цупкому, зазначив, що по всій Україні почали виникати підпільні губернські, повітові, міські й сільські повстанками, які переважно комплектувалися «з патріотично налаштованої інтелігенції, колишніх вояків армії УНР, молоді» [4. 43-44]. У цьому контексті В. Савченко вказав, що у справі «петлюрівського підпілля» в Одесі були репресовані колишні члени українських партій соціал-демократів, есерів, федералістів, самостійників (близько 50 осіб) [6. 34]. Одеською губернською надзвичайною комісією (ОГНК) було встановлено, що до центральної п'ятірки входили українські есери Дубовицький та Грінченко, есдеки Осмолівський, Шеравський та Гнилюшко [7. 82].

Д. Архірейський та В. Ченцов, перераховуючи ліквідовані влітку 1921 р. надзвичайними комісіями повстанські комітети та називаючи прізвища їх керівників, щодо Одеси зазначили, що тут також був ліквідований «Політичний центр (або Центральна п'ятірка)» [8. 21]. Я. Файзулін зазначив, що безпосередньо роботою підпільних організацій 1-го Одеського району, який охоплював Одеський, Тираспольський та Ананівський повіти, керував «Одеський повстанком – «центральна п'ятірка», до якої входили Осмолівський, Дубовицький, Грінченко та інші». Вказавши на ліквідацію «органами держбезпеки» цілої низки повстанських організацій, Я. Файзулін окремо виділив ліквідацію Одеського повстанкому «Центральної п'ятірки» [9. 373].

У той же час протокол засідання колегії ОГНК від 2 вересня 1921 р., у якому вказано прізвище, ім'я, по батькові та вік фігурантів справи «підпільної «Петлюрівської» контрреволюційної організації», та звіт тієї ж колегії про «Ліквідацію петлюрівської підпільної організації» у газеті «Вісті» дає можливість відтворити більш детально ще одну сторінку героїчної й трагічної історії як Одещини, так і всієї України.

2 вересня 1921 р. відбулось засідання великої колегії ОГНК за участі Кравченка, Корженка, Місошнікова, Туріна, Курятникова, Смолянського, Грановського, Хмельницького та Кацмана, на якому було розглянуто справу «Одеської обласної підпільної петлюрівської організації». Про важливість та особливість цієї справи свідчив той факт, що, крім п'яти членів колегії ОГНК, у ній взяли участь представники партійних та радянських органів. У підсумку колегія прийняла рішення про розстріл 65 осіб, але у зв'язку з тим, що двом юнакам, Антону Соцькому та Борису Карповичу, було по 17 років, було прийнято рішення відправити їх до Харкова у розпорядження ВУНК. Шістнадцять осіб у цій справі було ув'язнено до концтабору на 5 років, 52 особи на 3 роки, 126 осіб було звільнено, як таких, що «не мали ніякого стосунку до організації». Анну та Порфирія Гайновських (13 та 16 років) було відправлено до колектору як малолітніх злочинців. Рішення про розстріл було виконано у ніч на 4 вересня 1921 р. [10. 208 зв. - 214].

Детальний звіт про цю справу з подання колегії ОГНК було опубліковано у газеті «Вісти/Известия» [11], назва якої друкувалася двома мовами, а матеріали майже 100% російською. Колегія ОГНК повідомляла читачів газети про те, що ще на початку весни ця комісія натрапила на слід «підпільної петлюрівської організації», яка мала «тісні зв'язки з Центральним повстанським штабом, який знаходиться у м. Тарнові та який очолює головний отаман Петлюра та генерал-хорунжий Тютюнник». Цей штаб, який «зібрав під свій жовто-блакитний прапор найбільш запеклих ворогів робітничого класу, повинен був виконати задачу світової контрреволюції – повалити Радянську владу на території УСРР». Відповідно штаб, разом з емісарами, резидентами та шпигунами, розсилав директиви, виконання яких мало призвести до руйнування радянського запілля та сприяти підготовці повстання.

Колегія ОГНК звітувала, що агентурні зведення та результати слідства засвідчили, яку важливу роль у Тарнові відводили одеській підпільній організації, яка мала стати головною базою для наступу повстанських загонів на Одесу та весь Причорноморський край. Перед одеською організа-

цією були поставлені конкретні завдання: налагодити плідну політичну та військову співпрацю з повстанськими комітетами, які діяли на Правобережній Україні; встановити зв'язок з повстанськими загонами, які діяли в районі Одеської губернії та суміжних районах Поділля; вести наполегливу агітаційну роботу серед представників вищого командного складу підрозділів Червоної армії, які були дислоковані на теренах Південної України; а серед рядових червоноармійців вести систематичну погромну агітацію та контрреволюційну пропаганду.

Окремо у звіті наголошувалось, що підпільна організація закликала до руйнування залізниці з метою недопущення вивезення продовольчих платежів до «голодних» губерній Російської Федерації. Цей факт, мав викликати у читачів газети найбільше обурення, у зв'язку з тим, що по всій губернії тривала кампанія зі збору продовольства та коштів для голодних районів Поволжя. Також варто наголосити, що, безумовно, у звіті колеги ОГНК вживались інші терміни, всіх, хто виступав проти влади, ця влада називала «бандитами», а повстанські загони – «бандами». Саме ці повстанські загони, які очолювали отамани Семен Заболотний, Лихо, Коваленко, Кошовий та інші «батьки», мали зіграти вирішальну роль у поваленні радянської влади у краї, форсованим маршем у потрібний момент підійти до міста та захопити найважливіші об'єкти.

Згідно з газетним матеріалом, слідчі ОГНК встановили, що діяльність Одеського центру, до складу якого входили представники всіх українських партій, значно активізувалася після прибуття з-за кордону Никона Дубовицького. Одеський центр, або «Центральна п'ятірка», отримала свою назву у зв'язку з тим, що організація «для більшої гнучкості ділилася на «п'ятірки», які виконували різні функції політичного, воєнного, адміністративного та агітаційного характеру». Керівники цих «п'ятірок» періодично збиралися на нічні засідання, під час яких детально розроблялися плани виконання завдань, які були поставлені перед Одеською обласною організацією та організаціями у повітах і волостях, які їй підпорядковувалися.

За період з 23 травня до 1 липня відбулось декілька таких засідань, на яких були присутні, крім керівників «п'ятірок» – Н. Дубовицького (45 років), Георгія Осмоловського (32 роки), Олександра Грінченка (22 роки), Петра Китайгори (21 рік) й Василя Гінкула (33 роки), делегати з місць. Так, на засіданні 23 травня на квартирі у Н. Дубовицького розглядалися питання: 1) про формування залізничного полку; 2) про українців членів КП(б)У; 3) про агітацію та пропаганду на залізниці, заводах і фабриках; 4) розкладення Червоної армії.

29 червня відбулась особлива воєнна нарада за участі всіх керівників Одеської організації та деяких начальників районів, які зробили доповіді за такими виробленими пунктами: 1) скільки людей на дільниці; 2) скільки зброї; 3) у яких селах організовано ланки; 4) кого призначено на посади командирів сотень, куренів майбутніх повстанських загонів; 5) де зберігаються арсенали; 6) з ким тримається зв'язок; 7) які сили більшовиків у цьому районі і яка нумерація частин; 8) загальне число повстанців і зброї у селах кожної дільниці; 9) загальні висновки. На цьому засіданні на основі всіх доповідей було вироблено остаточний план створення єдиного повстанського корпусу, до складу якого мали влитися всі повстанські бригади, які мали бути утворені з окремих куренів.

Всі заходи були спрямовані на досягнення основної мети: повалення радянської влади в Україні шляхом систематичної воєнної підготовки масового повстання на момент збору продподатку, який був «основним фактором забезпечення існування Радянської федерації». Супутніми завданнями були розгром КНСів, як органів опори радянської влади на селі, провокування широких селянських мас на поголовне вбивство всіх комуністів із сільської бідноти і радянських працівників.

Після цього засідання керівництво ОГНК прийняло рішення «нанести контрудар» по Одеському повстанському, тому що «удар, який готувався організацією в одеському масштабі, за умов його розвитку являв собою реальну небезпеку спокою і самому існуванню Радянської влади». Відповідно у ніч на 6 липня було проведено операцію з ліквідації Одеського центру, під час якої було заарештовано біля 60-ти

його учасників. Загалом у цій справі було заарештовано 264 особи [10. 214]. Після проведення «активних слідчих дій, які дали змогу встановити всі без винятку зв'язки організації з повстанськими комітетами на місцях», відбулось засідання колегії ОГНК, на якому й було вирішено долю учасників підпільної організації.

Першим у розстрільному списку було прізвище Дубовицького Никона Івановича (45 років, з міщан, робітника залізничних майстерень, українського есера), про якого було сказано, що він втік за кордон, де у Тарнові отримав завдання Цупкому та польської дефензиви 6-ї армії, після чого з'явився на територію УСРР і став одним з керівників одеської організації.

Наступною у списку була Дубовицька Антоніна Никівна (18 років), вина якої полягала у тому, що вона як помічниця свого батька, заміняла його, коли він був відсутній, приймала на своїй явочній квартирі кур'єрів від повстанкомів і начальників дільниць, давала їм інструкції та паролі, служила зв'язковою між батьком та іншими активними членами Одеського центру. Антоніна була не єдиною дівчиною як у цьому розстрільному списку, так і в інших групових чи персональних справах за 1920-1922 рр., стосовно яких колегія ОГНК приймала жорстоке фатальне рішення.

Гайновська Марія Демидівна (18 років, селянка Одеської губернії) була розстріляна за те, що «була сестрою Гайновського, мешкала з ним в одному будинку без батьків, як і брат була активним членом організації, утримувала штаб-квартиру Заболотного і його приспівників». Гайновський Феоктист (28 років, з селян) «був активним членом організації, у його будинку була штаб-квартира Заболотного, де відбувались наради Заболотного з представниками воєнної організації 24 дивізії». Як уже зазначалося, було покарано також Анну та Порфирія Гайновських. Базилевич Євгенія Тимофіївна (18 років, міщанка м. Балти) «групувала біля себе бандитський елемент, служила зв'язковою».

Якщо члени колегії ОГНК не пощадили дівчат, то тим більше у них не виявилось жалю до інших жінок. Вина Піддубняк Євдокії Олексіївни (35 років, селянка Одеської губер-

ній) полягала у тому, що вона «утримувала явочну квартиру для бандитів на Миколаївських хуторах біля Любашівки, працювала у зв'язці з бандитом Іваном Ткачуком». Громова Акуліна Трофимівна (25 років, з селянок) була «агентом банди Кошового, утримувала явочну квартиру на хуторі Долинському, переховувала у себе отамана банди Якова Малого, працювала розвідницею». Михайловська Катерина Яківна (22 роки, з селянок) була «розвідницею Заболотного, служила для зв'язку з Балтською організацією». Сасенко Олександра Петрівна (25 років, селянка Полтавської губернії, освіта середня) «інформувала банду про чисельність Балтського гарнізону, збиралася працювати у банді сестрою милосердя». Громова Зінаїда Миронівна (22 роки, з селянок) «мешкала у Голті, була у тісному зв'язку з бандитами, служила зв'язковою з Балтою, де і була арештована». Цього було досить для учасників засідання колегії, щоб позбавити цих жінок життя.

З наведеної вище інформації видно, що значна кількість фігурантів цієї справи була пов'язана з Балтою. Крім арештів в Одесі, ще у ніч на 26 червня було проведено операцію з «розгрому групи петлюрівців» у цьому місті. Ця група повністю складалася з місцевої інтелігенції, а також «учнів агрономічної школи, які, захопивши зброю зі складу всеобучу, вирушили до повстанського загону, але були перехоплені». Серед цих учнів був Якимов Олександр Терентійович (18 років, з міщан, слюсар), який «під час арешту почав тікати, був затриманий, але під час конвоювання стріляв в уповноваженого, якого поранив, та знову кинувся тікати, але був затриманий». Болейко Семен Мойсейович (18 років, з міщан Балти, швець) «займався крадіжками коней з сідлами у міліції та передавав їх тим, хто прямував до банди, куди також збирався йти».

Коли колегія ОГНК у своєму звіті повідомляла про реальну небезпеку від антирадянського повстання, то при цьому вона мала на увазі не тільки загрозу від повстанців, а й від частини регулярного війська. У руках надзвичайників опинилися матеріали, зокрема текст розмови по прямому дроту начальника штабу загону С. Заболотного Кіршула та командира бригади Крючковського, який свідчив про «воєн-

ну змову у цій бригаді». Крючковський, який був кавалером ордену Червоного Прапора, увійшов у злочинну змову з Кіршулом через колишнього начдива дивізії Савицького, за кличкою «Гаркуша», який був членом РКП(б) та який на той час обіймав посаду начальника розвідки кавалерійського полку. В організації воєнної змови у цих частинах Червоної армії брали участь, крім осіб вищого комскладу, також багато інших командирів, колишніх офіцерів, серед яких були ад'ютанти Еммерт та Паллада, й Байло, який був «ад'ютантом колишнього петлюрівського міністра Грекова». Серед названих осіб у розстрільному списку опинилися А. Паллада та М. Савицький.

Про Палладу Андрія Івановича (24 роки, з селян) було сказано, що він «колишній ординарець начальника розвідки 26-го Енського кавалерійського полку Гаркуші-Савицького, з яким разом їздив на нараду до Заболотного, та був активним членом воєнної змови у лавах Н-ї дивізії». М. С. Савицький-Гаркуша (25 років, з дворян, колишній офіцер, член РКП(б) з 1918 р.) був арештований у той момент, коли «їхав у Любашівку на нараду до отаманів у супроводі свого ординарця Паллади». Колегія ОГНК прийняла рішення про розстріл М. Савицького, але при цьому його разом зі справою було відправлено у розпорядження особливого відділу 24-ї дивізії. Ще двох осіб, М. І. Вербицького та І. Т. Бойко-Балагуту, разом зі справою було відправлено у розпорядження ВУНК.

На жаль, на відміну від інших областей України, вийшла єдина книжка із серії «Реабілітовані історією. Одеська область». Тому залишається актуальним питання оприлюднення імен всіх жертв комуністичного терору Одещини. У журнальній статті неможливо охопити весь масив інформації про Одеський повстанський комітет. У наведеному вище матеріалі акцент було зроблено на відомостях про юнаків та дівчат й жінок. Але, безумовно, всі учасники повстанських загонів та підпільних організацій заслуговують на збереження пам'яті про них.

Варто навести відомості хоча б про перших десяти осіб із розстрільного списку колегії ОГНК. Третім у цьому списку

був Осмолівський Георгій Єрмолайович (32 роки, з селян, технік водогону, український соціал-демократ), який був керівником «Центральної п'ятірки», на підпільних засіданнях одеського центру виступав з доповіддю про політичну та військову підготовку до масового повстання, організовуючи та підводячи ідейну базу під бандитський рух. Про Г. Осмолівського також відомо, що він народився с. Забарське Суразького повіту Чернігівської губернії, був штабс-капітаном російської армії, підполковником армії УНР, у серпні 1917 р. був обраний гласним Одеської міської думи за списком № 2 від Українського соціалістичного блоку [12].

Грінченко Олександр Олексійович (22 роки, з селян, студент політехнікуму) «обіймав посаду начальника одеського району, збирав відомості шпигунського розвідувального характеру про дислокацію та переміщення військ для воєнного відділу». Дубенко Віктор Каленикович (31 рік, з селян, український есер) був «начальником 2-го відділу (дільниці) Тираспольського повіту, підтримував зв'язок з німецькими повстанцями та вербував вершників до повстанської кавалерії, брав участь в особливо важливих нарадах організації». Верський Федір Павлович (28 років, з селян) був начальником Бірзульського району. Гінкул Василь Матвійович (33 роки, з селян, робітник залізничних майстерень) був «зв'язковим одеського і бірзульського районів, вів переговори з врангелівською організацією, його квартира була явкою для прибулих з місць начальників дільниць». Кирилюк Федір Андрійович (33 роки, з селян, телеграфіст ст. Вапнярка) був «зв'язковим між організацією і бандою отамана Лихо, його квартира слугувала явкою для прибулих з-за кордону агентів». Мельник Іван Дмитрович (36 років, з селян, залізничний майстер ст. Бірзула) був «зв'язковим між організацією і бандою отамана С. Заболотного, його квартира також слугувала явкою для прибулих з-за кордону агентів». Багатий Афанасій Зіновійович (47 років, з міщан, залізничний майстер ст. Бірзула) «забезпечував зв'язок Верського із бандою Заболотного, повинен був організовувати «бойовиків» серед залізничників».

Опублікований колегією ОГНК звіт та розстрільний список мав продемонструвати невідворотність та жорстокість

покарання для учасників антибільшовицького підпільного руху, особливо українського або за термінологію більшовицької влади «петлюрівського» спрямування. Наскільки це покарання було адекватним для членів колегії, не мало суттєвого значення. Звертає на себе увагу той факт, що кількість розстріляних осіб у справі Одеського повстанського комітету значно перевищує таку кількість у справі Цупкому. Це, з одного боку, могло свідчити про значну чисельність одеських повстанців, а з іншого - могло бути наслідком догани, яка була винесена наприкінці серпня Одеській губернській нараді з боротьби з бандитизмом за недостатню боротьбу з цим бандитизмом [13. 139].

Але найважливіший висновок у цій справі полягає у тому, що, не дивлячись на терор, який чинила ОГНК протягом всього 1920 р. стосовно «петлюрівців» та «петлюрівських підпільних організацій» на Одещині, у 1921 р. когорта українських політичних діячів, національно свідомих громадян піднялася на боротьбу проти ненависного їм, як і всім іншим категоріям населення, комуністичного режиму. Проте й більшовицька партія та її каральні органи не збиралися поступатися у цьому протиборстві. Свідченням цього жорстокого протистояння стали як чисельні жертви з радянського боку, так і з українського. До кінця 1921 р. ОГНК вдалося ліквідувати ще декілька «підпільних петлюрівських організацій» - Тираспольську, Вознесенську, Первомайську та інші. Але кульмінацією цієї жорстокої вакханалії стала страта 225 членів «Української повстанської організації» наприкінці грудня 1921 р. [10. 352-360].

Література:

1. Срібняк І. В. Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 107-120.
2. Боган С. М. Повстанці Одещини і Придністров'я: Антикомуністичний повстанський рух на Південному Заході України у 1920-1923 рр. – К.: Гамазин, 2013. – 176 с.
3. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 1. – К.: Наукова думка, 2005. – 688 с.

4. Сідак В. С. Повстансько-партизанський штаб державного центру УНР в еміграції (1921 р.). – К., 1995. – 66 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОВУ), ф.3204, оп. 1, спр. 70.
6. Савченко В. А. Репресії на Одещині в роки нової економічної політики та під час її згортання (1921-1929) // Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша. – О.: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С. 31-54.
7. Шкляев И. Н. История Одесской ГУБЧК. 1917-1922 гг. – Одеса: Студия «Негоциант», 2002. – 104 с.
8. Архірейський Дмитро, Ченцов Віктор. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті роки: погляд на проблему крізь архівні джерела // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 16-54.
9. Файзулін Ярослав. Бессарабська повстанська група в Другому Зимовому поході Армії УНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2011. – № 6. – С. 367-388.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 3, спр. 284.
11. Вісти Одеського губернського виконавчого комітету і губерньського комітету КП(б)У. – 1921. – 25 вересня.
12. Одесский листок. – 1917. – 3 августа.
13. ЦДАВОВУ, ф. 3204, оп. 1, спр. 9.

*Олег Бажан (Київ), кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту
історії України НАН України*

92 Дня в Одессе чекиста Дмитрия Гречухина

Высокопоставленному сотруднику советских органов госбезопасности Дмитрию Дмитриевичу Гречухину по иронии судьбы во времена Большого террора была уготована как роль палача, «чистильщика советского общества», так и статус жертвы, пострадавшей от сталинского режима. Наладив утонченную индустрию уничтожения «врагов народа» в Сибири в качестве начальника Управления НКВД Красноярского края (сентябрь 1937 - февраль 1938 г.), Д. Гречухин в составе команды нового наркома НКВД Украинской ССР Александра Успенского в конце зимы 1938 г. оказывается в кресле начальника УНКВД по Одесской области. Приняв бразды управления приграничной областью у своего предшественника - полковника Николая Федорова, капитан госбезопасности Д. Гречухин делал все возможное, чтобы не допустить сбоя запущенной на полную мощность репрессивной машины на Юге Украины.

Спустя месяц после прибытия в Одессу Д. Гречухин рапортовал в Киев о достигнутых успехах по выселению из приграничных районов области в Казахстан неблагонадежного элемента общим количеством 7691 чел. В марте-апреле 1938 г. подчиненные Д. Гречухина сконцентрировали свои усилия на выявлении «активного контрреволюционного элемента» среди религиозных деятелей Одессы. В застенках НКВД оказалось 29 представителей православной церкви, обвиненных в принадлежности к контрреволюционной фашисткой церковной организации. С конца марта 1938 г. Д. Гречухин был озабочен выполнением лимитов на аресты (3400 чел.) согласно приказу НКВД СССР № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов» и вскрытием в пределах области военно-националистического подполья.

В бытность пребывания Д. Гречухина на посту начальника УНКВД по Одесской области (26 февраля - 28 мая 1938 г.) дальнейшее развитие получили репрессии по «национальным линиям» (преследования греков, поляков, болгар, румын). В первой декаде марта 1938 г. были произведены аресты представителей болгарской национальности. За решеткой оказалось 78 человек, преимущественно из сел Благоево, Кубанка Благоевского района и села Каторжино Цебриковского района Одесской области [1]. В начале марта 1938 г. под началом Д. Гречухина стала реализовываться директива наркома внутренних дел СССР Н. Ежова №233 от 2 февраля 1938 г. по развертыванию «китайской операции» в Одессе [2]. Нейтрализовав японских шпионов среди китайцев, осевших в крупном украинском морском порту (см. док. №4), в первой декаде апреля 1938 г. Д. Гречухин нацелился на разгром бундовского подполья на Юге Украины [3]. Дмитрий Гречухин не только был причастен к фальсификации криминальных дел на лиц, якобы «враждебно настроенных против советской власти», но и к организации «конвейера смерти» на Одесчине.

Во главе квазисудебного карательного органа (так называемая тройка НКВД) Д. Гречухин утверждал «революционную законность» в регионе. Известно, что тройкой при Управлении НКВД по Одесской области в течение первого полугодия 1938 г. было вынесено более 3000 смертных приговоров только по «кулацкой операции» [4].

Вести беспощадную борьбу с «врагами народа», «шпионами всех мастей» Д. Гречухин с конца мая 1938 г. продолжил в звании майора госбезопасности и в статусе начальника особого отдела НКВД Киевского округа и одновременно заместителя наркома внутренних дел УССР. По личному указанию Д. Гречухина в июле-августе 1938 г. по всей республике прокатилась волна массовых необоснованных арестов демобилизованных военнослужащих Красной Армии на основании анкентных данных, в которых указывалось, что они являются уроженцами регионов царской России, которые после Первой мировой войны отошли Румынии, Польше, Латвии, Литве, Эстонии, Финляндии [5].

Невзирая на преданность идеалам революции, инициативность в уничтожении «врагов народа» Дмитрию Дмитриевичу не удалось избежать репрессий. Как приближенного к опальному, бросившемуся в бег, экс-наркому внутренних дел УССР А. Успенскому, Д. Гречухина арестовали в начале декабря 1938 г. и расстреляли в феврале 1939 г. как «участника антисоветского сговора в рядах НКВД». Винтик репрессивного механизма исполнил свою функцию и по плану создателя-конструктора смертоносного устройства И. Сталина должен быть отправлен в утиль.

Литература:

1. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упоряд. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. — Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. - С. 89.

2. Отраслевой государственный архив Службы безопасности Украины (ОГА СБУ).- Ф. 16.- Оп. 31.- Д. 54. - Л. 246; Михайлуца М. І. Китайці в революційних подіях 1917-1921 рр. на Одещині та їх долі в період сталінських репресій // Революції в Україні ХХ-ХХІ століття: співзвуччя епох: Матеріали Міжнародної наук. конф., присвяченої вшануванню пам'яті жертв трагічних подій, які отримали історичну назву «Великий терор 1937-1938 рр.» - Одеса: ОДУВС, 2018. - С. 10.

3. ОГА СБУ. - Ф. 16.- Оп. 31. - Д. 59. - Л. 117-119.

4. Андрей Савин, Алексей Тепляков. «Партия может ошибаться, а НКВД – никогда». Сотрудники УНКВД по Одесской области на скамье подсудимых (1939-1943 гг.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.- 2015.- №2.- С. 94.

5. ОГА СБУ. - Д. 68251. - Т. 1. - Л. 59-60.

ДОДАТОК

**Из записки наркома внутренних дел УССР А.
Успенского НКВД СССР о мерах по вскрытию
и ликвидации формирований «российской
контрреволюции в Украине»**

7 апреля 1938 г.
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПІСКА ПО ПРОВІДУ
МОСКВА, НКВД СССР –

ТОВ. ЕЖОВУ Н.И.
ТОВ. ФРИНОВСКОМУ
ТОВ. ЗАКОВСКОМУ
ТОВ. НИКОЛАЕВУ
ТОВ. ЦЕСАРСКОМУ

Одновременно с разгромом антисоветского украинского националистического подполья, нами была развернута работа по вскрытию формирований российской контрреволюции на Украине, издавна сложившихся из остатков разбитых российских антисоветских партий и белогвардейских армий.

Еще ранее из следственных материалов по делам правотроцкистских организаций, было установлено, что правотроцкистский центр на Украине и его организации в областях, в своих планах вооруженного восстания рассчитывали использовать в качестве вооруженной силы белогвардейские офицерские кадры.

Это целиком подтверждается и следственными материалами, полученными нами за последнее время, по делам ликвидированных подпольных ЦК русских эсеров, ЦК русских меньшевиков, РОВС'овских организаций, а также по делам отдельных участников правотроцкистского подполья. <...> В областях Украины действовали подпольные областные комитеты русских эсеров, руководившие совместно с военно-повстанческими штабами РОВС'а повстанческими формированиями и диверсионно-террористическими группами. <...>

Среди арестованных с февраля месяца 1938 года командных кадров ровсовско-эсеровского подполья имеется: бывших генералов – 9, из них 4 служили в белых армиях; бывших полковников и подполковников – 108, из них 57 служили в белых армиях; капитанов и штабс-капитанов – 204, из них 150 служили в белых армиях; поручиков и подпоручиков – 1611, из них 1.170 служили в белых армиях.

Среди арестованных участников ровсовско-эсеровского подполья 117 офицеров являются эмиссарами зарубежных центров РОВС'а, переброшенными в СССР из-за границы

для повстанческой, диверсионной, террористической и шпионской работы.

Приводим данные о ликвидированных ровсовско-эсеровских и меньшевистских формированиях в областях Украины:

<...> ОДЕССКАЯ ОБЛАСТЬ

Л и к в и д и р о в а н ы:

Подпольный областной комитет эсеров, в который входили:
АРНАУТОВ – до ареста педагог средней школы;

ДЯДЮШКИН, до ареста служащий ст. Одесса-Сортировочная;

БОЛЫШАКОВ, до ареста рабочий Одесского кожзавода (все арестованы) и

АБРАМЕНКО (разыскивается).

Областной военно-повстанческий штаб РОВС'а, возглавлявшийся проживавшим нелегально в Одессе, переброшенным из-за кордона, эмиссаром РОВС'а генералом СОРОКИНЫМ.

В состав штаба входили:

бывший генерал белой армии ЛЯЛИН, оставленный командованием деникинской армии для подпольной работы на Украине;

бывший генерал БЕЛИМ-КОЛОСОВСКИЙ, находившийся на нелегальном положении;

эмиссар РОВС'а – бывший полковник белой армии КУДРЯВЦЕВ, нелегально переброшенный из-за кордона в 1924 году;

бывший полковник белой армии БОЛДЫРЕВ;

бывшие полковники царской армии ШИРОКОВ и ЧЕРНОГЛАЗОВ.

(Все арестованы).

Подпольный областной комитет меньшевиков, в который входили:

СУХОВ, до ареста профессор Госуниверситета;

ГРОДСКИЙ, до ареста профессор Госуниверситета и
КОРОТКОВ.

(Все арестованы).

Арестованный СОРОКИН показал, что в 1925 году перед переброской его из Болгарии, он там получил явку к генералам ЛЯЛИНУ и БЕЛИМ-КОЛОСОВСКОМУ и полковникам БОЛДЫРЕВУ и КУДРЯВЦЕВУ.

Прибыв в Одессу, СОРОКИН организовал областной военно-повстанческий штаб РОВС'а, который приступил к формированию повстанческих отрядов и диверсионных групп.

В последующем СОРОКИН связался с руководителем Одесского подпольного областного комитета эсеров АРНАУТОВЫМ и по согласованию с ним объединил ровсовские и эсеровские повстанческие отряды под командованием бывших белых офицеров.

СОРОКИН показывает, что ровсовско-эсеровская организация в Одессе была связана с центром РОВС'а в Москве, через бывшего офицера СИМОНОВА, работавшего в генеральном штабе РККА.

В своих показаниях СОРОКИН говорит о том, что в 1932 году к нему из-за кордона приезжал специальный курьер РОВС'а, капитан белой армии СЕРГЕЕВ, передавший ему директиву начальника 3 отдела РОВС'а – генерала АБРАМОВА, требовавшего активизации повстанческой и диверсионной работы.

Об этих же требованиях закордонных центров РОВС'а показывает арестованный бывший полковник ЧЕРНОГЛАЗОВ, также получавший директивы из-за кордона, через находящегося во Франции его сына, активного ровсовца, ЧЕРНОГЛАЗОВА Всеволода.

Арестованный бывший офицер ПЕТРОКОНИН показывает, что Одесский областной военно-повстанческий штаб РОВС'а был связан с представителем РОВС'а в Стамбуле ХОРЖАВИНЫМ. Эта связь осуществлялась через сотрудника турецкого консульства в Одессе, с которым был связан он – ПЕТРОКОНИН.

Ровсовцы и эсеры создавали повстанческие формирования также и в селах, населенных болгарами. В частности, АРНАУТОВ имел директиву возглавить болгарские повстанческие формирования из Софии (Болгария, от бывшего секретаря царского посольства в Болгарии ГРЕКОВА, с которым он поддерживал связь).

Многие участники ровсовско-эсеровских организаций, наряду с повстанческо-диверсионной работой, занимались также шпионажем для иностранных разведок.

Арестованные АРНАУТОВ и БОЛЫШАКОВ сознались в том, что они являются агентами германского консульства, передавали шпионские материалы сотруднику германского консульства в Одессе через врача БЕЛОДЕДА (устанавливается).

О своей шпионской деятельности для германской разведки показывают арестованные – бывший белый офицер ЧЕРНОГОРЧЕВИЧ и бывший жандармский полковник ГРЕНХОЛЬМ-ГРИЦЕВИЧ, являющийся агентом германской разведки с 1905 года.

Оба они были связаны с сотрудником германского консульства в Одессе ГАННОМ. После выдворения ГАННА из СССР, он поселился в Стамбуле и поддерживал связь с ЧЕРНОГОРЧЕВИЧЕМ и ГРЕНХОЛЬМ – ГРИЦЕВИЧЕМ через курьера ЛУКИДИСА, грека, плавающего на греческом пароходе.

Арестованный БЕЛИМ-КОЛОСОВСКИЙ показывает о том, что о всей эсеровско-ровсовской работе в Одессе и других областях Украины он информировал германское консульство в Одессе. Сознались также в шпионаже: бывший полковник белой армии СТАВРАКИ – для греческой разведки; бывший полковник царской армии ВУИЧ – для японской разведки и бывший капитан белой армии – КАРДАШ – для финляндской разведки.

Всего в Одесской области по ликвидированным ровсовско-эсеровским повстанческим, диверсионным и террористическим формированиям арестовано 695 участников. <...>

Всего с февраля 1938 года на Украине ликвидировано около 200 эсеровско-ровсовских повстанческих и диверсионных формирований и террористических групп и арестовано по ним 5.264 участников.

Разгром ровсовско-эсеровского подполья продолжаем.

НР 834/сн. НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР

КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
3-го РАНГА УСПЕНСКИЙ

«7» апреля – 1938 г.

ОГА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Д. 59. – Л. 129 -156.

Копия. Машинопись.

*Артем Филипенко,
историк, магистр гос. управления*

Артиллерия в битве за Одессу (1941 г.)

Часть первая. Румынская артиллерия.

Всем известна фотография захваченной в ходе Григорьевского десанта румынской пушки с надписью «Больше по Одессе стрелять не будет!». На фотографии - 105-мм пушка «Schneider», подобные пушки с конца августа 41-го держали под обстрелом Одесский порт. Такие пушки состояли на вооружении дивизионов тяжелой артиллерии румынской армии.

В многочисленных исследованиях, посвященных обороне Одессы, приводятся внушительные цифры, показывающие преимущества 4-й румынской армии над советской Приморской армией в численности и вооружении. Особо обращает на себя внимание соотношение в артиллерии - 3:1. При таком перевесе в артиллерии 4-я армия должна была бы покончить с советской обороной в считанные дни, но этого, в реальности, не произошло. Почему?

Ответ дает анализ качественного состояния артиллерийского парка и эффективности его использования.

Что представляла собой румынская артиллерия накануне нападения нацистской Германии на СССР?

К 22 июня 1941 г. румынская армия имела в своем распоряжении 8301 артиллерийское орудие, из которых 2160 легких орудий, 492 тяжелых орудия (12 104-мм орудий, 36 105-мм орудий образца 1913 г., 132 105-мм орудий образца 1936 г.; 24 107-мм орудий, 60 120-мм орудий образца 1878 г.; 24 150-мм орудий образца 1912 г.; 180 150-мм орудий образца 1934 г.; 12-155-мм орудий Schneider, 12 155-мм орудий), 200 противотанковых пушек, 4758 полковых пушек и 691 зенитную пушку. [1. 132]

Соотношение пехота-артиллерия составляло 3,8 батареи на пехотный батальон. Артиллерия делилась на армейскую, корпусную и дивизионную.

В составе румынских армий (1-я, 3-я и 4-я) находилось 19 отдельных батальонов на конной тяге (9 было моторизовано). Половина из них была укомплектована старыми орудиями, в то время моторизовано, как другая половина более новыми 150-мм пушками «Skoda» образца 1934 г. и 105-мм пушками «Schneider» образца 1913 г. (последние были захвачены германской армией в ходе польской кампании и переданы румынским союзникам). Каждая армия имела также самостоятельный противотанковый батальон, вооруженный 47-мм пушками «Schneider» образца 1936/40, которые транспортировали танкетки-тягачи «Малакса».

В составе каждого армейского корпуса действовал моторизованный полк тяжелой артиллерии, один дивизион которого был оснащен 12-ю 105-мм пушками «Schneider» образца 1936 г., а другой - 12-ю 150 мм пушками «Skoda» образца 1934 г., орудия транспортировались тракторами «Skoda». Эти полки считались лучшими артиллерийскими подразделениями румынской армии и могли сравниться с подобными германскими или советскими подразделениями [2. 105-106].

Румынская дивизионная артиллерия имела различную структуру в соответствии с типом дивизии. Дивизии (24 пехотных дивизии, гвардейская дивизия, пограничная дивизия, две фортификационные бригады, 4 горные бригады, 6 кавалерийских бригад и бронетанковая дивизия) были организованы по-разному, в соответствии с целями, которые перед ними стояли. Пехотные дивизии, гвардейская дивизия и 1 фортификационная бригада имели каждая, два смешанных артиллерийских полка (пушки и гаубицы) один типа «А», другой типа «В».

Артиллерийские полки типа «А» состояли из 3 дивизионов, 2 дивизиона по 3 батареи с 12 полевыми пушками калибра 75 мм («Schneider» образца 1897 г., «Schneider – Putilov» образца 1902/1936 гг. и «Krupp» образца 1904 г. и 1912 г.) и один батальон в составе 8 100-мм гаубиц («Skoda» образца 1914/1934 (модернизирована в Румынии в 1934 и 1930 гг.).

Артиллерийские полки типа «В» состояли из двух дивизионов: 1 дивизион с 12 пушками калибра 75 мм и 1 дивизион 100-мм гаубиц (в целом 5 батарей с 20 орудиями). [2. 106]. Пограничная дивизия имела только один артиллерийский полк, состоявший из одного дивизиона из 12-ти 75-мм пушек и одного дивизиона из 12 100-мм гаубиц.

Каждая из дивизий также имела на вооружении противотанковую батарею в составе 6-ти 47-мм пушек «Schneider» образца 1936/39, транспортировавшихся тягачами «Малакса». Каждая из кавалерийских бригад имела конно-артиллерийский полк в составе двух дивизионов. В каждом дивизионе было по 8 пушек «Krupp» образца 1904 г. и 1912 г. Также каждая бригада имела противотанковый эскадрон, оснащенный 47-мм пушками «Bohler» образца 1935 г., которые транспортировались грузовиками «Tatra 93 T» или тягачами «Малакса».

1-я бронетанковая дивизия имела в своем составе три дивизиона: 1-й был вооружен 12 пушками «Schneider-Putilov» образца 1902/1936 гг., 2-й – 12-ю 100-мм пушками «Skoda» и 3-й 12 105-мм гаубицами «Schneider».

Состав румынской артиллерии представлял собой следующее:

- 8 полков тяжелой артиллерии;
- 46 полков полевой артиллерии;
- 2 артиллерийских полка 1-й гвардейской дивизии;
- 1 моторизованный артиллерийский полк бронетанковой дивизии;
- 1 полк тяжелой артиллерии и 3 полка осадной артиллерии фортификационных бригад;
- 6 конно-артиллерийских полков;
- 19 отдельных дивизионов тяжелой артиллерии (11, 12, 13, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57)
- 4 группы горной артиллерии;
- полк артиллерии пограничной дивизии;
- 12 батарей береговой артиллерии;
- полк морской артиллерии;
- полк артиллерии Дунайского сектора [2. 111].

Непосредственно в битве за Одессу действия 4-й румынской армии (по румынским данным) поддерживали 373 батареи с 1372 орудиями, среди которых 22% (79 батарей) имели в своем распоряжении современную материальную часть значительной огневой силы и мобильности, на автомобильной тяге. К 18 августа 1941 г., когда началось генеральное наступление на Одессу, против частей советской Приморской армии действовало 6 полков корпусной тяжелой артиллерии и 5 отдельных дивизионов тяжелой артиллерии Румынии, в целом 18 дивизионов тяжелой артиллерии с 216 орудиями калибра 105 и 150 мм. [3. 204]. Кроме того, в боях приняли участие немецкие войска в составе 7 батарей тяжелой артиллерии (787 артиллерийский полк), пехотный полк, 3 штурмовых батальона и саперный батальон [3. 204]

Численность артиллерии, находившейся в составе Приморской армии и Одесской военно-морской базы, разнится. Так, по данным, которые приводит И. Крылов, к началу обороны в распоряжении армии находилось 303 орудия (включая 45-мм) [4. 49-50] плюс 42 орудия Одесской военно-морской базы.

Соотношение выглядит, как уже отмечалось, как 1:3 в пользу румынской армии. Средняя плотность артиллерии Приморской армии составляла от 3 до 10 орудий на км фронта, что было недостаточно для создания сплошной завесы огня. Но за численным превосходством румынской артиллерии крылись и ее очевидные слабости.

186 румынских батарей, или 55% от всего состава, составляли батареи полевых орудий калибра 75 -мм, эффективных против пехоты на открытом пространстве, но в целом мало приспособленных к борьбе с закрытыми объектами, танками и фортификационными сооружениями. Наличие единственной батареи 47-мм противотанковых пушек в каждой дивизии или бригаде было явно недостаточно, а их применение неэффективно из-за малого калибра.

Парк 75-мм полевых пушек был представлен различными системами, которые своеобразно символизирова-

ли повороты румынской внешней политики. Среди них были французские пушки «Schneider» образца 1897 г., часть которых была поставлена Францией в 1916-1917 гг., а другая - захваченные германской армией и переданные Румынии орудия польской армии, трехдюймовки «Schneider-Putilov» образца 1902/1936 гг., доставшиеся от армии Российской империи со времен Первой мировой войны (при этом «русский» калибр в 76.2 мм был в 1936 г. переделан под калибр 75 мм). Пушки «Krupp» образцов 1904 и 1912 гг., поставлявшиеся Германией в начале Первой мировой войны (когда Румыния еще не выступила на стороне Антанты), пушки производства «Skoda» образца 1928 г. Как видим, подавляющее большинство артиллерийского парка составляли орудия устаревших образцов.

Тяжелая артиллерия 4-й румынской армии была представлена 6 полками тяжелой артиллерии и 5 отдельными дивизионами тяжелой артиллерии, всего 18 дивизионов тяжелой артиллерии с 216 орудиями: 150-мм гаубицами «Skoda» образца 1934 г., закупленными в Чехословакии и Германии и 105-мм пушки «Schneider» образца 1913 г., захваченные германскими войсками в Польше и затем переданные румынской армии.

Для сравнения: советские войска имели, включая батареи береговой обороны, 121 орудие крупного калибра (203, 180, 130, 152, 122 и 107 мм), среди которых новейшие образцы корпусной артиллерии 152-мм МЛ-20 и 122-мм А-19. Максимальная дальность стрельбы румынской тяжелой артиллерии (12 км для 105-мм пушек «Schneider» и 15 км для 150-мм гаубиц «Skoda») ограничивала их использование против кораблей Черноморского флота, в то время как орудия советской береговой обороны позволяли бить на расстояние 40-42 км. Дальность стрельбы гаубицы-пушки МЛ - 20 - 20,5 км.

Таблица 1. Тактико-технические характеристики орудий, находившихся на вооружении румынской армии

Тип орудия	Длина ствола, мм	Вес в поход. поло- жении, кг	Угол верти- альной наводки повы- шения /пони- жения	Угол горизон- тальной наводки	Дальн. стрель- бы, м	Масса сна- ряд, кг
100-мм гаубица «Skoda». 1934 г.	2500 (25 к.)	1560	+70°/-5°	50°	11000	16
152-мм гаубица «Schneider- Putilov» об. 1910	1905	2250	+42°/ -1°	6°	8700	43,5
150-мм гаубица «Skoda» об. 1934 г.	4026	5900	+70°/-5°	45°	15100	16,9
105-мм пушка «Schneider» об. 1936 г.	3905	4680	+47°/0°	50°	17130	15,7
105-мм пушка «Schneider» об. 1913 г.	2987	2350	+37°/-5°	6°	12500	16,9
107-мм пушка «Schneider- Putilov» об. 1913/ 1917 г.		2523	+37°/-5°	6°	10700	16,4
75-мм пушка «Schneider- Putilov»	30 калибр	1.950	+17°/-3°	5°	8500/ 11200	8

Слабость румынской артиллерии проявилась уже на начальном этапе боев. Показательным является битва возле станции Карпово, когда румынские части пытались лобовой атакой прорвать позиции Приморской армии и прорваться к Одессе. С целью прорыва передовой линии обороны западнее Хаджибейского лимана генерал-лейтенант Н. Чуперкэ

замыслил фронтальный удар в направлении Карпово - Выгода силами 3-го корпуса (3-я, 7-я и 11-я пехотные дивизии), в то время как 1-й корпус (1-я гвардейская, 1-я пограничная и 21-я пехотная дивизии) должны были предпринять отвлекающий удар в направлении Кагарлык – Вакаржаны. В приказе №35 от 17 августа командования 4-й румынской армии отмечалось: «Артподготовка не проводится. Артиллерия начнёт обстрел противника только в том случае, когда артиллерия противника начнёт обстрел, а также по запросу пехотных частей» [5. 118].

Один из офицеров штаба 3-го армейского корпуса вспоминал: «Утром 18 августа войска армейского корпуса пошли в наступление без артиллерийской подготовки (что было ошибкой) (...) По этой причине в первый день боев части 7-й пехотной дивизии не смогли продвинуться далее 1-1,5 км, а еще меньше 11-я и 3-я пехотные дивизии. Дивизионная артиллерия не могла уничтожить пулеметные гнезда под железнодорожной насыпью, которые были защищены защищенными толстыми бетонными балками, а также позиции артиллерийских батарей, которые находились слишком далеко на 7-8 км. В результате на поле битвы осталось около 400 погибших и около 200 раненых и половина танков батальона майора Спиреску» [2. 140]

Справедливости ради, стоит отметить, что румынские артиллеристы нередко проявляли в боях большую стойкость, чем румынская пехота. Оставаясь зачастую без пехотного прикрытия, они продолжали вести бой, что породило ряд советских пропагандистских мифов о том, что «румынских артиллеристов приковывали цепями к орудиям» (что само по себе абсурд), или о том, что за спиной артиллеристов находились немецкие автоматчики (которых под Одессой практически не было). Например, в послужном списке 8-го артиллерийского полка 7-й пехотной дивизии значится следующий эпизод, нашедший отражение в истории полка: «2 сентября 1941 г. в 16.00 была предпринята вражеская контратака при поддержке 3-х танков в секторе 6-й и 7-й 14-го полка «доробанць». Пехота отступила на несколько сот метров, однако наблюдатели полка остались на своих полках,

остановив вражескую контратаку и уничтожив 3 танка» [3. 212].

В ходе советского наступления 2 октября советские танки смогли прорваться на 4 км вглубь фронта. Тогда румынские артиллеристы, под командованием капитана В. Антониу, вступили в бой с советскими танками и пехотой, используя гранаты и бутылки с зажигательной смесью. Позже капитан В. Антониу был награжден орденом «Михай Витязул» 3-й степени. По румынским источникам в ходе боя 2 октября, румынские артиллеристы 1-го полка тяжелой артиллерии и 54-го артиллерийского полка сумели уничтожить прямой наводкой 12 советских танков.

Румынские историки выделяют несколько подразделений, которые проявили себя в боях за Одессу. Так, 1-я батарея дальнобойных орудий 5-го полка тяжелой артиллерии под командованием капитана Д. Попеску получила название «Железная батарея». Начиная с 21 августа 1-й батарее тяжелой артиллерии была поставлена задача вести огонь по советским военным кораблям. Батарея заняла выгодную позицию на морском побережье к востоку от Большого Аджалыкского лимана и вела огонь по Одесскому порту. В приказе №69 от 19 октября отмечалось: «Во время ожесточенных боев полка против русских, 1-я батарея была отмечена доблесть и достоинство командира, капитана Попеску, офицеров, сержантов и личного состава. Будучи прикомандированной к 1-й кавалерийской бригаде, а затем к 9-й кавалерийской бригаде вызвала всеобщее восхищение проявленным храбрым поведением. Впоследствии, получив задачу препятствовать подходу советских военных кораблей, со стороны берега, часто вела борьбу, в которой все артиллеристы проявили храбрость.

В боях 22 сентября 1941 г., когда противник высадился у Чебанки в тылу батареи, опередив его, батарея развернула орудия в противоположную сторону, открыв по нему эффективный огонь. 16 октября 1941 г. в момент продвижения наших войск к Одессе, в погоне за отступающим врагом, командир батареи, не обращая внимания на мины, расположенные по всему полю, двинулся к первым линиям, будучи

ранен. С целью почтить дела и солдатское поведение проявленное 1-й батареей, отметить это в приказе по полку как пример доблести и духа жертвенности. В полку она будет носить имя «Железной батареи» [3. 209].

На протяжении последней декады августа три батареи 5-го полка выполнили 87 контрбатарейных стрельб. Также велся заградительный огонь по шоссе Одесса-Крыжановка в период наступления 13-й и 15-й румынских пехотных дивизий в особенности во время взятия села Гильдендорф (ныне Красноселка) и отражения контратак советских частей в районе долины Черной. По румынским данным 11-15 сентября, в результате обстрела Одесского порта были повреждены баки с горючим, в связи с чем столбы дыма были видны за много километров.

Командующий 5-м армейским корпусом генерал дивизии А. Сон в приказе по части №39 от 27 октября отметил: «В осаде Одесского порта батареи этого полка оказали значительное разрушительное воздействие на портовые сооружения и советские суда, хотя эти батареи подверглись жестокой бомбардировке флотом противника. За эти боевые подвиги, которые доказывают совершенную подготовку, мужество, дух жертвенности и энергии и которые делают честь командиру, офицерам и личному составу подразделения, упоминаю 5-й артиллерийский полк тяжелой артиллерии в приказе по части 5-го армейского корпуса» [3. 2010].

7-й полк тяжелой артиллерии под командованием полковника А. Добричану был подчинен 3-му армейскому корпусу. Начиная с 14 августа полк поддерживал наступление 7-й пехотной дивизии. 20 августа полк вел огонь по частям Приморской армии в районе ст. Карпово и с. Михайловка, в связи с чем был упомянут в приказе командования 4-й армией. Между 1 сентября и 16 октября 7-й полк занял огневые позиции в районе с. Дубиново, южнее с. Усатово и оказывал поддержку румынским частям при взятии сел Гниляково, Холодная Балка. В. Атанасиу, командир 3-го армейского корпуса, В своем приказе №39 от 28 сентября отметил, что в боях под Одессой: «...доблестные артиллеристы полка эффективно действовали против более 50 батарей (contrabaterii), из которых 10 было полностью уничтожено» [3. 208]. Всего в

ходе боев 4-я румынская армия потеряла 90 орудий. Некоторые из них были захвачены советскими частями в ходе Григорьевского десанта 22 сентября. По советским данным, количество захваченных орудий составляло 39 единиц.

Выводы, которые сделало румынское командование по результатам битвы за Одессу, указывают одновременно и на слабости румынской артиллерии. 4 ноября 1941 г., вскоре после взятия Одессы, 2-м (разведывательным) отделом 4-й румынской армии была подготовлена справка под названием «Данные о действиях советских войск, противостоящих 4-й армии в Бессарабии и Транснистрии за время ведения боевых действий 22 июня – 16 октября 1941 года», предназначенная для изучения и учета в дальнейшем опыта ведения боевых действий против советской армии. В ней указывалось: « минометы являются эффективным средством поражения противника благодаря возможности поражать противника на небольших дистанциях и за укрытиями, что невозможно при применении обычной артиллерии, к тому же они имеют небольшой вес и могут быть использованы пехотой в любых условиях местности;

- артиллерия калибра 75 мм и 76,2 мм не отвечает требованиям современного боя как штурмовые орудия, для ведения штурмовых действий необходимы орудия калибра 100 мм или 105 мм;

- тяжелая артиллерия армейских корпусов должна иметь дальность стрельбы 20-25 км и быть полностью на механической тяге (быть механизирована)» [5. 177].

Эти выводы подтверждаются анализом и других отделов и служб.

Осенью 1941 г. маршал Ион Антонеску приказал провести расследование, чтобы определить причины, вызвавшие большие потери, понесенные румынскими войсками в ходе боев за Одессу. Подготовленный документ назывался: «Причины, по которым румынская армия не могла одержать блестящую победу в Одессе» и был подписан главой 3-го оперативного отдела Генерального штаба полковником А. Гаврилеску.

После критического анализа эффективности работы румынской артиллерии были даны следующие пояснения: «...

утверждалось, что некоторые атаки были неудачными, поскольку длительность артиллерийской подготовки была небольшой, обычно 10 минут. Но даже когда длительность артподготовки была увеличена до 1 часа, атака также не продвигалась, потому что 75-мм снаряды, применяемые против личного состава, расположенного в окопах или легких (деревянных) укрытиях, были неэффективны; автоматическое оружие противника не могло быть уничтожено, будучи полностью замаскированным и защищенным (бронированным куполом); было потрачено много боеприпасов, но, против многих целей, и желаемый эффект не мог быть достигнут; там, где огонь был массивным, нейтрализующие эффекты не были немедленно использованы пехотой, которая двигалась слишком медленно...

Артиллерию редко заменяли (на позициях), она переходила от одного крупного подразделения к другому, использование таким образом вело к изнашиванию артиллерии по отношению к количеству использованных снарядов». В то же время чувствовалось «...отсутствие командира артиллерийской бригады для координации и управления. Замещение командиром одного из артиллерийских полков, в этой функции, не принесло хороших результатов из-за отсутствия соответствующей командной группы. В то же время один из полков остался без командира. Командные группы были недостаточно оснащены специализированным персоналом и средствами связи» [2. 143].

Литература:

1. Stanculescu V., Ucrain C. Istoria artileriei romane in date - Ed. Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti - 1988 - 293 p.
2. Col. de autori. 165 ani de existenta a artileriei romane moderne - Bucuresti - 2008 - 425 p.
3. Enciclopedia Armatei României, Editura Centrului Tehnic Editorial al Armatei - Bucuresti, 2014 - 996 p.
4. Крылов Н. И. Не померкнет никогда — М.: Воениздат, 1984. — 558 с.
5. Rotaru, J., Burcin, O., Zodian, V., Moise, L., Mareşalul Antonescu la Odessa, Editura Paideia, 1999 - 256 p.

ОБЛИЧЧЯ ЗЕМЛЯКІВ

Елена Антонова, журналіст

О НЕКОТОРЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЯХ РОДА ПОЧОБУТ, РАССЕЛИВШИХСЯ НА ЮГЕ УКРАИНЫ (XIX-XX ВЕКА)

Первые упоминания о роде Почобут, в те времена еще не дворянского звания, уходят в глубину XV века. Этому древнему роду повезло остаться в записях нескольких древних источников. Согласно энциклопедическому словарю Брокгауза и Ефрона, Благовещенский Супрасльский монастырь (Гродненской губ, Белостокского уезда) род был основан новогрудским воеводою (г. Новогрудок, Белоруссия, Гродненская область, в прошлом — один из главных политических и культурных центров Великого княжества Литовского) князем Александром Ходкевичем в 1498 г., и первоначально стоял в его имении Гродке, в 30 верстах выше по р. Супрасле.

В поминальнике Супрасльского монастыря, среди других благотворителей записан «род Евстафия Одинцу Почобута», который жил в конце XVI в. и представлял, как полагают исследователи, одну из линий рода с вероятными балтийскими корнями. Встречается и упоминание о Грецке и его сыне Рыне Почобутах. Рынь или Рынец значитсся в 1478 г. при дворе Великого князя Сигизмунда I Старого комнатным человеком. Однако документально подтвержденным основателем дворянского рода Одляницких-Почобут считается Николай Почобут. Правитель Великого княжества Литовского Сигизмунд I Старый в 1536 г. за воинские и прочие заслуги пожаловал Николаю Почобуту и сыну его Севастьяну дворянское достоинство, родовой герб и право именоваться Одляницкими-Почобут «на вечные времена» [1].

Петербургский историк-архивист и архивный исследователь В. В. Мартин в своей работе «Древний дворянский род Почебут (Одляницких-Почобут) и его судьбы в течение че-

тырёх столетий» приводит документ из фондов РГИА – «Выпись из книг Гродненского Земско-Поветового Суда, Ноября 6 дня 1767 года». Согласно этому судебному документу, «в заседание сего Суда явился лично поверенный, стародубовский чешник Андрей Киляновский, он представил к явке в актовых книгах сего Суда подлинную Грамоту Его Величества Короля Сигизмунда I:

«Божьей Милостью Мы, Сигизмунд, Король Польский, Великий Полководец (т.е. Великий Князь) Литовский, Русский, Прусский, Мазовецкий, Самогитский и прочая, Властелин Края - объявляю вообще и каждому порозь следующее: Благородное поведение и прекрасная нравственность дворянина Николая Одляницкого-Почобута и сына его, Севастьяна, который любезнейшему сыну нашему, князю Сигизмунду Второму, приемнику Польской Короны, пивником и подचाшием в Свите его служил.... Итак, этому Николаю Одляницкому-Почобуту, сыну его, Севастьяну и детям их и всем потомством их, рожденным от благородной крови их самих и детей их, жалуем дворянское достоинство на вечные времена. Решительную и неприкосновенную Силой настоящей Грамоты Нашей даруем им, Одляницким-Почобутам, и всему будущему поколению их потомственное дворянство и Герб с таким изображением:

В середине золотого щита вооруженная рука, держащая пламенный меч, орошенный кровию и будто вещающий о войне; над щитом шипшак,верху которого также протянутая рука со сверкающим мечом. Среди этой Грамоты Мы повелели изобразить вышеописанный Герб, который зовётся Божездарж. Означенным выше, Николаю и Севастьяну Одляницким-Почобутам и будущему потомству их во всех веках и эпохах, даруется неотъемлемое право именоваться дворянами как изустно, так и письменно в публичных Актах пользоваться этим достоинством на поприще присвоенном ему, службу в которую принимать и повышать за заслуги по усмотрению.

Если бы кто осмелиться обиду дворянскую чинить Николаю и Севастьяну Одляницким-Почобутам и происходящему из лона их потомству, тот / Л. 26 об. / должен быть

судим по всей строгости закона, за оскорбление дворянства в Литовском Статуте помещенном. Жалуя Одляницким-Почобутам вечное и потомственное дворянство, повелеваем признавать их коренными жителями Литовского Княжества. Сия Грамота подписана Нами собственноручно и Мы повелели привесить к ней печать на шелку.

Дана в Вильне, Февраля 20-го дня 1536 года, при Высочайшем Рукоприкладстве к сей Грамоте находились: отец Павел, Виленский Епископ, Олышанский Князь; Луцкий Епископ Хвильчевский, Канцлер Великого Княжества Литовского Гаштольд и многие другие.

Подписано: Сигизмунд. Король» Подлинную грамоту Скрепил Виленский Воевода: Альберт Гаштольд» [2. 25 об.-27].

Приводится грамота Сигизмунда I, дающая роду Одляницких-Почобут право на дворянство, и в других судебных документах, в достаточном количестве сохранившихся из-за частых имущественных споров между членами семьи, а также необходимости при исторических переменах заново доказывать свое принадлежность дворянскому роду Одляницких-Почобута. В соответствии с документами, найденными исследователем В. В. Мартиным, были составлены два больших родословия из 110 представителей рода Одляницких-Почобутов, из которых известно, что от Николая Одляницкого-Почобута, получившего от Сигизмундову I грамоту на дворянство, родились сын Севастьян (бездетный) и сын Иван. От сына Ивана родился внук Кондрат и правнук Степан (Стефан) Кондратьев. От Степана Кондратьевича происходят все последующие представители фамилии Одляницких-Почобут, вплоть до настоящего времени [2. 11 об., 65 б, 181].

Со временем клан Одляницких-Почобут разросся настолько, что прокормиться всем на имеющихся родовых землях не представлялось возможным. Околица Почобуты и ее обитатели стремительно беднели. Активные отпрыски старинного рода покидали Гродненское имение и отправлялись «искать добра» в других землях. В. В. Мартин, на основании изученных архивных документов, делает вывод,

что род Одляницких-Почобут можно разделить три ветви: гродненскую, виленскую и витебскую.

Виленская ветвь, по его мнению, происходит от Крыштофа, сына Анджея Почобута, которому в 1699 г. принадлежали имения Юрисовщизна и Посольч(е), на землях виленского воеводства [2. 2]. Витебская ветвь ведет начало от Андрея (Анджея) Почобута, который в 1640 г. был ошмянским земским писарем. В 1668 г. по завещанию его сын Иван получил от отца имение Фалеевщизна [2. 2 об.]. Правнук Ивана – Николай Почобут, галицкий подचाший и стольник, в соответствии с Привилегией короля Станислава Августа Понятовского от 1791 г., получил уряд шамбеляна (действительного камергера) польского двора [2. 18]. Представители Гродненской ветви оставались жить в родовом имении околицы Почобуты. Многие из них занимали должности на государственной службе, сначала в Речи Посполитой, потом в Российской империи. В этой связи нельзя не упомянуть о Казимире Почобут, сыне Осипа (Иосифа). Казимир Иосифович в XVI в. занимал должность (уряд) возного (судебного исполнителя) Гродненского уезда. Он и жена его, Елена из Глебовичей, являются родителями знаменитого просветителя, философа, ученого, астронома, ректора Главной Виленской школы, священника ордена иезуитов Мартина (Марцина) Одляницкого-Почобут [2. 53-54].

На протяжении веков, из-за имущественных споров, а также для подтверждения своего права на шляхетство представители рода Одляницких-Почобут демонстрировали в судах бумаги, доказывающие их происхождение. Большое количество документов сохранилось в РГИА при подтверждении дворянства представителей Одляницких-Почобут перед Правительствующим Сенатом Российской империи [2. 15, 22].

Однако далеко не все Одляницкие-Почобут могли позволить себе дорогостоящее предприятие, а некоторые и не видели в нем особенного смысла. Уже к середине XIX в. многие из Одляницких-Почобут утратили дворянскую приставку, а вместе с ней поменяли и образ жизни, называясь отныне просто Почобутами из мещан. Те, кто проживали не в горо-

де, а работали в деревне на земле и тем кормились, стали Почобутами из крестьян. Тем не менее, все они, относились к роду Одляницких-Почобут. В данной статье мы рассмотрим расселение на Юге Украины (тогда Российской империи, Херсонской губернии) Одляницких-Почобут из разных сословий. Один из них, Игнатий Аврилианович Почобут, являлся представителем гродненской ветви Почобутов. В РГИА сохранился формулярный список И.А. Почобута, предоставленный В. В. Мартиным. [3. 1-7].

И. А. Почобут родился 14 января 1855 г., умер 11 февраля 1909 г. Из потомственных дворян, лютеранского вероисповедания. По окончании гродненской гимназии устроился на службу младшим сигнальщиком Гродненской телеграфной станции (1871 г.), был командирован в Персию на Тегеранскую телеграфную станцию в июле 1879 г., за особые заслуги в 1882 г. награжден персидским орденом Льва и Солнца 4-й степени. К службе в Елисаветпольской телеграфной станции приступил в чине титулярного советника (имел медали: серебряную «в память царствования Императора Александра III», бронзовые: «в память Войны с Турцией 1877-78 гг.», «за взятие Геок-Тепе в 1879 г.», «Средняя Азия, походы с 1853 по 1895 год»). Был женат на Марии Викторовне Горжсковской, дети: Георгий (01.01.1890 г.), Ядвига (15.11. 1896 г.), Ирина (23.10.1903 г.).

Статский советник И. А. Почобут (Высочайшим приказом №78 от 28 октября 1905 г.) был назначен в Одесскую цензуру иностранных газет и журналов. Жить Игнатию Аврилиановичу в Одессе долго не пришлось, в возрасте 54 лет, 11 февраля 1909 г., он умер [3. 1-7]. В документах ДАОО в части Одесского комитета цензуры иностранной, в означенные года (1905-1909 гг.) присутствия И. А. Почобут не найдено. Возможно, та часть бумаг, которые он визировал, находится сегодня в центральных российских архивах. Характерная подпись Почобутов появляется в документах цензорного комитета всего один раз, в письме к председателю-старшему цензору Одесского комитета цензуры иностранной за №19 от 1 мая 1909 г. [4. 23]. Ее обладатель числится и. о. секретаря комитета. Понятно, что статский советник на такой долж-

ности служить не мог. К тому же нам известно, что Игнатия Аврилиановича к этому времени больше двух месяцев нет на свете. Можно предположить, что на месте секретаря ведомства служил его сын Георгий, 19 лет. А это, в свою очередь, означает, что семья после смерти Игнатия Аврилиановича не покинула Одессу. Следы пребывания И. А. Почобута в Одессе обнаруживаются в «Адрес-календаре Одесского градоначальства за 1907 г.» [5]. В разделе «цензоры, чиновники, знающие иностранные языки», на стр. 52 записано, что «коллежский советник Игнатий Аврильянович Почобут» проживает на Коблевской, 28.

Еще один дворянин из рода Одляницких-Почобут переселяется в Одессу в середине XIX в. Это Клементий Одляницкий-Почобут, сын одного из сановитых представителей витебской ветки Почобутов, Николая. Как мы уже упоминали, Николай, сын Петра, внук Адама (хорунжия литовской кавалерии), галицкий подचाший и стольник, получил в 1791 г. от короля Станислава Августа Понятовского уряд шамбеляна польского двора. У Николая родилось пятеро сыновей. Клементий был младшим из них. В середине XIX в. мы находим следы пребывания потомка дворян Одляницких-Почобут Витебской ветви в Одессе. Еще в Витебске Клементий Николаевич подал документы на визирование дворянского звания своего сына Александра, 1841 г. рождения [6. 2 об.].

В 1865 г. в метрической книге Входо-Иерусалимской церкви г. Одессы появляется запись о бракосочетании отставного канцелярского из дворян Александра Клементьевича Одляницкого-Почобут, 24 года от роду, с дочерью умершего казака Полтавской губернии, Хорольского уезда, Бочковских хуторов Федота Тютюльниченка Доминикой, 24 лет от роду [7]. В те же года можно обнаружить документальные следы пребывания в Одессе и других детей Клементия Николаевича – дочерей Александры и Анны.

Александра Клементьевна Одляницкая-Почобут сочеталась браком с выходцем с греческого о. Кефалония, купцом Маврояни Понайотом Димитриевичем. Записи о венчании найти не удалось, однако с 1871 г. у четы почти каждые два

года рождались дети, о чем свидетельствуют записи о крещении, сохранившиеся в метрических книгах Одесской Свято-Троицкой греческой церкви. По давней традиции в греческих храмах указывали при крещении детей не только фамилию отца, но и девичью фамилию матери ребенка. В некоторых записях родовая фамилия Александры Клементьевны несколько искажена [8], однако в других указано, что родителями являются «Панагиотъ Димитриев Маврояни и законная жена его Александра Клементова Почобутова» [9]. У Александры Клементьевны Одляницкой-Почобут в браке с Панайотом Димитриевичем Маврояни родилось 8 детей. Потомки этой пары на сегодняшний день живут в Одессе, Киеве, а также в РФ и Австралии. Анна Клементьевна Одляницкая-Почобут, в отличие от брата Александра и сестры Александры, заключила равный брак – с дворянином Алексеем Яковлевым.

В греческом сообществе существовала еще одна традиция, неукоснительно соблюдаемая и в среде греческой диаспоры Одессы. По обычаю, родители приглашали в крестные прежде всего своих сестер и братьев или их детей, а уж потом других родственников и друзей. При рождении у четы Маврояни-Почобут дочери Анны, крестной матерью записана «Яковлева Анна Клементьевна, жена дворянина Яковлева Алексея» [10]. При рождении сына Аристотеля – «Яковлева Емилия Алексеевна, дочь дворянина» [11]. Мы имеем основание утверждать, что Анна Клементьевна Яковлева носила в девичестве фамилию Одляницкой-Почобут и была сестрой Александры Клементьевны и Александра Клементьевича Одляницких-Почобут. У Клементия Николаевича была еще одна дочь, Евгения, однако документальных свидетельств ее пребывания в Одессе не найдено.

В конце XIX - начале XX в. в Одессу из белорусской деревни Александровичи, Пацовской волости, Слонимского уезда, Гродненской губернии переселился целый куст Почобутов из крестьянского сословия. Жизнь в богатом южном городе понравилась им больше, чем та, что они вели в деревне Александровичи, о чем свидетельствует обширный документальный материал метрических книг Херсонской

губернии. В 1901 г. во Входо-Иерусалимской церкви Одессы появляется запись о крещении сына Иоанна у девицы Анны Игнатьевны Почобут, православной, крестьянки деревни Александровичи [12]. В 1904 г., в той же церкви крестят дочь Марию Иоанн Иоаннов Почобут и его жена София Михайловна, православные, оба из деревни Александровичи [13]. В 1912 г. в Петропавловской церкви проходит обряд крещения Александры, дочери Виктора Францевича Почобут и его жены Агафьи Иоанновны, оба православные, выходцы из деревни Александровичи [14]. В 1913 г. Иосиф Игнатьев Почобут, «запаса армии» из крестьян деревни Александровичи и его жена Юлия Иоанновна крестили дочь Зину во Входо-Иерусалимской церкви [15]. У Михаила Викентьевича Почобут из деревни Александровичи и его жены Татьяны Федоровны в 1903 г. рождается дочь Анна, которую они крестят во Входо-Иерусалимской церкви (в записи указано, что родители православные) [16]. В 1908 г. в той же Входо-Иерусалимской церкви они крестят сына Алексея, при этом записано, что Михаил Викентьевич римско-католического, а его жена Татьяна Федоровна православного вероисповедания [17]. В 1913 г. в Одесской церкви Рождества Богородицы (на Новой Слободке) проходит крещение их дочери Любви. Михаил Викентьевич Почобут здесь обозначен как римско-католического, а его жена Татьяна Федоровна православного вероисповедания [18]. Можно предположить, что при записи 1903 г. была сделана ошибка и Михаил Викентьевич все же католического вероисповедания. В 1904 г. в Покровской церкви села Гниляково (ныне с. Дачное, Одесская область) появляется запись о крещении сына Александра, рожденного у Михаила Викентьевича Почобут, православного крестьянина деревни Александровичи, Гродненской губернии, Слонимского уезда, Пацовской волости, и его жены Ксаверии Савельевны, римско-католического вероисповедания [19]. Село Гниляково находится недалеко от Одессы, однако вряд ли Михаил Викентьевич Почобут мог иметь сразу две семьи, особенно в те времена. Так что, по всей вероятности, это разные Почобуты, но, естественно, родственники.

Несмотря на то, что обряды проводились обычно прихожанами в одной и той же церкви, Адам Иоаннович Почобут из деревни Александровичи Гродненской губернии, Слонимского уезда, Пацовской волости и его законная жена Агафья Иоанновна крестили своих детей в разных церквях города. Возможно, они за это время несколько раз меняли место жительства. В 1910 г. в Михайловской церкви крещен их сын Константин [20]. В 1916 г. в Петропавловской церкви появляется запись о крещении Сергея. В графе «родители» записана только крестьянка Гродненской губернии, Слонимского уезда, Пацовской волости Агафья Иоанновна Почобут, православная [21]. Похоже на то, что кормилец в это время был на фронте, но вскоре благополучно вернулся домой. В 1918 г. в Алексеевской церкви крещена их дочь Ольга, оба родителя теперь на месте [22]. И еще раз появляются следы Адама Иоанновича Почобута в документах ДАОО, на этот раз в 1942 г., во время оккупации Одессы. Два раза, весной и осенью 1942 г., он расписывается в получении хлебных карточек на членов семьи в количестве четырех человек в книге «Сведения о жильцах 5-го района Одессы, получивших хлебные карточки. Дирекция снабжения мэрии Одесского муниципалитета. Торговый отдел». Весной они проживают по адресу Степовая, 68, кв. 34 [23], осенью на Степовой, 68, кв. 42 [24].

Есть еще ряд Почебутов, на которых в фондах ДАОО сохранились карточки о рождении, но сами метрические книги с записями по тем или иным причинам утеряны. Это Почебут Иосиф, 1901 г., Старый (Успенский) Костел (карт. №274); Почебут Александр, 1910 г., Входа-Иерусалимская церковь (карт. № 65); Почебут Алексей, 1913 г., Петропавловская церковь [25]. Почебут Антоний, 1914 г., Алексеевская церковь [26], Почебут Михаил, 1915 г., Алексеевская церковь [27]. По адресу Ломанный пер. 16, кв. 2 в годы оккупации (1942 г.) проживала Ольга Семеновна Почобут, православного вероисповедания [28]. Книга о регистрации выдачи хлебных карточек находится в данное время на реставрации. Можно утверждать, что представители рода Почобут из разных сословий в достаточно большом количестве переселялись из родных мест в Херсонскую губернию.

Литература:

1. Сайт «Архивы Беларуси». Раздел «Дворянская генеалогия». <https://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Пачобуты-Адзяніцкія>.
2. Российский Государственный Исторический Архив (РГИА). Ф. 1343. Оп. 26. Спр. 3211. Дело о дворянстве рода Одляницких-Почобутов (Гродненской губернии).
3. РГИА. Ф. 1289. Оп. № 4. Спр. 3904.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 112.
5. Адрес-календарь Одесского градоначальства за 1907 г. – Одесса: изд. Ведомостей Одесского Градоначальства, 1907.
6. РГИА. Ф.1343. Оп.26. Спр. 3208. Дело о признании в дворянстве Одляницких-Почобут Витебской губернии. Родословие №2.
7. ДАОО. Ф. 37. Оп. 3-А. Спр. 228, №21.
8. ДАОО. Ф. 37. Оп. 12. Спр. 15, №69; Ф. 37. Оп. 6. Спр. 5, №4.
9. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 86, №5.
10. ДАОО. Ф. 37. Оп. 12. Спр. 15, №69.
11. ДАОО. Ф. 37. Оп. 6. Спр. 5, №4.
12. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 496, №49.
13. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 594, №176.
14. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 871, №202.
15. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 917, №69.
16. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 563, №157.
17. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 742, №23.
18. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 929, №152.
19. ДАОО. Ф. 902. Оп. 1. Спр. 53, №12.
20. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 814. №532.
21. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 1058, № 108.
22. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 1186, №223.
23. ДАОО. Ф. Р 2276. Оп. 4, Спр. 37, 40 об. «ХК».
24. ДАОО. Ф. Р 2276. Оп. 2, Спр. 626, 95 об. «ХК».
25. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 909, №141.
26. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 948, № 105.
27. ДАОО. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 995, № 458.
28. ДАОО. Ф. Р. 2276. Оп. 4. Спр. 29, об.44 «ХК».

*Тамара Быханова,
методист Одесского Дома ученых, краевед, экскурсовод*

**Энциклопедия
ЛИТЕРАТУРНОЙ ЖИЗНИ ОДЕССЫ**
(таблицы в помощь экскурсоводам и не только).
ЧАСТЬ II (Е-З)

Годы жизни	Писатели, поэты, драматурги	Годы жизни в Одессе	Произведения, написанные об Одессе или в Одессе	Адреса	Где учились	В каких лит. клубах участвовали и где работали
23.3. 1821 - 11.1. 1915	Еж Теодор Томаш \ наст. Зигмунд Милковский \ польский писатель	1843-1846	«Из одесских воспоминаний»		Ришельев. лицей	Организатор польского восстания
8.8. 1880 – 25.5. 1966	Евлахов Александр Михайлович – рус. и укр. поэт, критик	1880 -1920			Мед. фак. ОНУ	Врач-психиатр, педагог
10.3. 1839 – 1915	Евреинев Григорий Александрович рус. писатель	1871 – 1880				Прокурор Одес. судебной палаты, сенатор, товарищ министра путей сообщения
13.02. 1879 – 7.09. 1953	Евреинев Николай Николаевич – рус. и франц. писатель, историк, драматург	1918-1920	«Самое главное»			
1.1. 1927 – 8.7. 2015	Евса Андрей Иванович – укр. писатель, переводчик, журналист. Член СП и СЖ Украины. Лауреат премий Кулика и Олейника	1950 – 1955, 2000 - 2015	«К молоді», перевёл на укр. язык Агату Кристи, Рея Бредбери, Билла Пронзини		Каф. ин. яз. педина	Участник 2 МВ. Печатал. в «Литературной Одессе», в жур. «Море»

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

18.07.1932 – 1.4.2017	Евтушенко Евгений Александрович – рус. поэт, прозаик, сценарист	1975 и 3 раза в 2000-х гг.		Гостин.		Выступал в ДК Политеха. в Одес. рус. театре
21.1.1921-8.5.2008	Ежов Валентин Иванович – рус. сценарист, драматург, лауреат премий Ленинской и Гос., номинант на «Оскар» в 1960	1964	«Баллада о солдате»	Гостин. «Лондонская»		Киностудия
8.10.1868 – 1917	Емельяненко Иван Яковлевич – рус. прозаик, журналист	1887 - ?			Рисовальная школа	
2.10.1878-25.1.1917	Емец Григорий Сергеевич – укр. поэт.					«Гарт»
	Еремеев Алексей Ив.- см. Пантелеев Леонид					
1867 – 1941	Ерманский Осип Аркадиевич наст. Коган – публицист, мемуарист	1867-1888			Юр. фак. ОНУ	
1882 – 1953	Ерофеев Иван Фёдорович – укр. писатель, историк, этнограф					«Плуг»
1893 – 1965	Ершов Пётр Евгеньевич – рус. поэт, литератор, критик	1893-1944	«Одесская «Зелёная лампа»		Училище св. Павла, Ист.-фил. фак. ОНУ	«Зелёная лампа» Член редкол. жур. «Южный огонёк», в 30-е. - препод. рус. язык в школе и в театр. техникуме, в оккупацию – декан драм. отдел. консерватории

ЮГО-ЗАПАД. ОДЕССИКА

3.10. 1895- 28.12 1925	Есенин Сергей Александрович – рус. поэт, писатель	1924		Ул. Гефта, 13, ул. Л. Толстого		Выступал в Театре политкаторжан – пер. Чайковского, 12, в театре Сибирякова – Пастера, 25
8.12. 1907- 8.12. 1996	Ефетов Марк Семёнович \ Симонович – рус. писатель, переводчик	1907 – 1920	Написал 60 книг для подростков, в том числе «58 дней в огне», «Игорь-якорь», «Тельняшка-морская рубашка»	Нежинская, 59, курорт	Ришельев. гимназия	Участник 2 М.В. – военкор.
18.10. 1880- 4.8. 1949	Жаботинский Владимир Зеев Евгеньевич \ Вольф Евнович – Стихи подписывал Альтано\ писатель, политик, переводчик, журналист. Апологет сионизма, создатель гос. Израиль.	1880-1898, 1900 – 1915	«Пятеро», «Самсон Назорей», «Повесть моих дней»	Базарная, 28 Еврейская, 1 м\д. Жуковского, 4, Жуковского, 43 Новосельского, 91 Малый пер., 3 Ласточкина, 2	Гимназия № 2, Гимназия № 5, Ришельев лицей; училище Г.Ф. Файга	ЛАО, Кор. «Одесского листка», фельетонист в «Одесских вестях»
1.4. 1904- 7.9. 1984	Жаров Александр Алексеевич – рус. поэт, журналист.	1941, 1944	«На Чёрном море», «Как под городом Одесса»			Кор. журнала «Краснофлотец»

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

20.5. 1854 - 20.11. 1951	Жданов Лев Григорьевич \ нас. Гельман \ рус. писатель, поэт, драматург	1871 – 1878		Успен- ская, 14	Од. ги- мназия	Издатель Одес- ского «Вестника выставок»
31.5. 1908 – 1994	Жданович Александр Александрови- вич – рус. поэт, литературный критик. Член СП и СЖ СССР	1926 -1941			Лит. фак. ОНУ	Рук. лит. кружка Дворца пионе- ров, печатался в «Пионерской правде», «Одес- ских известиях» Участник обо- роны Одессы
	Железняк – см. Бат Ми- рьям Иохов					
29.4. 1836 -17.5. 1886	Желиховская Вера Петров- на – рус. дет- ская писатель- ница (дочь Е. Ганн, сестра Е. Блаватской)	1836- 1837, 1839, 1842, 1886	«Как я была ма- ленькой», «Назвался груздем- полезай в кузов»	Зори- на, 2; Отрад- ная, 2		
23.1. 1910 - 1990	Жермунская Нина Алек- сандровна \ урож. Сигал \– рус. писатель, переводчик	1910-	«История француз- ской ли- тературы 18 века»			Член редкол. серии «Литерат. памятники»
22.11. 1869- 19.2. 1951	Жид Андре Поль Гийом – франц. писа- тель, поэт, дра- матург, лауреат Нобел. премии	1936 июнь	«Возвра- щение из СССР»	Го- стин. «Лон- дон- ская»		
11.9. 1876 - 21.10. 1938	Житков Борис Степанович – рус. детский писатель, поэт, педагог	1882 -1906, 1907- 1913, 1925- 1938	«Морские истории», «Виктор Вавич», «Злое море»	Кня- же- ская, 8; Се- чено- ва, 13; Ста- ропор- тоф- ранк., 13	Гимна- зия № 5 Ес- теств. отдел. ОНУ	С 13 лет плавал на судах снача- ла матросом, за- тем штурманом

ЮГО-ЗАПАД. ОДЕССИКА

26.9. 1936 – 18.7. 1989	Жихарев Николай Се- мёнович – рус. писатель	1957 – 1962			Выс. Инже- нер.- мор- ское учили- ще	
2.10. 1883- 1964	Жук Михаил Иванович – укр. поэт, пи- сатель, художник, про- фессор	1925- 1931, 1939- 1964	«Алмаст», «Мать и дитя»	Сверд- лова (Кан- нат- ная), 76 м\д, Фран- цуз- ский бу.,		Преподавал живопись в ОИНО, керами- ку в ОХУ
29.1. 1783 – 24.4. 1852	Жуковский Василий Ан- дреевич – рус. поэт	1837	Оставил 5 рисунков с видами Одессы	При- мор- ский бул., 6		Посещал лицей
1749- 1826	Де Сен Жо- зеф Антуан - барон, поэт – писал на фран- цузском	1805 – 1826	«Истори- ческий очерк о торговле и судоход- стве на Чёрном море»			Одес. купец
	Де Сен Жу- льен Шарль - поэт, лектор франц. языка и истории франц. литературы	1853				Посещал Рише- левский лицей
3.2. 1918 – 21.7. 1990	Забашта Любовь Васи- льевна – укр. поэт, прозаик, член СП СССР (жена поэта Малышко)	1935 – 1941	«Там, за рекой, — моло- дость»	Обще- житие инсти- тута	ОИ- ИМТ	Работала инже- нером в Одес. порту, печата- лась в газетах
13.3. 1879 - 28.6. 1966	Забеган- ский Григо- рий Борисо- вич –рус. поэт, переводчик	?- 1919				Юрист

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

1908 – 1984	Закруткин Виталий Александрович – рус. писатель	1904 – 1928-?	«Белая хворь»	Сло-бодка		
23.4. 1896 - 11.6. 1937	Мата Залка \наст. Бела Франкль \ псевд. «генерал Лукач» \ - венгер. поэт, писал на венгер. и рус	1935	«Яблоко»			Член Междуна-род. объединения рев. писателей. Выступал в од. Доме Красной армии и флота
1851 – 1909	Замошин Палтиэль – евр. поэт, публицист. Переводил с иврита на идиш	1851 -				
1.2. 1884- 10.3. 1937	Замятин Евге-ний Иванович – рус. писатель, драматург, ки-носценарист, член СП СССР	1905	«Три дня»			Свидетель вос-стания на «По-тёмкине»
	Зарава Левко \ наст. Селиван \ укр. поэт	1920-е	«В добу коммун»			Печатал. в жур-нале «Металеві дні»
16.12. 1887 - 1967	Заречная Со-фья Абрамов-на \наст. Коча-новская \– рус. писатель, поэт, драматург	1887 – 1890, 1967	«Козачок графа Маркова», «Дети декабри-стов»			
	Заславский Леонид Алек-сандрович – рус. поэт, журналист			Треу-голь-ный пер. \ Дег-тярная		
2.7. 1922 - 7.6. 2009	Затонский Дмитрий Вла-димирович – укр. критик, публицист. Член-корр. АН Украины	1922 – 1939	«Труды по исто-рии лите-ратуры»			

ЮГО-ЗАПАД. ОДЕССИКА

1898 – 1964	Захаров Георгий Яковлевич \наст. Сухер Яковлевич Махальников \ – рус. поэт, писатель, член СП Одессы \Ученик Э. Барицкого.\	1906 – 1964	«Зима», «О живом человеке», «На тропинке», «Черноморье», «Город у моря»	Кузнечная, 45, кв.17 Пироговская, 1, кв. 17	Ремесл. училище	«Потоки октября», печатался в «Вечерних известиях» и жур.«Прибой», выступал на радио. Работал на Чугунолит. заводе
9.9. 1918 – 7.11. 2000	Заходер Борис Владимирович - рус. детский писатель, поэт и переводчик, сценарист, лауреат Гос. премии, член СП СССР	до 1932 г.				Участник 1-й и 2-й мировых войн
5.1. 1904- 1942 при обороне Севастополя	Зац Моисей Борисович – литератор, драматург, сценарист, журналист	1904 – 1941	Автор сценария «Сумка дипкурьера»			По его сценариям снимались фильмы на киностудии. Печатался в жур. «Шквал»
	Згут Светлана \Сусанна\ Мих. – см. Георгиевская					
	Зелигер Маргарита Иосифовна – см. Алигер					
1905 – 23.9. 1941	Зельцер Иоганн Моисеевич \наст. Зельцерман \ – писатель, сценарист, драматург	1936 – 1941	«Искатели счастья»	ул. Мельничная		Ред. многотираж., работал на киностудии. Участник 2 М.В., печатался в газ. «Моряк»

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

29.4. 1913 - 2.1. 1989	Земляков Леонид Фёдо- рович – рус. писатель, про- заик, член СП Украины	1926 – 1989	«В оке- ане», «Душа корабля», «Тайна янтарного ожере- лья»	Под- бель- ского, 37 кв. 12 К. Марк- са 85, кв. 38	Школа мор- ских ради- стов.	Начальник судовой радио- станции. Участ- ник войны в Ис- пании и 2МВ
15.2. 1919 – 16.11. 2004	Зернова Руфь Алексан- дровна \наст. Зевина \– рус. писатель, пере- водчик, публи- цист	1919 -1941, 1976	«Солнеч- ная сторо- на»	Куз- нечная		Участница вой- ны в Испании
28.3. 1905 – 22.5. 1988	Зильберштейн Илья Самой- лович – ли- тературовед, искусствовед	1905- 1926		Базар- ная, 102	ОНУ	Основатель и ред. сб. «Ли- тературное на- следство»
28.5. 1928- 16.11. 2000	Зингерман Борис Исаа- кович – рус. писатель, член СП СССР	1928 -?				
1880 – 1970	Зингерталь Лев \Лейб\ Маркович – артист, поэт. «Еврейский салонный юмо- рист»	1880 – 1970	«Лимон- чики», «Одессит- ка – вот она ка- кая»	Ланже- ронов- ская, 7, кв. 27, в Гор- саду		Работал в одес. цирке, купле- тистом в иллю- зионе «Биоскоп Риалите» и «Люкс», биле- тером в театре
13.2. 1935 - 23.12. 1971	Зинченко Вла- димир Ефимо- вич – рус. поэт, переводчик	1935 – 1971			ОГУ	Одесский ради- окомитет, изд. «Моряк», газ. «Комсомол. искра»
31.12. 1912 - 17.3. 1989	Зискинд Яков Маркович – рус. писатель, драматург, издатель, член СП	1921 – 1941			ОХУ	Одес. киносту- дия

ЮГО-ЗАПАД. ОДЕССИКА

19.3. 1909 - 12.1. 1985	Зисман Марк Давидович – укр. поэт, переводчик	1909 – 1929	«Рот- фронт» Переводил с 6 языков на украин- ский.	Дет. горо- док, Фран- цуз- ский буль- вар	Семи- летняя школа	Участник 2 МВ.
7.10. 1934 – 25.8. 2015	Зленко Григорий Демьянович – укр. поэт, прозаик, литературовед. Член СП СССР	1961 – 2015	«192 сту- пени», «Одес- ские тетради», «Берег Пушки- на», «На тлі Оде- си»	Вар- нен- ская, 5. кв. 114		Зав. отделом ОННБ Научный ред. «Литера- торы Одессы», «Писатели Одессы»
17.7. 1786- 1864	Змиенко Михаил Евсеевич. \ псевд. Эмзе \ - рус. писатель	в 1870- е гг.		Ул. Ям- ская, 58	Юн- кер. учили- ще	
7.5. 1899 - 4.11. 1983	Змора Израэль – еврей. \ иврит\ писа- тель, перевод- чик	1912 – 1925	Перевёл на иврит франц. и рус. клас- сику		Одес- ская Йеши- ва	
10.12. 1891 - 3.10. 1941	Зозуля Ефим Давидович – рус. и укр. пи- сатель-прозаик	1895 – 1914	«Мастер- ская чело- веков»			Журнал «Кро- кодил»; газ. «Южная мысль» и «По- недельник
6.7. 1785- 18.3. 1864	Зонтанг Анна Петровна - 1-я \урожд. Юшко- ва\ рус.детская писательница. (Племянница В. Жуковского)	1817 -1822, 1824 – 1837	«Свя- щенная история для де- тей»	При- мор- ский, 6 Пуш- кин- ская, 13		Сотрудник «Одесского вестника». В своём доме устраивала лит. вечера. (посе- щал: А. Пуш- кин)
1904 – 11.11. 1937	Зорин Владимир Петрович \наст. Веля Пашун \ - рус. писа- тель – цыган	1904 – 1919				Слесарь на суд- не «Ляхта»

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

4.1. 1917 — 8.3. 2000	Зорич Анастасія Антонович – рус. письменник-драматург. Член СП України	1917 – 1941	«Не тільки попутний вітер...», «Ілійка», «Не смолкає прибой», «Встреча»	Пер. Топольського, 1 К. Маркса, 85, кв. 38 Космонавтов, 4, кв. 20	Училище св. Павла, раб. фак., филолог. фак. ОНУ	Слесарь на учебном судне «Ляхта», печаталась в газетах и журналах. Преподавала в СП № 38
28.7. 1894- 22.7. 1958	Зошенко Михайл Михайлович - рус. письменник – сатирик	1935		Гостин. «Лондонская»,		Виступав перед робочими
18?? — 19??	Знойко Любова Іванівна – рус. письменник	1918- 1920	«На сонці»			Печаталась в «Огоньке» и «Вечерних известиях»
	Зусман – см. Александров Эрза					

ОДЕСА НАШОГО ПОКОЛІННЯ

*Микола Михайлуца,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету*

ОДЕЩИНА-КНР: ЕКОНОМІЧНІ КОНТАКТИ, ТРУДОВА МІГРАЦІЯ Й СОЦІАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВИХ РОБІТНИКІВ (ДО СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х РР. ХХ СТ.)

Ідея написання статті про українсько-китайське співробітництво, про китайських робітників на Одещині на зламі епох, на переламі сутнісному (як з економічної, так і геополітичної точки зору), тобто – наприкінці існування СРСР, у процесі розвалу мегакраїни й парадусуверенізації його республік, на початку формування незалежної Української держави, виникла відразу ж після відвідин Піднебесної у числі солідної делегації учасників китайсько-української міжнародної конференції у Пекіні, яка відбулася 3-8 грудня 2017 р. Більшу частину делегації науковців та викладачів одеських вишів, зокрема, становила професура гуманітарних кафедр Одеського національного морського університету на чолі з ректором С.В. Руденко. Теплий прийом, шанобливе та приязне спілкування дало поштовх для нового наукового інтересу й заглиблення у не так віддалене історичне минуле, яке багато хто з істориків сучасних обходить стороною, надаючи переваги кількасотрічної давності подіям чи загалом ювілейним датам до сторіччя, двохсотріччя і т.п. Творча лабораторія (а вона і версії, й гіпотези, і робота з різноманітними джерелами, й знайомство з розвідками колег тощо) власне й збудила інтерес до короткотермінової трудової міграції саме

китайських робітників до Одеси наприкінці 80-х - початку 90-х рр. минулого століття.

Відрадно зазначити, що до встановлення тісних побратимських відносин між Україною і Китайською Народною Республікою долучилася й Одещина. Саме тоді, коли очільником Одеської області був С.Р. Гриневецький, між Одеською областю і китайською провінцією Фуцзянь завершився діалог керівників двох регіонів, що розпочався ще з 2000-го року за ініціативи губернатора Одещини Сергія Гриневецького, про це повідомляла агенція Укрінформ. За словами тодішнього керівника (губернатора) китайської провінції Фуцзянь пана Сі Цзіньпіна*, який прибув до Одеси для підписання угоди про побратимство зі своїм українським колегою, за останніх чотири місяці торговий обіг між регіонами збільшився до 25 млн доларів. Майбутній голова КНР і члени делегації сподівалися, що така ж позитивна тенденція спостерігатиметься й в інших галузях співпраці (26).

Відтоді минуло кілька років, а інтерес міжрегіонального й міждержавного співробітництва лише зростає. Газета «Ор самеах» (20) писала про активізацію українсько-китайських стосунків, зокрема завдяки участі делегації у форумі побратимських міст регіонів китайської провінції Фуцзянь**. Серед понад 300 учасників форуму з 19 країн світу серед 32 делегацій були й представники з Одеського регіону. Очолював делегацію до м. Фучжоу, адміністративного центру провінції, заступник голови облдержадміністрації Одеської області Л. Борисенко, серед учасників також були й президент регіональної торгово-промислової палати С. Шувалов, голова правління ОАО «Затишанське хлібоприймальне підприємство» С. Бринза, начальник відділу розвитку міжрегіонального співробітництва Головного управління зовнішньоекономічної діяльності, європейської інтеграції і туризму облдержадміністрації В. Бондарук. У процесі переговорів розглядалися перспективи співробітництва з керівництвом провінції Фуцзянь і представниками китайських підприємств – виробників будівельних матеріалів, хімічної продукції, побутових товарів тощо. Велася розмова про налагодження побратимських стосунків між містами Іллічівськ (сьогодні

– Чорноморськ) та Сямень (або Сяминь, Амой), а також між Овідіопольським районом і містом Цючжоу (провінція Фуцзянь). Значним пріоритетом у розвитку китайсько-українського співробітництва виділялась туристична галузь. Китайські партнери висловили бажання взяти участь у Міжнародній асамблеї туристичного бізнесу, робота якої планувалася на 14-16 квітня 2005 р. в Одесі.

Однак повернемося до безпосередньо зачатків міжрегіонального співробітництва – до кінця 1980-х - початку 1990-х років. Саме формування міждержавних відносин між незалежною Україною і Китайською Народною Республікою ще на відстані одного покоління назад як наукова проблема залишалася на краю наукового дискурсу, перебуваючи здебільшого у полі зору виключно міжнародних аналітиків та дипломатичних інституцій. Що не можна сказати про історичний період від модерного часу й до завершення Другої світової війни. Значного прориву сягнули в цьому напрямку науковці Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України.

Серед низки важливих праць останніх десяти років виділимо китаєзнавчі нариси В. Кіктенка (14), дослідження В. Гончарука (6,7), які присвячені зв'язкам між двома країнами, зокрема соціально-економічним процесам та викликам ХХІ ст. Проблемам розвитку українсько-китайських відносин та підсумкам десятирічного періоду від часу укладення дипломатичних відносин між Україною і КНР приділяє увагу журнал «Україна – Китай: информационно-аналитическое обозрение» (24), на сторінках якого подавалися матеріали щодо стратегічного партнерства між двома країнами. Сучасні торгово-економічні відносини між Україною і КНР аналізують В. Величко (2,3,4), О. Шайда та М. Матула (26), питанням перспективного партнерства України у регіонах Далекого Сходу та Південно-Східної Азії присвячено статтю С. Нікішенко та В. Чумака (18), аспекти науково-технічних та культурних зв'язків на регіональному рівні розглядав В. Толстокоров (23), розвиток відносин України й КНР у гуманітарній сфері кінця минулого століття вивчала О. Сосюкіна (22). Нам видається, що серед значного пласту наукової літератури все ж відсутній регіональний погляд на трудову міграцію

й двосторонні економічні стосунки між окремими регіонами (областями, провінціями) України й КНР на зламі епох, в умовах пошуку своєї промислово-економічної моделі та їх соціальних складових.

Оскільки сучасний період відносин України і КНР відбувається у багатьох сферах у висхідній динаміці, обидві країни позначають свої, й доволі ґрунтовні, інтереси у багатьох сферах розвитку усебічних зв'язків та взаємодії як у внутрішніх процесах, так і на міжнародній арені, відтак, потяг до пізнання здобутків китайської цивілізації серед науковців зростає. Виправданий інтерес викликають і соціально-економічні відносини між окремими регіонами незалежної України і КНР на ранньому етапі, з початку 90-х років минулого століття. Усвідомлюючи минуле наших країн у ХХ ст., можемо констатувати, що відносини КНР і СРСР (й України, в тому числі до 1991 р.) визначалися тенденціями розвитку їх внутрішньої і зовнішньої політики, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодами «певної» конфронтації і «певної» нормалізації двосторонніх зв'язків. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не тільки на специфіку відносин двох держав, а й на співвідношення світових політичних сил, а після розпаду СРСР, безсумнівно, визначало початок взаємин незалежної України і КНР.

Події, про які йтиметься у статті, сталися після дуже важливих процесів, що відбулися в СРСР і в Китаї, і визначили перехід КНР від «культурної революції» до початку модернізації господарства, до зміни провідних ідеологічних установок в обох країнах, до динаміки відносин в руслі переходу від конфронтації до нормалізації.

Звичайно ж, змінилася і геополітична обстановка в світі після розпаду СРСР в 1991 році. Зауважимо, що активна фаза в нормалізації відносин між СРСР і КНР почалася після візиту М. Горбачова до Китайської Народної Республіки в період 15-18 травня 1989 р. (5). У спільному комюніке, підписаному в останній день візиту, містився пункт, в якому зазначалося: «Сторони вважають корисним обмін між обома сторонами інформацією і досвідом в галузі соціалістичного будівництва, а також думками з питань двосторонніх відносин і між-

народної обстановки, який представляв взаємний інтерес» (5. 75).

Відтак, стала можливою активізація співпраці і Одеського регіону, й самої Одеси з КНР. Неодноразово громадські й урядові делегації з КНР вели перемовини про побратимські відносини поміж морськими містами-портами, про спільні економічні, культурні та освітні контакти (17□).

Перші трудові групи китайських працівників з'явилися в промисловості причорноморського міста на початку 1990 року, будучи найняті на виробниче об'єднання «Акація», на підприємства концерну «Союзпромметіз» та інших. Щоправда, налагодження стосунків розпочалося спершу на рівні індивідуальних контактів ще восени 1988 р., коли начальник електродного цеху О. Зак взяв участь у спілкуванні з делегацією від Харбінського інституту зварювання, яка на запрошення Академії наук УРСР перебувала в Одесі (11. 1).

1989-й став роком становлення міцних економічних зв'язків, оскільки, перебуваючи у Харбіні, представники з Одеси провели перемовини з приводу техніко-економічного і торгівельного співробітництва між Харбіном і Одесою, й зокрема між Харбінським механіко-електронно-металургійним комбінатом (далі – ХМЕМ) та Одеським сталепрокатним виробничим об'єднанням імені Дзержинського* (далі – ОС-ПВО ім. Дзержинського). Саме тоді, коли позачерговий з'їзд народних депутатів СРСР обрав М. Горбачова президентом Радянського Союзу, газета «Вісті з України» від березня 1990 р. повідомляла про взаємовигідний контракт «Одеського сталкканату» на п'ять років, за яким «150 чоловік усі ці роки працюватимуть з радянськими робітниками. Харбін одержуватиме надпланову продукцію – зварювальний і канатний дріт у кількості 1 600 тон щороку (15. 7). Посланцям з Китаю були запропоновані такі ж умови, що й радянським спеціалістам; зарплата їм нараховуватиметься за розцінками і нормами, що діяли на підприємстві.

Після відвідин КНР у серпні 1989-го керівництвом ОС-ПВО ім. Дзержинського на договірних умовах було підписано угоду про надання китайській стороні технології, технічної документації й устаткування для виготовлення

тригранопрядних канатів та канатів з пластичних волокон для нафтової промисловості. До того ж українська сторона брала на себе зобов'язання допомогти і спеціалістами, і поставками до КНР двох верстатів для зварювання тонкого дроту й гострильного. Китайська сторона, відповідно, мала поставити електричну автоматизовану машину для випробування дроту на перегин. Одеські виробники запропонували надати китайцям й технології будівництва агрегату суміщених процесів патентування й оцинковки проволочки. У листопаді 1989 р. делегація з КНР, яку очолював Чжао Цинань, а також заступник директора ХМЕМ із зовнішніх зв'язків Го Чжунь узгодили і затвердили низку питань: від оплати праці до святкування національних знаменних дат і подій, від приміщень для проживання до приготування національних страв. У грудні в КНР підписано остаточні документи, які з перших днів січня 1990 р. набрали чинності важливих економічних, правових та моральних зобов'язань.

Про те, як активно китайське керівництво орієнтувалось на підготовку робітничих кадрів за кордоном, свідчить наступна інформація. Станом на кінець 80-х років минулого століття (за 10 років з кінця 70-х рр.) Китай надіслав до зарубіжних країн понад 300 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. За цей час було підписано 164 контракти на будівельні підряди і експорт робочої сили з 117 країнами. Загальна сума контрактів перевищувала 10,3 млрд крб. (16. 2). Невелика частка майже із третини мільйонної армії трудових мігрантів була спрямована й на південь України.

На початку, згідно з контрактом між ОСПВО ім. Дзержинського (генеральний директор – В. Маргачовим) і Харбінським механіко-електронно-металургійним комбінатом (начальник, член народного уряду Харбіна – Ся Шаочу) передбачалося працевлаштувати загалом 150 робітників упродовж п'яти років. У березні 1990 р., подолавши тяжкий тридцятигодинний переліт за маршрутом Харбін-Хабаровськ-Одеса, 69 робітників-харбінців прилетіли лайнером ТУ-154 «Аерофлоту» до Одеського аеропорту. Вже наступного дня частину трудових мігрантів – 28 китайців знайомили з колективом цеху зварювання проволочки №8 (нач. цеху – М.

Хазанкін), розподілили по змінам і, поділивши на три групи, закріпили за досвідченими наставниками: головою ради трудового колективу об'єднання Ф. Романюком та волочильниками Г. Корабліним і П. Михайловим. Іншу групу з 22 китайських робітників було включено до сталедротового цеху №10, їх очолив тридцятирічний майстер Чи Тен Мін. Його зарплатня була визначена в розмірі 200 руб. у 1990 р., яка надалі неодноразово підвищувалася до 3 тис. крб. в 1992 р. (бл. \$ 14,5 за тогочасним курсом) (15). Уся китайська трудова община ОСПВО ім. Дзержинського була поселена у гуртожиток № 14 на території однойменного містечка, який в народі стали йменувати «китайським домом».

З 1 січня 1990 р. відбулося роз'єднання ОСПВО ім. Дзержинського на два підприємства – сталепрокатне об'єднання і канатний завод в рамках єдиного загальносоюзного концерну «Союзпромметіз» (12).

Усі китайські громадяни спочатку були оформлені учнями волочильника і оцінковника. З липня того ж року, після 3-4-х місяців навчання робітничим спеціальностям, були переведені на посади волочильника*, оцінковника** і гальванщика*** дроту. Деякі працівники з літа 1992 р. оволодівали також і робітничими спеціальностями калильщика дроту, машиніста канатного стану тощо. Більшість китайських робітників працювали на виробництві до закінчення контракту у 1992 р., тобто близько півтора-двох років. По суті, це був період дуже нестабільний у фінансово-економічному плані, коли незалежна Україна після розпаду СРСР намагалася перейти до національної валюти, при цьому перебуваючи ще в рублевій зоні.

У листопаді 1992 р. на завод прибула ще одна група з двох десятків китайських робітників на чолі з майстром Луї Фей Хуном. Вони були влаштовані в цех зварювального дроту №8 на вакантні посади, де більшість з них пропрацювали до закінчення контракту 25 травня 1994 р., коли економічна ситуація в Україні була досить плачевною.

Щоб зрозуміти економічні можливості китайських трудмігрантів, екстраполюємо увагу в недалеку фінансову історію першої половини 90-х. Картки споживача в Україні з ку-

понами, виданими населенню в серпні-грудні 1991 р., були замінені з 10 січня 1992 р. на купони багаторазового використання для розрахунків населення за продовольчі та промислові товари. Ці купони виконували функції готівки і були еквівалентними відповідним грошовим купюрам. Постановою від 4 квітня 1992 р. «Про розширення введення в обіг купонів багаторазового використання» Кабінет Міністрів України і Національний Банк України встановлювали, що всі грошові виплати населенню мали здійснюватися в купонах багаторазового використання на повну суму цих виплат. Разом з тим, за бажанням населення 30% виплат могли здійснюватися в рублях (25).

Процес поступового витіснення радянського рубля із вживання в Україні тривав в тому ж 1992 р. і завершився 7 листопада 1992 р. Указом президента Л. Кравчука «Про реформу грошової системи України». Від 12 листопада 1992 р. на території України було припинено функціонування рубля в грошовому обігу. Через чотири роки, згідно з Указом Л. Кучми від 25 серпня 1996 р. «Про грошову реформу в Україні» з 2 вересня були введені гривневі банкноти і монети. Купоно-карбованці перестали бути законним засобом платежу на території країни з 16 вересня 1996 р., хоча обмін на гривні продовжувався через банки. Цим, по суті, і закінчилася грошова реформа. Відтак, цілком влучною є китайська мудрість, коли людині не побажаєш «жити в часи великих змін!».

Проте, нас зацікавить заробітна плата, яку на той момент отримували робітники з Китаю, що прибули до Одеси на заробітки, зокрема, трансформації їхньої зарплати до і після проголошення незалежності України. Нижню хронологічну межу визначив квітень 1990 р. – початок трудової діяльності китайських працівників і верхня межа – березень-місяць 1992 р. – закінчення контракту і повернення до Китаю. Для прикладу візьмемо волочильника дроту 3 розряду Хуанг Бао Чена, який працював в цеху № 11 на Одеському сталедротовому заводі ім. Дзержинського. У квітні 1990 р. за 13 робочих днів він заробив 116 руб., а відрахування склали 162 руб. 36 коп., що створило працівнику борг – 45 руб. 78 коп. Два роки потому цей же робітник за березень 1992 р. заробив 4 560 к/

крб (купоно-карбованців) (8. 5-6), з яких відрядна платня становила 3 230 к/крб, решту суми формували премія і платня за нічні. Найбільшу частку із зарплати становила сума відрахувань переказом до Китаю для родини – 3 382 к/крб і т. зв. прибутковий податок – 520 к/крб. Відрахування ж на квартирну плату (гуртожиток) та до пенсійного фонду становили вкрай мізерні величини. Аналогічну ситуацію ілюструє й підтверджує наведена нижче Таблиця 1, складена нами на основі розрахункових листів робітника Лян Дзявея з Держархіву Одеської області (19. 13).

Таблиця 1.

**Заробітна платня Лян Дзявея, волочильника дроту
3-го розряду на заводі ОСПВО ім. Дзержинського
(березень 1990 р. – серпень 1992 р.)**

Види Виплат	Посада	Період				
		Бере- зень 1990 р. (за 8 днів)	Вере- сень 1991 р. (за 23 дні)	Лютий 1992 р. (за 21 день)	Березень 1992 р. (за 22 дні)	Серпень 1992 р. (за 19 днів)
Заробіт- на плата	Воло- чиль- ник, Розряд 3А	32,12	1237,52	5161,65	6526,20	6168,39
Перера- ховано до КНР		-		3657,27	5086,65	3708,68
Утри- мано за житло		-	-	13,0	13,0	22,0
Прибут- ковий податок		-	126,24	641,20	912,80	602,16
Пен- сійний фонд		-	12,37	50,10	63,75	55,55

Якщо перевести у доларовий еквівалент по курсу 403 крб. (на літо 1992 р.) за \$ 1 отримаємо зарплату в \$ 11,3. Відповідно, працівники відправляли родинам до КНР в межах \$ 8-10 кожний. Необхідно враховувати, що долар зростав чи не щоденно. Наприклад, на початку 1992 р. за нього давали 208 крб., тобто удвічі менше, ніж влітку. Восени (у листопаді) 1993 р. офіційний курс становив уже 12 610 крб. за \$ 1, а через 5 місяців перевалив за 13 тис. У лютому 1995 р. курс становив – 116 900 крб. за долар. Економічні дайджести визначали падіння курсу карбованця до долара в 290 разів!

Це була складна історія 90-х, яка надає можливість зрозуміти «стратегії виживання маленької людини» в умовах модернізації української економіки в умовах світових трансформацій.

Аналіз відомостей на зарплату згадуваного робітника Хуанг Бао Чена, дав нам можливість простежити прогресуючу динаміку в його зарплаті, однак зростання інфляції, різкі стрибки цін на товари та інші складові соціального пакету привели врешті-решт до вкрай низької купівельної спроможності працівника і знецінення його важкої праці. За 1991-1998 рр., на думку київського дослідника-економіста К. Паливоди (20. 60), номінальна зарплата в Україні зросла у 61 795,5 рази, а споживчі ціни – у 217 400,9 рази, таким чином, індекс реальної заробітної плати склав 0,284. За шість років після 1991 р. реальна заробітна плата впала на 65,7%. Зарплата 10% найбільш бідних і 10% найбільш високооплачуваних 1990 року відрізнялася як 1:6, далі ще більше, доходючи наприкінці 90-х років до співвідношення 1:12! Заробітна плата в сімейних доходах населення знизилася на 21,6%. У таких умовах китайські робітники заводу (втім, як і всі інші) змушені були важко працювати, причому в умовах екологічно небезпечної для здоров'я людини технології виробництва.

Специфіка виробництва передбачала використання гарячих і високих температур, різних кислот і, природно, наявність їх шкідливих сполук та випарів під час оцинковки, гальванізації* та інших технологічних процесів. Багато робітників цих спеціальностей, пропрацювавши кілька років, як правило, набували професійних захворювань, алергіч-

них дерматитів, захворювань легенів, дихальних органів та інше. Саме з цієї причини роботодавцями використовувалися переважно молоді й середнього віку люди. За нашими підрахунками, серед китайських робітників середній вік становив 27-28 років. Найстарший китаєць, який працював на заводі, мав 42 роки. Дві третини китайців, що прибули до Одеси навесні 1990 р., становили люди в межах вікової розбіжності – 28-35 років.

Серед чинників, які ускладнювали процеси адаптації китайських працівників, особливо перші партії, було те, що вони не завжди виконували свої обов'язки за контрактом, а саме, не витримували умов праці, норм виробітку, дозволяли собі покидати робочі місця достроково, траплялися випадки прогулів, навіть пияцтва. Так, у цеху зварювання дроту китайці не справлялися з виробничими нормами, виконуючи середньомісячні показники лише на 87,3%, у січні-лютому 1991 р. вже на 96,5%, і тільки на весні у березні-квітні-травні план виконувався на 100%. А серед наймолодших працівників було чотири 19-річних юнака – учні волочиленька, які через важку працю або з неповажних причин допускали собі прогули роботи по кілька днів поспіль. Були й такі, що робили це систематично, маючи від 10 до 19 прогулів за рік. Такі порушення трудового законодавства унеможливлювалися комплексно – і адміністрацією заводу, і керівником китайської групи. Останній, звертаючись до жорстких заходів, окрім умовлянь та виховання, відправив 16 осіб до Харбіну, а адміністрація ОСПВО ім. Держинського з метою наведення дисципліни і порядку, наприкінці 1991 р. упровадила щодо злісних порушників трудової дисципліни відправку до КНР власним коштом (10. 325).

Розквіт роздрібної торгівлі на стихійних базарах стимулював до комерції не тільки одеситів, а й китайців. Працівники об'єднання «Промтовари», підписали контракт з підприємцями міста-побратима Харбіна на поставку до Одеси термосів, телевізорів, чоловічих сорочок на загальну суму 1 млн інвалютних крб., а наприкінці грудня 1990 р. товари надійшли до прилавків Одеси (1). У нових економічних та соціальних умовах деякі китайські робітники торгу-

вали на базарах, спекулюючи на дефіцитних товарах, що викликало певне занепокоєння з боку консервативної місцевої партійно-державної номенклатури. Однак керівник китайської групи Лю виправдовував співвітчизників, зазначаючи в газетному інтерв'ю у жовтні 1991 р.: «Коли я чую, про 10 тис. крб., зароблених китайцями на базарах, мені стає смішно. Прибуток, якщо він і є, як правило, в десять разів менше. До того ж щорічний перехід через дві митниці ніяк не дозволить стати спекулянтом. Краще б придивились ваші компетентні органи до так званих туристів до Румунії, Туреччини, Польщі» (21. 2).

Разом з тим працівники з твердою життєвою позицією, які мали родини в Китаї, відповідальні й старанні, навпаки, проявляли працьовитість і високий професіоналізм. Переважно ці якості були притаманні людям середнього віку – від 35 до 40 років; до них адміністрація абсолютно ніяких зауважень не мала, а навпаки, заохочувала преміями. Так, волочильник Чжен Лі на конкурсі професійної майстерності посів третє місце. Адміністрація заводу і уповноважений ХМЕМ на «дзержинці» Го Чжуны неодноразово заохочували робітників, надсилаючи рідним в КНР листи вдячності за синів, розповідаючи про їхні трудові успіхи й звершення. За високі виробничі показники восени 1990 р. до дня проголошення КНР 25 китайських працівників «дзержинки» були нагороджені Почесними грамотами і 16 – премійовано грошми (13. 2). Саме на цьому підприємстві було прийнято рішення про створення первинної організації Одеського відділення Товариства радянсько-китайської дружби. Згодом, через півтора року, «китайські робітники стали повноправними членами трудового колективу», про що впевнено писала обласна газета (21. 2), вони навіть і у відпустку встигли з'їздити, що було передбачено радянським трудовим законодавством*.

Підсумовуючи, зазначимо, що історіографія кінця ХХ ст. мало представлена дослідженнями китайської трудової міграції як до півдня України, так і на Одещину. Перші публікації на газетних шпальтах республіканських та місцевих видань носили публіцистичний характер. Окремими нау-

ковцями, зокрема Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, дещо подолано прогалини й згодом побачили світ праці, присвячені міжнародному економічному співробітництву між Україною і КНР, хоча міжрегіональні аспекти залишаються ще в тіні загальнодержавних та глобальних, світових.

Перші трудові мігранти з Китаю з'явилися на Одещині у березні 1990 р. на промислових об'єктах Одеси, зокрема на Одеському сталепрокатному виробничому об'єднанні ім. Дзержинського. Півтори сотні працівників, з одного боку, задовольняли потребу українського підприємства у дефіциті робочих рук на екологічно проблемному виробництві, з іншого, китайське керівництво, таким чином, забезпечувало кваліфікованими кадрами промисловість КНР, яка на початку 90-х перебувала на стадії модернізації. За 2 роки роботи в Україні китайські працівники навчалися робочим спеціальностям і, повертаючись на батьківщину, становили ядро сталедрутової промисловості. Інакше кажучи, кілька десятків робітників, що приїхали до України, проблему безробіття в КНР не вирішували, хіба що в нашій економіці вони займали нішу найнебезпечнішої ланки промисловості. Соціально-економічна складова, заробітна плата та соціальний пакет працівників промисловості в Україні позначалися труднощами постперебудовного періоду, різким зростанням цін, інфляцією, проблемами становлення національної валюти загалом.

Література:

1. Ассоциация «Одесса» // Знамя коммунизма. 1990. 16 сент.
2. Величко В. Регіональні аспекти торговельно-економічного співробітництва України з Китаєм // Вісник Харківського державного економічного університету. 2000. №2;
3. Величко В. Ресурсная база китайской экономики // Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 2000. №2.
4. Величко В. Економічний механізм міжрегіонального співробітництва (на прикладі Китаю) // Політика і час. 2000. №8;
5. Визит Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР М.С. Горбачева в Китайскую

Народную Республику 15-18 мая 1989 г. – Документы и материалы. М.: Политиздат, 1989.

6. Гончарук А. Украина и Китай перед лицом вызовов XXI века // Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 2002. № 1(4) спецвыпуск.

7. Гончарук А. Украина и Китай: время не ждет // Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 2000. № 2(3) спецвыпуск.

8. Держархів Одеської області (ДАОО). Ф. 1936. Оп. 2 л. Д. 1849. Л. 5-6.

9. ДАОО. Ф. 1947. Оп. 2 л. Спр. 2014. Арк. 1-50.

10. ДАОО. Ф. 1947. Оп. 1 л. Спр. 2014. Арк. 1-494.

11. Змієнко С. Курсом співробітництва: Одеса-Харбін // Комсомольська іскра. 1989. 28 грудня. С. 1.

12. Змієнко С. От берегов Сунгари – к Черноморью // Знамя коммунизма. 1990. 11 февраля.

13. Змієнко С. Личный праздник в общем доме // Вечерняя Одесса. 1990. 1 окт. С. 2.

14. Кіктенко В.О. Нарис історії українського китаєзнавства. XVIII ст. - перша половина XX ст.: дослідження, матеріали, документи. Київ, 2002. 194 с. URL: oriental-studies.org.ua/wp-content/uploads/2016/01/966-02-2570-9.pdf (дата звернення: 27.11.2017).

15. Китайці працюють в Одесі // Вісті з України. 1990. березень № 13. С. 7.

16. Курсом співробітництва: Одеса-Харбін. Комсомольська іскра. 1989. 28 грудня С. 2.;

17. Нэн Вандун. Мы уже полюбили Одессу // Вечерняя Одесса. 1990. 3 сент.

18. Нікішенко В., Чумак В. Проблеми перспективного партнерства України у регіонах Далекого Сходу та Південно-Східної Азії // Стратегічна панорама. 2000. №3-4.

19. Одеське сталепрокатне виробниче об'єднання ім. Дзержинського. Лицеві рахунки. Цех 11 (Сталепроволочний цех). 1990-1993. КНР // ДАОО. Ф. 1936. Оп. 2 л. Спр. 1849. Арк. 1-50.

20. Одесская область и провинция Фуцзянь // Ор самеах. 2004. №436 (45). 10 ноября (Одесса).

21. Паливода К. Зростання цін та механізм надання житла соціально вразливим категоріям населення // Вісник Київського

національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: економіка. Вип. 111. К.: ВПЦ «Київський університет». 2009. С. 60-62.

22. Симин Л. «Ни-Хао!», «Здравствуйте!» // Знамя коммунизма. 1991. 2 окт. С. 2.

23. Сосяюкіна О.О. Розвиток відносин України та Китаю в гуманітарній сфері: друга половина XX століття // Наукові праці. Історія. 2012. Випуск 195. Том 207. С. 25-29. URL: histori.chdu.edu.ua/article/download/70567/65821 (дата звернення: 20.11.2017).

24. Толстокоров В.Ф. Развитие торгово-экономических, научно-технических и культурных связей на региональном уровне – важный фактор взаимовыгодного сотрудничества // Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 1999. №1.

25. Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 2000. №2; № 2(3) спецвыпуск; 2002. № 1(4) спецвыпуск, № 1(5). 2002.

26. Урядовий кур'єр. - 2002. 16 липня. №127.

27. Хронологія грошової реформи. Дата оновлення: 1.09.2006. http://zn.ua/ECONOMICS/hronologya_deneznoy_reformy.html (дата звернення: 20.11.2017).

28. Шайда О., Матула М. Сучасні українсько-китайські зовнішньоторговельні відносини // Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. 2011. Вип. 21.7. С. 216-220. URL: nltu.edu.ua/nv/Archiv/2011/21_7/216_Mat.pdf (дата звернення: 25.11.2017).

*Виктор Савченко,
Татьяна Подерская*

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ ГАНДБОЛА (ручного мяча) в ОДЕССЕ

Во второй половине XIX века в Европе стал просыпаться интерес к спорту и физической культуре. Возрождение олимпийских традиций связывалось с воспитанием гражданина, патриота своего народа, и не только с физическим, но и с духовным развитием человека. В 1862 г. в Праге (тогда Австро-Венгерская империя) возникает молодёжное спортивное движение «Сокол» - «Sokol», которое поддержало политическое движение младочехов. В 1894 г. в украинской Галичине был создан «Украинский Сокол» (в Российской империи было создано гимнастическое общество «Сокол»). В 1890 г. в Чехии получает распространение народный вариант игры с мячом, названный «хазена», и чешский «Сокол» стал активно популяризировать эту игру. В то же время датой зарождения спортивной игры с мячом, зарегистрированной в международной спортивной классификации под названием «гандбол» (ручной мяч), принято считать 1898 г., когда датский преподаватель физического воспитания реального училища Х. Нильсен ввёл в уроки физической культуры игру с мячом, названную «хаандболд» («хаанд» — рука и «болд» — мяч).

Решающая заслуга в развитии гандбола в Украине принадлежит чехам - харьковским предпринимателям и спортсменам, организаторам молодёжного спортивного движения в Харькове и Чугуеве: доктору Эдуарду Францевичу Малы (преподавал гимнастику в женских гимназиях, активист «Сокол») и его братьям Иосифу и Карелу (хозяева фирмы и магазина «Братья Малы»). Впервые гандбол появился в Харькове в 1909 г. как чешская игра «хазена», к 1914 г. формируются первые в нашей стране официальные правила укра-

инского гандбола. Братья Малы, вместе со своими родственниками братьями Вацекками, создали в 1910 г. в Харькове спортивное общество «Сокол». Первая официальная игра спортивных гандбольных команд состоялась в Харькове в 1910 г. (в 1908 г. Харьков стал футбольным городом благодаря братья Винингам).

Украинский гандбол явился первым в мире законченным вариантом игры спортивной направленности, его основные элементы вошли составной частью в международные правила игры. В 1917 г. берлинец М. Хейзер из датской и чешской игры составил новую игру для женщин под названием «ручной мяч». В Харькове в 1918 г. была организована первая в Восточной Европе «гандбольная лига». Тогда обозначилось два противоборствующих течения игры: ха-зена (на Востоке) и немецкий гандбол (на Западе Европы). В 1920 г. в Берлине состоялись первые игры на Кубок и первенство Германии по ручному мячу, а признание гандбола как международного вида спорта состоялось только в 1926 - 1928 гг. Гандбол дебютировал на XI Олимпиаде в Берлине, тогда победителем стала команда Германии. В 2017 г. Сергей Гриневецкий инициировал издание уникальной книги В. Ефимова и Ю. Усатюка «Гандбол у Черного моря», которая не только освещала происхождение «игры в ручной мяч», но и рассказывала о истории и сегодняшнем дне одесского гандбола [1].

В СССР игру называли «ручной мяч», в 1924 - 1930 гг. она была очень популярна (в 1928 г. была включена в программу I Всесоюзной спартакиады), однако в конце 1930-х гг. интерес к игре заметно снизился. Новый подъем игры в СССР начался с 1946 г. Гандбол – ручной мяч развивался в двух направлениях - малый гандбол (команда 7 чел.) и большой гандбол (команда 11 чел.). В 1948 г. утверждаются правила игры, которые закрепили за гандболом название «ручной мяч 7х7» (организована «Федерация ручного мяча СССР, с 1991 г. стала называться Федерация гандболистов»). Первые всесоюзные соревнования сборных мужских и женских команд городов СССР по ручному мячу 11х11 состоялись в 1955 г. Среди женщин победительницами стали киевские

студентки, среди мужчин - рижане. В период с 1956 по 1961 г. было проведено шесть чемпионатов СССР по ручному мячу 11х11, впоследствии игра теряет свои позиции в стране и за рубежом. Федерация принимает решение о прекращении проведения первенств СССР по ручному мячу 11х11. С 1962 г. проводятся первенства СССР только по ручному мячу - гандболу 7х7. На международную арену мужская сборная команда страны вышла в 1960 г., женская в 1962 г. Женская сборная команда стала победительницей на чемпионатах мира 1982 г. (Венгрия), 1986 г. (Голландия), 1990 г. (Южная Корея), выиграла золото на XXI и XXII Олимпийских играх, завоевала серебряные награды на XXIV и XXV Олимпийских играх. Мужская сборная стала обладателем серебряных наград на чемпионатах мира 1978 и 1990 гг. и на XXII Олимпийских играх, золотых медалей на чемпионате мира 1982 г., а также выиграла Олимпиаду 1976 и 1988 гг.

Наиболее сильными командами в СССР были команды УССР, РСФСР, команды Прибалтийских республик. В конце 1940-х гг. была создана команда «СКВА» при Одесском военном округе, которая в 1951 г. принимала участие в розыгрыше Кубка Вооруженных Сил СССР, а в 1957 г.

заняла второе место в республиканском первенстве, а в финале чемпионата СССР стала четвертой. В 1958 г. команда «СКВА» стала чемпионом УССР, тогда же в Одессе стартовал 3-й чемпионат СССР по ручному мячу, в котором «СКВАО» стала победителем, разгромив команды Московского округа, команды из Вильнюса и Ленинграда. В 1960-е гг. команда стала серебряным призером чемпионата Украины. Спортивной славы добилась и одесская женская гандбольная команда железнодорожного клуба «Локомотив», которая трижды выигрывала чемпионат СССР по ручному мячу – гандболу, пять лет подряд всходила на союзный пьедестал (серебряные и бронзовые медали). В 1958, 1959, 1961 гг. «Локомотив» выигрывал 1-е место чемпионата СССР по гандболу, в 1962 г. – 2-е место, в 1960 г. – 3-е место.

На базе профкома морского торгового порта «Южный» была создана детско-юношеская спортивная школа по гандболу «Портовик», в 1994 г. была создана команда «Портовик» для участия в чемпионате Украины. В Высшей лиге юнженцы дебютировали в сезоне 1997/98, первые медали чемпионата выиграла в 2001 г., завоевав титул вице-чемпиона страны, и с тех неизменно, становятся призёрами национального первенства (чемпионы Украины 2006; серебряные призёры чемпионата Украины 2001, 2003, 2005, 2007, 2008, 2010, 2014; бронзовые призёры чемпионата Украины 2002, 2004, 2009, 2011, 2013; финалисты Кубка Украины 2013; бронзовые призёры Кубка Украины 2014; победители чемпионата Украины среди команд Высшей лиги 2017). «Портовик» стал базовой командой мужской национальной сборной Украины по гандболу, участником розыгрыша престижных кубков Европейской гандбольной федерации (ЕГФ, Кубок кубков). Подопечные тренера Олега Сыча приняли участие в гандбольном евротурнире – Лиге чемпионов.

Чемпионат Украины по гандболу среди мужских команд Высшей лиги сезона 2017-2018 выиграла команда Федерации гандбола Одесской области «Одесса» (тренер – М. Щукин). Команда ФГО «Одесса» была создана и заявлена для участия в Высшей лиге чемпионата только в 2017 г., однако,

добившись золота, она опровергла расхожее мнение о том, что «первый блин комом».

В Одессе проходят турниры на Кубок Федерации гандбола Одесской области среди мужских команд. Успешные гандбольные команды были созданы в Южноукраинском национальном педагогическом университете, в Одесском национальном политехническом университете, в Одесской национальной академии пищевых технологий, в Национальном университете «Одесская юридическая академия». Соревнования Открытого кубка Федерации гандбола Одесской области среди юношей выявили сильные юношеские гандбольные команды в Раздельной, Южном, Черноморске, Овидиополе, в пгт Ивановке. Международный турнир среди девушек памяти заслуженного тренера Украины Г. Куцурайса привел к победам команды Одессы, Овидиополя, Раздельной, Болграда.

Последние пять лет на Одесчине развивается «гандбол ветеранов» - серьезных успехов добилась команда «Одесса», имеющая в своем составе игроков, которым более 45 лет. С 2014 г. проходят Международные турниры среди ветеранов по гандболу «Черноморские игры», их инициатором выступает Федерация гандбола Одесской области (председатель С. Гриневецкий). В этих турнирах принимают участие сборные: Украины +50, Молдовы +45, Беларуси +45, команда «Одесса» +45. В Раздельной (Одесская обл.) стал традиционным турнир ветеранов гандбола памяти Анатолия Петриги (тренер Раздельнянской ДЮСШ), турнир был учрежден по инициативе Сергея Гриневецкого.

Команда ветеранов гандбола «Одесса» в июне 2016 г. стала победителем X чемпионата Европы по гандболу среди ветеранов (European Masters Handball Championships) в Хорватии (г. Пореч), в 2017 г. «Одесса» заняла второе место на Международном турнире мастеров гандбола (Master handball World Cup-2017), который проходил в Хорватии (г. Омиш). В 2017 г., помимо серебряных медалей, команда получила специальную награду — лучшим вратарём турнира в группе команд «50+» был признан одессит О. Перекрестов.

6 июня 2018 г. на Европейских играх мастеров гандбола-2018 в городе Инсбрук (Австрия), команда ветеранов гандбола «Одесса» выступала как сборная Украины, объединив в своем составе игроков - ветеранов гандбола из разных регионов страны. В соревнованиях приняли участие 63 мужские и женские команды из 17 стран мира, в том числе 16 команд из 7 стран в категории «Мужчины 50+». Во всех матчах с командами мастеров из Дании, Венгрии, Испании, Эстонии, Португалии, Австрии «Одесса» одержала победу в борьбе за «золотое» первое место, финальный гол игр забил Сергей Гриневецкий.

Одесса не подвела Украину, достойно представив державу на европейском уровне, а сокровищница побед нашего любимого города пополнилась новыми наградами! Напомним, что это уже третье золото подряд команды «Одесса» на престижных европейских соревнованиях.

Литература:

1. Ефимова В., Усатюк Ю. Гандбол у Черного моря. – Одесса, Бондаренко М. А., 2017. - 412 с.

*Валентина Гайдаенко,
заместитель председателя
Одесского областного Совета мира*

50 лет Одесскому областному Совету мира

Весной 1949 года, одновременно в Париже и Праге, прошел Первый Всемирный конгресс сторонников мира, принявший манифест, который призывал народы к борьбе за мир. На конгрессе был избран руководящий орган Движения сторонников мира (с 1950 г. — Всемирный совет мира). Конгресс поддержали прогрессивные мировые деятели науки и культуры: Луи Арагон, Фредерик Жолио-Кюри, Пабло Пикассо, Ренато Гуттузо, Поль Элюар, Генрих Манн, Пабло Неруда и др. Вскоре в Украине был создан Украинский Совет Мира (УСМ, член Всемирного совета Мира), который возглавил академик Николай Семенов (основатель Института геохимии и физики минералов). В 1962 - 1975 гг. УСМ возглавлял выдающийся эндокринолог, академик Василий Комисаренко), в 1975 - 1995 гг. — классик украинской литературы, писатель Олесь Гончар, с 1997 г. УСМ возглавляет первый президент Украины Леонид Кравчук.

Украинский Совет Мира был награжден высшими наградами ООН, ЮНЕСКО, Всемирного Совета Мира. УСМ стал одним из основателей фонда «Відродження», ассоциации «Медицина — екологія», благотворительного фонда «Мир дітям», украинской экологической ассоциации «Зелений світ» и других общественных организаций.

В 1968 г. одесский писатель-фронтовик Иван Гайдаенко выступил инициатором создания Одесского комитета защиты мира как структурной составляющей УСМ. В одесском Дворце моряков на Приморском бульваре состоялась первая учредительная конференция, огласившая о создании Одесского комитета защиты мира, в который вошли директор института глазных болезней и тканевой терапии им. В. Филатова, академик Н. Пучковская, Герой Советского

Союза Г. Главацкий, поэты И. Рядченко, С. Стриженюк, Б. Нечерда, И. Неверов, В. Гетьман, И. Гордон, прозаики И. Гайдаенко, Г. Карев, В. Ляковский, начальник ЧМП А. Данченко, начальник Ильичевского порта А. Хантадзе, проректор Одесского государственного университета им. И. Мечникова А. Богатский, народный художник СССР М. Божий, ректор Института пищевой промышленности Г. Чайковский и многие другие известные одесситы.

Иван Гайдаенко - выпускник Одесской морской школы во время Гражданской войны в Испании (1936-1938), воевал на стороне испанских республиканцев, попал в плен, два года находился в заключении в тюрьме «Пуэрто Санта-Мария». Во время Второй мировой войны И. Гайдаенко вернулся на флот. В составе Волжской флотилии участвовал в Сталинградской битве, воевал в составе Черноморского флота. В мирное время продолжал «ходить в море» на судах Черноморского торгового флота. На протяжении 25 лет писатель-моряк, ветеран руководил Одесским комитетом защиты мира.

Вначале одесская организация УСМ размещалась на Пушкинской, 13, Там же находилось Одесское отделение Союза писателей Украины. Когда Генеральное консульство Болгарии переехало в новое здание, И. Гайдаенко побеспокоился о комфортных условиях своих собратьев по перу и миру. Элегантный особняк на Белинского, 5 (сейчас по этому адресу Музей современного искусства) закрепили за писателями и миротворцами. В советское время УСМ организовывала митинги, круизы мира, марши мира, «круглые столы», конференции, манифестации... Миротворцы Одессы встречались с зарубежными гостями, до ста иностранных делегаций в год посещало одесский «Дом мира». Одесская организация была инициатором установления побратимских отношений, не случайно сегодня в Одессе есть улицы Марсельская и Генуэзская, Варненская и Сегедская.

С каждым годом общественная организация пополнялась новыми активными членами: Е. Лукашов, С. Лукина, О. Ботушанская, Л. Голубенко, С. Божий, С. Крижевская, Н. Огренич — люди разных профессий и увлечений, но объединяло их одно — творить мир в душах и умах. Вместе с ве-

теранами войны: И. Зуденко, Т. Витюк, П. Середой, А. Рыбаченко, Е. Петлюк, О. Кисс, К. Чашиной, Р. Агриковым, В. Лучинкиной, которые занимали в организации особое место, они составляли ядро Одесского областного Совета мира. В Фонд мира поступали скромные средства, которые перечисляли коллективы предприятий, учебных заведений.

В 1994 г. И. Гайдаенко ушел из жизни, его преемник - Николай Павлюк (начальник Одесского порта, Герой Украины) руководил организацией в 1994 - 2002 гг. С 2002 по 2014 г. у руля Совета мира стоял Герой Украины, почетный гражданин Одессы и Одесской области, президент благотворительного фонда «Медицинский центр «Надежда, Добро и Благополучие» Владимир Филиппчук. Впоследствии одесскую организацию возглавлял доктор политических наук, профессор Николай Ижа. С июня 2015 г. Одесский областной Совет мира возглавляет Тамилла Афанасьева – лауреат звания «Женщина года – 2012» в номинации «Общественно-политическая деятельность» (заместители Одесского областного Совета Мира: Валентина Гайдаенко (писатель, журналист), Татьяна Липтуга (директор Одесского литературного музея), Виктор Мамонтов (член Ассоциации писателей баталистов и маринистов).

Партнерами одесской организации Совета мира являются Одесская национальная музыкальная академия им. А.В. Неждановой, Одесский национальный театр оперы и балета, областная филармония, Дом ученых, одесские музеи. Постоянную поддержку Совету мира оказывают институты государственной власти и самоуправления (облгосадминистрация: горсовет, облсовет), Одесский морской торговый порт.

Особая благодарность организации меценатам Сергею Гриневецкому и Николаю Павлюку, при участии этих авторитетных людей в 2015-2016 гг. был организован ряд научно-практических конференций на разные темы – культурно-исторические, просветительские, социально-экономические, масштабная акция – «Форум мира. Гражданский мир в Украине – проблемы и вызовы».

В декабре 2015 г. Одесский областной Совет мира провел круглый стол на тему «Права человека: социальный аспект».

Одесский Совет мира оказал и продолжает оказывать существенную поддержку вынужденным переселенцам (вещами, продуктами, способствовал поселению, привлекал медиков к оказанию медицинской помощи), воинам АТО, инвалидным организациям, детям-сиротам. Многим молодым талантливым артистам, художникам, поэтам и прозаикам Совет мира помог реализовать свою мечту. Скольких ветеранов сцены, журналистики поддержали в сложную минуту их жизни! Совет провел творческий конкурс для детей к 85-летию Одесской области «Квітни, моя Одещина, під мирним небом» в трех номинациях: поэзия, проза и публицистика. По случаю Международного дня мира в одесских школах проводятся тематические занятия. Стали традиционными мироприятия (культурно-просветительские программы) организации: «Рождественские вечера», «Пасхальные встречи», «Золотая осень мира», выставки-конкурсы детского творчества «Рождественская звезда», «Пасхальное сияние», акции «Молитва о мире в Украине», ежегодные новогодние утренники для обездоленных детей, поездки к жителям области и в зону АТО, миротворческие флешмобы.

В сентябре 2018 г. Совет мира Одесчины отмечает свой «золотой юбилей», и хочется верить, что в Украине восторжествует мир, что одесский Совет мира поможет стране и обществу в созидательном труде на благо мира, демократии и прогресса.

*Леонід Передерій, ведучий конструктор НДІСЛу,
лауреат конкурсів інноваційних проектів, краєзнавець*

ОДЕСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ СПОСОБІВ ЛИТТЯ (ДО 67-Ї РІЧНИЦІ ЗАСНУВАННЯ)

Одеський науково-дослідний інститут спеціальних способів лиття (НДІСЛ) – загально визнаний центр ливарної науки та впровадження новітніх технологій ливарного виробництва в Україні. В цьому році виповнюється 67 років з дня заснування інституту, окрім того, 2018 рік це – 105-а річниця з дня народження видатного вченого – винахідника, засновника і першого директора науково-дослідного інституту спеціальних способів лиття Євгена Григоровича Ніколаєнко.

Ливарне ремесло було розвинене ще в Скіфії, про лиття високоякісних скіфських котлів писав Геродот. Для військових цілей скіфам необхідно було виробляти велику кількість пустотілих наконечників стріл, які би були однакові по своїм розмірам та масі. Для цієї мети і був використаний винайдений на той час спосіб лиття в чавунні кокілі. В цей час почалось широке використання в сільськогосподарському виробництві литих чавунних мотиг, серпів, вісей возів. Важко зрозуміти, чому в подальшому стародавні способи лиття в кокілі не отримали широкого розповсюдження і чому ливарники наступних сторіч їх не запозичували. Лиття в кокілі не використовувалось ливарниками сторіччями. Це пояснюється не тільки можливою втратою стародавніх секретів, але і відсутністю сприятливих умов для ефективного використання кокілів. Відроджується цей спосіб лиття в кінці позаминулого сторіччя для лиття стальних заготовок, зокрема, на вагонобудівному заводі в м. Рига було впроваджено лиття в кокілі стальних дисків з масою 200-300 кг. На той час лиття стальних дисків було сміливим інженерним рішенням. Доволі прості кокілі були успішно використані для лиття чавунних коліс з відбіленими ребордами. В

подальшому кокілі знайшли використання для лиття вагонних коліс, буферів електровозів, тяжких корпусів редукторів, різної апаратури, господарських виробів тощо. Вперше було освоєно масове лиття в кокіль чавунних виробів товщиною менше 3 мм.

Радянськими вченими була розроблена наукова теорія лиття в кокіль. Великий внесок в теорію і практику кокільного литва вніс засновник радянської наукової школи спеціальних способів лиття професор М. М. Рубцов [1. 7-9]. Теорія та технологія спеціальних способів лиття базується на досягненнях як фундаментальних, так і технічних наук, зокрема, теплофізики, фізичної хімії, термомеханіки, термодинаміки необоротних процесів, гідродинаміки, фізико-хімії полімерів, фізики контактних явищ, теорії кристалізації тощо. В наш час існують десятки різних спеціальних способів лиття, які відрізняються між собою, як правило, за ознакою видів ливарних форм та технологічних режимів заповнення їх рідким металом.

Народження та розвиток нової для Одеси науково-технічної школи - «спеціальних способів лиття», школи, яка завоювала високий авторитет не тільки в Україні, на теренах колишнього СРСР, а й за кордоном, нерозривно пов'язане з ім'ям видатного вченого-винахідника, самородка, Євгена Григоровича Ніколаєнка. Євген Григорович народився в Одесі в 1913 р. в сім'ї, яка належала до купецького стану. У 1930-х роках він працював в Одесі на заводі сільськогосподарських машин («ЗОР»). Не маючи спеціальної технічної освіти, енергійна молода людина працювала технологом цеху, де виготовлялися мінометні міни. В 1940 р. керівництво заводу та багато спеціалістів заводу були заарештовані по брехливому доносу і їм були пред'явлені звинувачення: «шкідництво» та випуск неякісної продукції. Серед заарештованих був і молодий технолог Євген Ніколаєнко. Керівний склад «ЗОР» був розстріляний, а Євген отримав термін покарання. Від розстрілу його, ймовірно, врятував молодий вік та невисока посада. Доля репресованого подарувала йому знайомство з ленінградським професором О. В. Улітовським. Олексій Васильович Улітовський, фізик, в минулому

був директором Інституту прикладної фізики в Ленінграді в 1934 р., був репресований і провів страшні роки в Гулазі.

В перші післявоєнні роки, коли треба було відбудовувати промислові підприємства, Є. Г. Ніколаєнко та професор О. В. Улітовський запропонували виготовляти чавунний кровельний лист безпосередньо з рідкого чавуну шляхом його формування в валках - кристалізаторах [2. 151-158]. Для втілення в життя цієї ідеї Є. Г. Ніколаєнко організував в 1946 р. при «ЗОР» невелику лабораторію рідкої прокатки чавуну. Новий спосіб лиття в подальшому отримав назву «Метод Улітовського-Ніколаєнко». В 1951 р. група спеціалістів на чолі з Є. Г. Ніколаєнко за створення та впровадження нової технології отримала Державну премію СРСР. Одночасно з впровадженням метода безперервного лиття чавунного листа були розгорнуті роботи з інших технологічних напрямків. Лабораторія була реорганізована в самостійну організацію – Центральне конструкторсько-технологічне бюро (ЦКТБ). В 1973 р. Є. Г. Ніколаєнко, практично з нуля створивши інститут, вимушений був залишити посаду директора в силу особистих складних обставин.

Згідно з «Зовідкою про організацію» [3. 226-271]: «На основі постановлення Совета Министров СССР и приказа по Минстанкопрому №546 от 4.10.1951 г. создано Центральное конструкторско-технологическое бюро (ЦКТБ) для «проведения исследований, изготовления опытного оборудования, освоения и выпуска пробных партий листа из жидкого чугуна...» Наименование организации – ЦКТБ. Дата начала действующих данных – 4.10.1951 г.». Ця дата і вважається днем заснування організації, яка в подальшому отримала назву: Науково-дослідний інститут спеціальних способів лиття. Перетворення ЦКТБ в науково-дослідний інститут стало можливим завдяки творчій праці співробітників ЦКТБ під керівництвом Є. Г. Ніколаєнка. В офіційних документах зазначалось: «На основании Постановления Совета Министров №314 от 29 апреля 1969 г. и приказа Министра станкостроительной и инструментальной промышленности №150 от 18 июля 1969 г. ЦКТБ реорганизовано в Научно-исследовательский институт специальных способов литья

(НИИСЛ), на который возложена ответственность за «создание технологических процессов и автоматических комплексов оборудования по производству точных отливок новыми прогрессивными способами взамен литья в песчано-земляных формах». Наименование организации – НИИСЛ. Дата начала действующих данных – 18.07.1969 г. [4].

Після реорганізації зросла кількість напрямків наукових досліджень, зріс якісний рівень, збільшилась кількість конструкторських розробок. Інститут мав біля двох десятків науково-дослідних відділів та лабораторій, потужне конструкторське бюро з чотирьох відділів по різних напрямках проектування, як то: автоматичних ліній, автоклавів, ковальних станків, ліній безперервного лиття заготовок, машин центробіжного лиття, робототехніки тощо. Захист інтелектуальної власності забезпечував повноцінний патентний відділ, працювали відділ науково-технічної інформації та науково-технічна бібліотека. Функціонував механічний завод, який не тільки виготовляв спроектоване в конструкторському бюро обладнання, а і експлуатував його в ливарному цеху заводу, виробляючи промислову продукцію. Незважаючи на невеликі розміри, завдяки прогресивним технологіям, дослідний завод спеціальних способів лиття виробляв 1800 тонн чавунного і 100 тонн алюмінієвого лиття на рік [5. 94]. На зустрічі з колективом НДІСЛу приїжджали авторитетні колеги – вчені з різних міст колишнього СРСР, зокрема, такі вчені, як: Дубінін М.П., Ващенко К.І., Марієнбах Л.М., Іванов Д.П., Вейнік А.І., Гуляев Б.Б., Волощенко М.В., Жуков А.А., Софроні Л., Горшков А.А., Мільман Б.С., Петриченко А.М., Баландін Г.Ф. та багато ін.

Особисто мені запам'яталася зустріч з Альбертом Іозефовичем Вейніком, яка відбулася в актовому залі НДІСЛу в кінці 70-х років минулого сторіччя. Альберт Іозефович, вчений-ливарник, відрізнявся глибокими знаннями в різних наукових дисциплінах – як фундаментальних, так і прикладних. А. І. Вейнік жив у Мінську і завідував кафедрою в Політехнічному інституті. Окрім цього, він очолював лабораторію фізики контактних явищ в фізико-технічному інституті Академії наук Білорусії, членом-кореспондентом

якої він був обраний в 1956 р. Спомини про цього видатного вченого залишив колишній нач. відділу НДІСЛ, вчений-ливарник, який зараз проживає в США, Володимир Семенович Серебро. В своїй книзі «История одесского открытого дома» він присвятив споминам про Альберта Іозефовича цілу главу [3]. Запам'яталася мені особиста зустріч та бесіда з видатним вченим-ливарником, завідуючим кафедрою ливарного виробництва МВТУ ім. Баумана Геннадієм Федоровичем Баландіним в Москві влітку 1980 р.

Другим директором НДІСЛу став талановитий вчений, на той час кандидат технічних наук Ростислав Лук'янович Снежной. Народився він в м. Снежное, Донецької області, навчався в Москві, працював начальником відділу в ЦКТБ, а потім заступником директора НДІСЛ. З ім'ям Ростислава Лук'яновича пов'язаний подальший розвиток інституту, як провідного на теренах бувшого СРСР. Ростислав Лук'янович був ерудованою людиною, а як директор інституту відрізнявся своєю людяністю та порядністю. Так сталося, що мене зв'язували з директором не тільки офіційні стосунки, а й просто людські. Людиною він був простою, відкритою. До нього міг зайти і робітник з ливарного цеху, і молодий спеціаліст, і ветеран пенсіонер. І завжди директор уділяв час на спілкування з людиною, і це незважаючи на колосальну зайнятість і відповідальність. Інститут працював, в основному на «оборонку» і відповідальність директора була персональною. Ростислав Лук'янович пішов з життя передчасно в 1985 р., від інсульту в 56 років.

Праці вчених НДІСЛа в галузі лиття в облицьовані кокілі отримали широке визнання, в 1976 р. було присуджено Державну премію СРСР. Лауреатами премії стали співробітники НДІСЛа: Р.Л. Снежной, Л.Я. Нетес, А.Д. Теплінський, О.Ф. Юрченко, О.Ф. Шевченко. Отриманий «Диплом ВДНХ СССР» за демонстрацію на Всесоюзній виставці серії розробок інституту. В 1970 р. представники японської фірми «Синто и Ко-гіо», ознайомившись з роботою автоматизованого цеху кокільного лиття, придбали у НДІСЛа ліцензію на технологію та обладнання для виготовлення видливки з «ЧШГ» в кокілях. По цій ліцензії фірма випустила 6 комплексно-механізо-

ваних ліній для різних фірм Японії [6. 2-5]. НДІСЛ приймав участь в кількох міжнародних конгресах ливарників, зокрема в Міжнародному конгресі «Інтерлітмаш – 1973» в Москві. Закордонні учасники цього конгресу приїжджали в НДІСЛ для ознайомлення з роботою КБ, опитного виробництва тощо. Останній раз представник НДІСЛ, провідний фахівець, винахідник, автор близько 30 винаходів та 100 наукових публікацій Ю. І. Сенкевич прийняв участь та виступив з доповіддю на міжнародному конгресі ливарників в Стамбулі в 2004 р. Патентувались винаходи. За період діяльності НДІСЛ було отримано 897 Авторських свідоцтв на винаходи та 19 дипломів, 97 співробітників отримали звання «Ізобретатель СССР». Було опубліковано близько 1000 друкованих робіт. Основною причиною феноменального зростання був імпорт науково-технічних досягнень, закупка патентів, ліцензій та іншої технічної документації [8, 9].

Мені як винахіднику вдалося впровадити в життя ряд розробок, які поліпшили екологічну ситуацію в Одесі, обмежити шкідливі викиди угарного газу з ливарного цеху заводу, робітники якого працювали в три зміни. Вдалось вирішити цю проблему, впровадивши «Допалювач ваграночних газів» литої форми, який працював настільки ефективно, що допалював практичне 100% шкідливого угарного газу, до безпечного нейтрального газу (CO_2). Була також впроваджена моя пропозиція по видаленню шкідливих газів від робочої зони печі для виплавки бабіту [7]. У 2018 р. я став лауреатом у номінації: «Кращий інноваційний проект у сфері освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортних систем, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки».

П'ять найбільш вагомих розробок інституту отримали Державні премії. ВАТ «НДІСЛ» у 2001 р. було нагороджено дипломом VII Міжнародного рейтингу «Золота Фортуна» за високу якість продукції та високий рейтинг торгової марки ОАО «НДІСЛ». Восени 2001 р. виповнилось 50 років НДІСЛу [10].

Праці вчених НДІСла експонувались на багатьох міжнародних форумах, зокрема в таких країнах як: Греція, Туреч-

чина, Алжир, Югославія, Польща. Перестроєнні процеси не минули й НДІСЛ. Чисельність працівників була скорочена з 1050 чоловік до 350, відповідно були втрачені можливості підприємства. Науково-дослідницькі роботи були згорнуті до мінімуму, згідно з офіційними документами: «На основании Приказа Минмашпрома Украины» №1004 от 30.06.94 г. и приказа по НИИСЛ №125 от 1.11.1994 г. «Научно-исследовательский институт специальных способов литья» реорганизован в Открытое акционерное общество «НИИСЛ» (ОАО «НИИСЛ») с 1.11.1994 г. п. 3.1 Дата начала действующих данных – 1.11.1994 г.». 100% акций у государства. п. 3.2 Дата регистрации первой продажи акций – 09.01.1997 г. Государству принадлежало 86,25% акций. п. 3.4 Адрес – 65031, г. Одесса, ул. Химическая, 2 [4].

До початку 2000-х рр. НДІСЛ працював в «урізаному» стані (об'єм ливарного виробництва - до 2000 т відливок в рік). Механічний цех виробляв нестандартне обладнання, механізми під замовлення. Але після зміни власника для ВАТ «НДІСЛ» настали тяжкі часи. Всіх робітників ВАТ «НДІСЛ» рейдери викинули як непотрібний мотлох, знищена патентна бібліотека інституту (здана на макулатуру) [9, 10]. Згнів архів, розробки співробітників за десятки років - інтелектуальний труд багатьох поколінь вчених. В сухому остатку можна констатувати, що перлина фундаментальної та прикладної науки «помножена на нуль». Офіційні документи: «Справка об организации» [4] свідчать, що: п. 4. 10.08. 2010 г. Печерская районная в г. Киеве государственная администрация зарегистрировала ОАО «НИИСЛ» по адресу 01021, г. Киев, Печерский район, ул. Грушевского, дом 28/2, нежилое помещение 43, а это означает, что юридически институт существует.

Література:

1. Бураков С.Л., Вейник А.И., Дубинин Н.П. Литьё в кокиль. – М.: Машиностроение, 1980.
2. Серебро В. Личный архив. Воспоминания. – М., 2005.
3. Серебро В. История одесского открытого дома. – Одесса: «Optimum». 2013.

4. Справка об организации. Председатель правления ОАО «НИИСЛ»: Ю.А. Сандул (справка №36 от 06.09.2013 г.)

5. Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. Историография одесских фабрик и заводов. - Одесса «Астропринт». 2004.

6. Сагура А.Н. Научно-производственное объединение специальных способов литья // Литейное производство. - М., 1991. №9.

7. Передерий Л.П., Гончар С.В., Кокоржицкая А.А., Жолковский С.И. Изобретательство и правовая охрана интеллектуальной собственности – основа прогрессивного экономического развития и экологической безопасности цивилизованного государства // Екологічні проблеми Чорного моря. Зб. док. - Одеса, 2012.

9. Суслов О. Двенадцатый игрок: Судья? Прокурор? Чиновник? // Вечерняя Одесса.. - 2008. - 23 октября10. Одесские новости. - 2001. - 18 сентября.

Фото №1. Засновник НДІСЛу, директор Інституту 1951-1973 рр. Ніколаєнко Є. Г.

Фото №2. Товарний знак (логотип) НДІСЛу. Девіз –«Струя»/ Автори: Бахчевая В.О., Батізат В.М., Артеменко Ю.С.

Фото №3. Міжнародна конференція, присвячена А. Сахарову. Зліва направо: Т. Бонер-Янкелевич, донька Олени Бонер, дружини А. Сахарова, Л. Передерій, Ю. Сенкевич – ведучий спеціаліст НДІСЛу, вчений-винахідник. Одеса, 13.12.2017 р.

Фото № 1

Фото № 2

Фото № 3

СТУДЕНТСЬКА ТРИБУНА

*Герасименко Вікторія, магістр кафедри історії України
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*

МІСЬКИЙ ГОЛОВА ОДЕСИ 1905-1908 РР.

ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ ПРОТОПОПОВ:

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

В другій половині XIX – на початку XX ст. важливий вплив на соціально-економічний та культурний розвиток Одеси мали постаті, що обіймали посаду міського голови. Міська дума і її очільник набули особливих повноважень за Міськими положеннями Одеси 1863, 1876 та 1892 рр. Протягом 1863 – 1914 рр. посаду керівника міського самоврядування Одеси обіймали дев'ятеро осіб: Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський, Григорій

Григорович Маразлі, Валер'ян Миколайович Лігін, Павло Олександрович Зелений, Петро Адамович Крижановський, Василь Якович Протопопов, Микола Іванович Мойсеев, Борис Олександрович Пелікан. Серед них найбільш вивченою в історіографії та відомою серед сучасних одеситів особистістю є Г. Маразлі. Менш висвітлені в літературі постаті М. Новосельського, П. Зеленого, С. Воронцова та В. Лігіна. Про П. Крижановського, В. Протопопова, М. Мойсеева та Б. Пелікана маємо хіба замітки в довідниках та поодинокі згадки в працях різного характеру. Це спричиняє науковий інтерес до глибшого вивчення останньої плеяди одеських діячів. У цій публікації

буде розглянуто особистість одного із маловідомих міських голів Одеси – В. Протопопова, який перебував на вищезгаданій посаді у буремні революційні роки (1905 – 1908 рр.). Його біографію та роботу як міського голови буде розглянуто передусім за матеріалами одеської преси, зокрема друкованого органу міської думи та літератури.

В. Протопопов народився 21 грудня 1846 р. в с. Богомолівка біля Кременчука, в сім'ї священика (батько - виходець з нетитулованого дворянського роду, герб роду в 7 частини гербовника дворянських родів). Загальну освіту здобув в першій Київській гімназії, вищу – почав на юридичному факультеті Київського університету, а закінчив – в Новоросійському (Одеському), де отримав ступінь кандидата права [1. 237; 2. 559]. В 1860-х рр. ХІХ ст. молодий адвокат став помічником відомого адвоката Ріхтера, а також працював деякий час в одеській газеті «Новороссийский телеграф».

Свою самостійну адвокатську діяльність В. Протопопов розпочав у Єлисаветграді. Одночасно у 1874 – 1876 рр. він був редактором першої міської газети «Елисаветградский листок». Потім переїхав до Одеси, де став одним із найшановніших адвокатів та почесних мирових суддів [3. 294; 4. 303; 5. 141]. У 1894 – 1905 рр. Василь Якович був старшиною присяжних повірених Одеської судової палати. З 1896 р. був почесним попечителем Фурмановської земської школи у Єлисаветградському повіті. З 1900 р. (інша версія – з 1897 р.) – гласним Одеської міської думи [6]. Обирався також В. Протопопов віце-президентом Одеського товариства витончених мистецтв [7].

Попередником В. Протопопова на посаді міського голови був П. Крижановський. Це була друга спроба останнього як очільника міста (він вже перебував на цій посаді у 1897 – 1905 рр.). Вдруге П. Крижановський, як міський голова Одеси, працював у досить нелегкий революційний час: з травня до грудня 1905 р., й, ймовірно, він покинув свою посаду через напружену ситуацію в місті, зокрема через жовтневий єврейський погром [8].

В. Протопопов був обраний міським головою Одеси наприкінці грудня 1905 р. Цікавий факт, що обрання В. Протопопова сприймалась як подія неочікувана, через його скромність та помірну активність на засіданнях міської думи. Й

сам Василь Якович в інтерв'ю наголошував, що він дійсно не збирався балотуватись, але гласні «підштовхнули» його на це рішення. Деякі присутні на виборах в думі були приголомшені результатом голосування. За свідченням преси: «...заколонной публике избрание В. Я. Протопопова чрезвычайно не понравилось, и объявленный результат она встретила шиканьем. «Это позор» крикнул кто-то из публики...» [9].

Як зазначалося вище, у 1905 – 1908 рр. В. Протопопов – одеський міський голова [2. 559]. Звичайно, його перебування на чолі міського самоврядування припало на вкрай несприятливі та неспокійні часи. Тим не менш діяльність В. Протопопова як міського голови була плідною. Так, в питаннях організації роботи Одеської міської думи та управи за В. Протопопова відбулось остаточне утвердження положення про міський контроль та штат службовців при ньому [10. 432-433; 2. 590-595], також в джерелах міської думи почали з'являтись рішення про розподіл обов'язків серед особистого складу міської управи (міський голова, товариш міського голови та четверо гласних) [11. 25-31]. Було затверджено доповнення до інструкцій міської управи та виконавчих комісій [2. 602-603] та про порядок виборів гласних думи [10, с. 440], проводилися процедури обрання запропонованих кандидатів до комісій [10. 427].

У фінансовій сфері В. Протопопов, як і всі, без виключення, міські голови брав участь у розгляді та обговоренні статей щорічного місцевого бюджету, що можна прослідкувати за щорічними номерами газет від жовтня до березня. Щодо питань благоустрою та санітарного стану міста В. Протопопов вийшов з низкою пропозицій. Зокрема, він ініціював створення Бюро торгівлі свійськими тваринами та м'ясом для поліпшення стану ринків [5. 165].

У справах водогону В. Протопоповим було ініційовано питання вибору особливого представника (без утримання коштом бюджету міста) до Виконавчої комісії з питань діяльності міського водогону [12. 2820]. Станція водогону «Жевахова гора» переходила до рук міста (до того була приватною, бо частково спорудження відбулось завдяки коштам власника Жевахової гори А. І. Тработті) [13. 823]. Істотна не-

стача водопровідної води почала відчуватися з літа 1906 р., водопровід не справлявся з потребами майже населення Одеси, особливо в літні місяці. Грошей на будівництво додаткового водоводу у міста не було.

Щодо освітлення міста В. Протопопов працював в комісії з питання подальшої експлуатації міських електростанцій [14]. При тому було оголошено конкурс серед підприємців для створення нових електростанцій [2. 608] та підіймалося питання про викуп газового заводу для освітлення в руки міста через закінчення терміну концесії [15]. Втім, не вистачало коштів на розширення електричних станцій для освітлення міста та потреб промисловості. У січні 1906 р. в «Одеських новинах» було відзначено, що плата за електричне освітлення в місті «становить 4 копійки за 100 ват-годин, тоді як в Києві за таку саму кількість енергії встановлена такса 1 3/4 копійки».

У сфері міського транспорту та залізничних сполучень В. Протопопов підписав договір між містом та Бельгійським акціонерним товариством Одеських кінно-залізничних доріг про реконструкцію мережі існуючих доріг та переведення парового трамвая на електричну тягу [11. 9]. Рішення це було для Одеси вкрай важливим. Для облаштування міста В. Я. Протопопов вийшов з пропозицією повторного брукування доріг та урегулювання водостоків [15].

Дефіцит міського бюджету в 1905 р. склав 1097857 руб. при дохідній статті в 5875530 руб. Кошторис на 1906 р. почали розглядати тільки навесні цього ж року. Для покриття дефіциту на 1905 і 1906 рр. могло бути використано близько мільйона рублів - залишок з суми 10-мільйонної позики... Зі столиці прийшов указ про проведення додаткових виборів на дворіччя - 1907-1909 рр. не могли не бути помічені в Петербурзі, який уважно стежив за збунтованою Одесою.

У 1906 р. Одеса активізувала хлібний експорт. Завдяки гарному врожаю в краї, експорт хліба склав 40 мільйонів пудів пшениці, 19 мільйонів пудів жита і 3,5 мільйона пудів вівса, що значно вище показників 1905 р.

У питаннях освіти та культури В. Протопопов опікувався призначенням стипендіатів у навчальних закладах на 1907 р.

[13. 816-818]. При ньому відбулось офіційне відкриття нової будівлі Міської публічної бібліотеки [9, с. 439], також було ініційовано створення в ній «відділу Г. Г. Маразлі», до якого увійшла частина подарованих книг з домашньої бібліотеки колишнього міського голови [18. 2000], та найменування залу міської публічної бібліотеки іменем графа М. М. Толстого, де зберігаються його дарунки бібліотеці [5. 158]. В. Протопопов запропонував спочатку посезонну оренду міського театру, а згодом вже дозволив оренду на три роки [19. 2615] та скасування норми цін [20].

Щодо питань благодійності та меценатства, слід відзначити, що за часів перебування В. Протопопова на посаді міського голови було прийнято асигнування коштів для гарячих сніданків, видачі теплого одягу та взуття вихованцям міських народних шкіл замість святкових розваг [5. 160] та пожертвування 500 руб. на пам'ятник Т. Г. Шевченку в Золотоноші [10, с. 431]. Також, як зазначалося вище, В. Протопопов був піклувальником та членом низки благодійних організацій: Одеського товариства витончених мистецтв [1. 237], Одеського товариства допомоги біднякам, Одесского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых состоящего под Высочайшим Покровительством Их Императорских Величеств, Одесского общества призрения неимущих и помощи нуждающихся, Исправительного приюта для малолетних преступников, Общества для пособия недостаточным ученицам Одесской городской общественной Мариинской женской гимназии [21. 390, 393, 396, 397, 402].

У сфері охорони здоров'я під головуванням В. Протопопова було асигновано кошти на побудову міської лікарні та створення лікарні та служби при ній в поселенні Дальник, в тому числі для забезпечення місцевих мешканців роботою [10. 436; 17]. В. Протопопов також проводив огляд старої міської лікарні та палати хворих арештантських камер [22]. Гострим питанням була передача нагляду над проституцією до Санітарного комітету міського управління [23; 24. 1635]. Відбулись за часів В. Протопопова і реформи в міській Санітарній комісії, зокрема збільшилася кількість її членів [25.

2423]. Було також розглянуто чимало клопотань щодо заходів проти холери: думі надавалася інформація про ситуацію щодо цієї хвороби у місті; у зв'язку з цим прийнято рішення про відкриття міської бані при Усатівській лікарні; при перших ознаках хвороби вирішено запрошувати тимчасових санітарних лікарів й всі витрати відшкодовувати шляхом підвищення платні за воду [18. 2002-2003].

Як свідчать сучасники, В. Протопопов тримався ліберальних поглядів, був людиною чесною та непідкупною, вважався «акуратістом», вважав адвокатуру шляхетною та незалежною від держави корпарацією. Він був вчителем відомого політичного діяча О. Я. Пергаменту (лідера Партії конституційних демократів в Одесі), що у 1894-1899 рр. був помічником В. Я. Протопопова. В. Протопопову був подарований перший звіт Ради присяжних повірених округу Одеської судової палати з написом «Вельмишановному Василю Яковичу Протопопову, високому носію звання, вдячний стан. Голова Ради Пергамент».

В лютому 1908 р. В. Протопопов за власним бажанням звільнився з посади одеського міського голови. Про це зазначено в документах, опублікованих на шпальтах «Известий Одесской городской думы»: «увольняются от службы, согласно прошению... Одесский Городской Голова, кандидат юридических наук Протопопов» [2. 559]. В Одесі в цей час він разом з родиною проживав за адресою вул. Дерibasівська №16 [3. 294]. Помер Василь Якович Протопопов у березні 1914 р. [26; 1. 237].

Отже, В. Протопопов передусім увійшов до історії міського самоврядування Одеси як людина, що погодила його очолити у вкрай скрутний для міста час. Й попри негаразди революційних років, Василь Якович зумів продовжити починання своїх попередників щодо таких важливих для міста справ, як: водогін, освітлення, електрифікація, міський транспорт, брукування вулиць та охорона здоров'я. Встиг він покласти початок багатьом ініціативам, особливо в плані внутрішньої структури та діяльності міського самоврядування Одеси, а також активно опікувався освітнім та культурним життям міста.

Література:

1. Павловский И. Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. – Полтава, 1914. – 294 С. – Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16626-pavlovskiy-i-f-poltavtsy-ierarhi-gosudarstvennye-i-obschestvennye-deyateli-i-blagotvoriteli-opyt-kratkogo-biograficheskogo-slovary-poltavskoy-gubernii-s-poloviny-xviii-v-poltava-1914#mode/inspect/page/315/zoom/4> (06.06.2018)
2. Известия Одесской городской думы (далі ИОГД). – 1908. – № 4.
3. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1889 г. – Одесса: Тип. Штаба Одесского военного округа, 1888. – 479 с.
4. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1890 г. – Одесса: Тип. Штаба Одесского военного округа, 1889. – 526 с.
5. ИОГД. – 1908. – № 2.
6. Одесский листок. – 1914. – 30 марта.
8. Одесские новости (далі – ОН). – 1903. – 9 февраля.
7. ОН. – 1905. – 21 мая; ОН. – 1905. – 20 декабря.
9. ОН. – 1905. – 24 декабря.
10. ИОГД. – 1907. – № 5-6.
11. ИОГД. – 1908. – № 1.
12. ИОГД. – 1907. – № 24.
13. ИОГД. – 1907. – № 9-10.
14. ОН. – 1906. – 7 октября.
15. ОН. – 1906. – 10 октября.
16. ОН. – 1906. – 31 октября.
17. ОН. – 1906. – 16, 17 февраля.
18. ИОГД. – 1907. – № 17-18.
19. ИОГД. – 1907. – № 23.
20. ОН. – 1906. – 17 мая.
21. Вся Одесса: Адресная и справочная книга г. Одессы на 1908 г. – Одесса: Изд. Л. А. Лисянского, 1908. – 682 с.
22. ОН. – 1906. – 5 мая.
23. ОН. – 1906. – 31 марта.
24. ИОГД. – 1907. – № 15-16.
25. ИОГД. – 1907. – № 21-22.
26. ОН. – 1914. – 31 марта.

*Оксана Опанасюк,
студентка факультету історії та філософії
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*

Напад турецького флоту на Одесу 1914 р. (за матеріалами газети «ОДЕССКИЕ НОВОСТИ»)

Під час I світової війни далеко не на всіх територіях України велися військові дії. Одеса теж не була полем бою ворогуючих армій. Але наше місто не оминули військові напади зі сторони противників. Так одним з епізодів нападу німецько-турецького флоту на найважливіші пункти Чорноморського узбережжя став напад турецьких міноносців на Одеську гавань. В жовтні 1914 р. здійснювалися напади об'єднаного німецько-турецького флоту на бази і порти Російської імперії [1]. Учасниця I світової Олександра Толстая (донька письменника Лева Толстого) в мемуарах «Дочка» писала: «16 жовтня, не оголошуючи війни, турецький флот обстріляв Одесу, Новоросійськ та Севастополь» [2].

Спробуємо реконструювати події вищезгаданого нападу, що відбувся 16 жовтня 1914 р., погодинно. Напад розпочався о 3 годинні ночі, коли два ескадрені міноносці «Gairot-i-Vatanije» та «Muavenet-i-Millije» із мінним загороджувачем «Samsun» увійшли до Одеської затоки. В Одеському порту знаходились канонерські човни «Донец» і «Кубанец» та мінне судно «Бештау». Близько 2 год. 30 хв. сигнальніки наглядового поста «Великий Фонтан» помітили в морі незрозумілий вогонь, який довгий час був нерухомий. Старшина поста повідомив про це в каботажний відділ порту, звідки відповіли, що в даний момент з Одеси вийшли два пароплава «РОПит» (Російського товариства пароплавства і торгівлі), і ймовірно, вогонь одного з них і був помічений постом. Старшина не надав значення суднам і нічого на канонерський човен «Донець», який перебував в гавані на посту, не повідомив.

Близько 3 год. 20 хв. з-за Воронцовського маяка з'явилися силуети двох суден, що йшли з усіма встановленими ходовими вогнями. Не одразу стало зрозуміло, що кораблі є ворожими. Турецькі міноносці за своїм зовнішнім виглядом схожі на міноносці типу «Шестаков». Усвідомлення, що це були ворожі кораблі, прийшло до моряків лише в момент, коли перші вже увійшли у гавань та проходили в напрямку, перпендикулярному курсу «Донця». О 3 год. 25 хв. біля одеського причалу канонерський човен «Донець» зазнав неочікуваного удару торпеди есмінця «Gayret-i-Vatanije» [3]. Човен швидко осів передньою частиною у воду і, нахилившись на лівий борт, став занурюватися настільки швидко, що особовий склад вже не мав можливості врятувати судно. Як тільки вибух торпеди та крики про допомогу були почуті на інших кораблях, з канонерок «Кубанця» та «Бештау», що теж знаходились в гавані, були надіслані до «Донця» шлюпки для порятунку людей.

Одразу ж після потоплення «Донця» інший міноносець «Myavenet-i-Millije» аналогічно відкрив вогонь по «Кубанцю» [4]. Після чого вийшов у Нафтову гавань, де став обстрілювати портові споруди. Снарядами ворога, крім «Кубанця» та «Бештау», були пошкоджені пароплави «Витязь», «Вампоа», «Португаль», «Оксус». Попадання здебільшого були випадковими і серйозних пошкоджень не завдали. Крім того, двома снарядами була розбита і потоплена вугільна баржа поблизу судна «Бештау». Що стосується порту і міста, то вогнем були пошкоджені: станція трамвая, цукровий завод на Пересипу, один з нафтових резервуарів у районі Нафтової гавані, причому нафта розлилася, але не загорілася. Закінчивши обстріл Нафтової гавані, міноносець повернувся до портового хвилерізу, але потрапив там під обстріл зі сторони «Кубанця». Відпливаючи турецьке судно відстрілювалось, а згодом і зовсім зникло з поля зору.

Інший османський міноносець «Gayret-i-Vatanije», пройшовши до середини гавані, відкрив вогонь по мінному загороджувачу «Бештау», втопивши двома пострілами баржу з вугіллям, один снаряд потрапив у французьке судно, що знаходилося в одеському порту. Цей міноносець деякий час

обстрілював порт та незабаром, після того як канонерка «Кубанець» відкрила оборонний вогонь, зник у морі.

Паралельно до обстрілів турецькими міноносцями порту, мінний загороджувач «Samsun» на лінії Одеса – Севастополь встановив 28 мін. На початку операції ця постановка мін мала бути проведена під Одесою або під Очаковом. Але через декілька зустрічей з «невідомими» суднами було виставлено міни на значній відстані від Одеси на видимості променів прожекторів та вогнів [4]. О 4 год. 15 хв. усіма суднами флоту була прийнята відкрита радіограма з Одеси від чергового пароплава «РОПит»: «Турецький міноносець підірвав «Донець», ходить в Одеському порту і підриває судна». Отримавши це повідомлення, командувач флотом оголосив по радіо: «Війна почалася» [3]. Протягом години про це були сповіщені всі райони, порти та фортеці чорноморського узбережжя.

Очевидно, мета міноносців полягала в тому, щоб знищити єдине, як їм здавалося, військове судно в Одесі, стати господарями порту та пошкодити всі судна, які знаходилися в одеському порту [6]. Плани міноносців змінила канонерка «Кубанець», що знаходилася на внутрішньому рейді, присутності якої ворог, мабуть, не підозрював. Напад на Одесу та кораблі оборони північно-західного району Чорного моря, які стояли в Одеській гавані, було виконано за умов відсутності пильності та прийняття будь-яких заходів з боку кораблів і їх командування. Скоріш за все, в даному випадку ворог вивчив завчасно і використовував ті сприятливі умови, які були створені всією системою охоронної служби, встановленої в цьому районі. Лише так можна пояснити, чому впродовж більше години два ворожих міноносця, увійшовши без перешкод у внутрішню гавань одеського порту, зробивши постріл торпедою в один човен, обстрілявши впритул другий і цілий ряд пароплавів, після тривалої перестрілки вийшли різними проходами в море [3].

Це була перша атака турецьких морських сил на порт і флот Російської імперії в ході I світової війни. На канонерському човні «Донець» служило понад 130 осіб, але в момент атаки турецьких міноносців більшість моряків і офіцерів «Донця»

знаходилося на березі. На судні загинуло 12 осіб. Їхнє поховання відбулося у братській могилі на II християнському кладовищі в Одесі в жовтні 1914 р. [7] (дивись Додаток 1).

Деякі цікаві деталі до викладених вище подій можуть надати матеріали преси. Вже наступного дня після нападу на шпальтах газети «Одесские новости» з'явилися публікації під загальним заголовком «Турецкие миноносцы в одесской гавани», тексти яких наведено нижче (дивись Додаток 2). Зокрема, з нього можна дізнатися про ушкодження в порту та постраждалих серед його працівників, роботу одеської станції «Швидкої допомоги» під час нападу та ін. На оцінку подій газетою, звичайно, впливала цензура військового часу. Так, порівнюючи напад турецького флоту на Одесу жовтня 1914 р. з нападом англо-французького флоту квітня 1854 р., газета таврувала турків за їхню підступність та боягузтво (Англія та Франція на 1914 р. були вже союзниками, і це, звичайно, вплинуло на подібні твердження).

Невідомо, чи варто вірити газеті, коли вона говорить про те, що населення Одеси не було налякано турецьким нападом. Одесити ніби були лише зацікавлені подробицями інциденту й спокійно гуляли вулицями міста. Можливо, це було зумовлено тим, що Туреччина не сприймалася як сильний ворог, й дописувач газети стверджував: «Нападом на російську канонерку 16-го жовтня 1914 року в одеському порту турки оголосили війну Росії – і разом з тим підписали свій смертний вирок». Останнє твердження теж явно було проявом пропаганди воєнного часу.

Література:

1. Марущак М. Й. Історія дипломатичних відносин у XX сторіччі. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 368 с.
2. Нетребський В. До 100-річчя від початку Першої світової війни [Електронний ресурс] / В. Нетребський, В. Шерстобітов // Одеські вісті. – 2014. – Режим доступу: <https://izvestiya.odessa.ua/uk/2014/07/21/peredvistyia-krahu>
3. Новиков Н. В. Операции флота против берега на Черном море в 1914–1917 гг. / Николай Васильевич Новиков. – СПб.: ЛеКо, 2003. – 208 с.

4. Усенко П. Г. Одеса — стратегічний пункт чорноморської кампанії Великої війни [Електронний ресурс] // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/124862>.]

5. Фурман І. І. Мінні постановки німецько-турецького флоту на Чорному морі під час Першої світової війни [Електронний ресурс] // Військово-науковий вісник. – 2014. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnv_2014_22_14.pdf.

6. Одесские новости: газета литературная, коммерческая и промышленная. – Одесса: Тип. Г. Капица и Н. Георги, 1884. Одесские новости. – 17/10/1914. – №9505 (17 (30) окт.). Електронне посилення: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2849>

7. Братское захоронение моряков экипажа канонерской лодки «Донец», погибших 16 (29) октября 1914 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://necropolural.narod.ru/index/0-310>

Додаток 1. Пам'ятник загиблим морякам канонерсько-го човна «Донець» на II християнському кладовищі Одеси.

Додаток 2. Матеріали газети «Одесские новости» від 17 (30) жовтня 1914 р. «Турецкие миноносцы в одесской гавани».

«Вчера война на короткий, но мучительно тревожный миг дохнула на Одессу. Но одесситы встретили заглянувший к ним лик войны спокойно и рассудительно, отнесясь к нему как когда-то встретили соединенную англо-французскую эскадру, обстрелявшую Люстдорф и Канатную с Преображенскою улицы.

Разница между обоими набегами та, что тогда Одессу посетила целая эскадра, а теперь – пара турецких миноносцев. Англо-французская эскадра подошла к Одессе днем, в воскресный солнечный день. Турецкие же миноносцы, как тать, прокрались глухой, темной ночью, предательски выкрасившись в русские боевые цвета.

Из устанавливаемых теперь подробностей набега вырисовывается следующая картина.

В 3 ч. ночи к внешнему рейду стали приближаться два неизвестных судна, имевшие полное освещение и украшенные русским флагом. Приблизившись к стоявшей в порту канонерской лодке «Донец», один из миноносцев пустил три мины, из которых одна попала в котельное отделение «Донца». Прежде чем на канонерке успели принять меры для достойной встречи неприятеля, «Донец» стал погружаться.

Тем временем на берегу услышав короткий и глухой звук взрыва на «Донце», подняли тревогу. Портовый катер, имевший на борту 6 человек портовых матросов, отважно, явно пренебрегая опасностью, направился к месту несчастья.

Приблизившись к миноносцам, катер опросил передовое судно о направлении. Один из матросов крикнул даже: «Куда лезешь?».

В ответ раздалось на чистом русском языке: «Держи право!» и в тот же миг в катер был брошен ручной снаряд, убивший наповал двух матросов.

По-видимому, цель миноносцев заключалась в том, чтобы, погубив единственное, как им казалось, военное судно в Одессе, стать хозяевами порта и уничтожить все находящиеся в порту судна.

Попытка эта, однако, не удалась.

Планы миноносцев расстроила также находившаяся на внутреннем рейде канонерка «Кубанец», присутствия которой неприятель, по-видимому, не подозревал.

«Кубанец» открыл в приблизившегося к нему одного из миноносцев пальбу, сбил на нем трубу, отчего на миноносце показался огонь, и миноносец, на котором, как полагают, вспыхнул пожар, стремительно скрылся.

Тем временем второй неприятельский миноносец открыл огонь по стоявшему на внутреннем рейде у бреквatera французскому пароходу «Португаль», но серьезных повреждений им не причинил. После этого другой миноносец также скрылся.

Материальные убытки, причиненные неприятельским обстрелом, признаются незначительными. В порту разнесена сторожевая будка в карантинном отделе, пробита железная дверь сторожевой будки и амбара при конторе Шавелды. Сторож после взрыва «Донца» выскочил на полотно порта, и как раз в этот момент снаряд, ударившись в дверь, рикошетом исковеркал внутри перегородки и крышу. Другого сторожа, находившегося снаружи, сбilo с ног и он отделался только испугом.

Погибшая канонерская лодка «Донец» типа конструкции 1904 г., водоизмещением в 600 тонн. Командир ее, едва спасся от гибели.

Вчера после полудня в город распространилось частного характера сообщение о том, что турецкий крейсер «Гебень» бомбардирует Феодосию и что два неприятельских миноносца, обстреливавшие одесский порт, настигнуты в открытом море нашими судами.

Вчера, над помещением французского генерального консульства, по случаю трагической смерти русских моряков в

порту и двух служащих на французском пароходе «Португаль», в знак траура приспущен был французский национальный флаг.

Оглушительный взрыв первого снаряда был слышен в самых отдаленных местах города. Почти все жители были разбужены канонадой. В домах появились огоньки, и началась жизнь. Барышни на телефонной станции положительно изнемогали от бесконечных взрывов.

Вскоре сделалось известным о нападении неприятельских миноносцев на наши суда порту и потоплении канонерской лодки «Донец». В порт были вызваны кареты «Скорой пом.». Дежурному врачу было сообщено, что в порту идет перестрелка и что есть раненые и убитые.

На берегу врач застал несколько раненых и 2 трупа.

Все три кареты несколько раз ездили в порт за ранеными, которые были свезены с погибшего «Донца» на пароходы, ошвартованные у нового мола.

На рассвете в порт прибыли автомобили, на которых раненые были доставлены в лазареты и гор. больницу.

В город в течение всего дня царило полнейшее спокойствие. Тысячные толпы наблюдали порт и находящиеся в нем суда с Николаевского бульвара и парка.

В течение всего дня, с раннего утра, в городе отмечалось необычайное оживление. Улицы были загружены публикой, с жадностью ловившей каждое слово о ночных событиях. Особенно много публики толпилось около редакций газет в ожидании экстренного выпуска с описанием событий. Вообще замечался подъем, аналогичный тому, который наблюдался в начале войны. Однако никакой тревоги не замечалось, напротив – все спокойно относились к происшедшему, не подавая ему исключительно серьезного значения».

*Світлана Соловійова, студентка
історичного факультету Одеського національного
університету ім. І.І. Мечникова*

**Бойки-переселенці 1951 року
(за матеріалами спогадів жителів
с. Єреміївки Роздільнянського району
Одеської області)**

Цьогоріч минає 67 років з часу масового переселення бойків із Західної України на Південь. Депортація під назвою «переселення» сталася 1951 року. Після закінчення Другої світової війни, кордон між Радянським Союзом та Польщею проходив в 5-6 км від «лінії Керзона» на користь Польщі. Тоді на польській території опинилися великі поселення українців, які жили там споконвічно. Водночас частина польського населення опинилася на радянській території. За домовленістю між Польщею та СРСР передбачався обмін населенням на добровільних засадах. Проте насправді із самого початку він супроводжувався насильством та численними жертвами. До кінця 1954 року з Польщі до УРСР було вивезено майже півмільйона осіб. Це, звичайно, була не перша радянська депортація, здійснена по відношенню до населення Західної України. Проте вона мала свої особливості. По-перше, виселенню підлягали всі без винятку мешканці, незважаючи на національну приналежність.

По-друге, на відміну від виселених у 1944-1946 роках, виселені у 1951 році були позбавлені можливості вільно обирати собі мешкання. Плани переселення складалися без урахування думки населення. Польщі була потрібна нафта, що видобувалась у Нижньо-Устрицькому районі Дрогобицької області, а СРСР – зручне залізничне сполучення і Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн. Долею місцевого населення комуністи не переймалися. Обміну підлягало усе, крім людей, їх добровільно-примусово депортували.

Понад 30 тисяч українських бойків примусово вивезли в причорноморські степи, де вони та їхні нащадки живуть дотепер [1, с.26].

Вищезгадана депортація під назвою «Акція – 51» проводилася за чітко визначеним планом. На майбутніх переселенців посилався шквал пропагандистських заходів: людей силоміць заганяли у приміщення для участі у зборах, прослуховування лекцій та перегляду кінофільмів «про радянське райське життя». Вагомим чинником у переселенні було формування з місцевих жителів «агітаторів» навесні 1951 р., які зобов'язувалися змальовувати прекрасне колгоспне життя на «Великій Україні», переконувати своїх земляків у доцільності переселення. Так, на зібраннях вони щиро розповідали про благодатні українські степи, родючі чорноземи, працьовитих людей та гуманні закони СРСР.

У свій час колишній директор Державного архіву Одеської області Іван Іванович Ніточко написав декілька книг про переселенців 1951 року: «Остання депортація до 60-річчя примусового переселення 1951 року» та «126 днів». У своїх працях він описує як сам процес переселення, так й складну адаптацію людей до нових умов життя. Як зазначає І. Ніточко, під депортацію потрапили 35 сіл Нижньо-Устрицького, три села Хирівського та три села Стрілківського районів й місто Нижні Устріки колишньої Дрогобицької області, терени яких тепер входять до Польщі. Мешканці цих сіл були розпорошені по чотирьох південних областях УРСР – Донецькій (тоді – Сталінська) – в 25 селах, Миколаївській – в 10 селах, Одеській – в 20 селах та Херсонській – у п'яти селах. Це ті села, з яких багатьох місцевих жителів, німців за національністю, виселили до Сибіру [2, с. 22].

І. Ніточко пише, що людей саджали у вагони для худоби по 150-200 осіб й вивозили з рідної землі, селили їх на місці прибуття до тимчасових житлових споруд, а інколи – підселяли до місцевих, бо житла були недобудовані, або ж їх не вистачало, описував те, як переселенці до всього звикали, навіть до клімату, те, як люди працювали у колгоспі, ким працювали, як одружувалися та ін. І. Ніточко зазначає, що Й. Сталін і М. Хрущов здійснили переселення

1951 року виключно з економічних причин та бажаючи продемонструвати свою підтримку прокомуністичному уряду Польщі [2, с. 22].

На історію та культуру переселенців 1951 р. звернув увагу також сучасний етнограф, декан історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова В'ячеслав Григорович Кушнір. Він дослідив проблему адаптації українських переселенців на прикладі бойків з села Маринове Березівського району (про яких І. Ніточко написав вищезгадану книгу «Остання депортація»). В. Кушнір зазначає, що переселенці вивозили майже весь свій одяг і речі з атрибутами побуту, тому могли цілком сподіватися на збереження традиційної системи життєдіяльності. Але через значні обмеження вони не змогли вивезти всі знаряддя праці [3, с. 87]. Значний вплив мали кліматичні умови. За рік у переселенців загинули майже всі корови, бо не витримали спеки нашого регіону і такого корму, як солома. На господарство та побут переселенців негативно впливали: відсутність лісів, брак трави та річок, нестерпна південна спека, у дефіциті була навіть картопля – основний продукт на їхній Батьківщині. А також і відсутність церков через фактичну заборону релігії.

Переселенцям завжди чогось не вистачало для нормального ведення господарсько-побутового життя, наприклад: палива на зиму, корму для корів, одягу, взуття і таке інше. Вплинуло планування і облаштування житла, бо типові «коробки» розміром 5х9 м не мали нічого спільного з їхніми традиційними житлами [3, с.88]. Але, щодо культурного аспекту, слід зазначити, що люди дотримувалися своїх старих традицій. Наприклад: новонароджених називали на честь дідуся чи бабусі, дітей привчали до праці по господарству змалку, ледарство вважалося неприпустимим. Вітаючись вони знімали каптур та вимовляли: «Слава Ісусу Христу» [3, с. 91].

Як зазначалося вище, депортованих бойків нерідко вселяли до сіл депортованих раніше до Сибіру німців. Так 1951 р. сталося і з колишнім німецьким хутором Бішофсфельд (Bischofsfeld), що був дочірньою колонією Кучурганської групи (з центром в Зельці (Selz))[4]. Зараз – це сучасне село

Єреміївка Роздільнянського району Одеської області, до якого тоді переселили 106 сімей з сіл Бистре, Лип'я, Михновець Стрілківського району і сіл Видрене, Дашівка, Дверничок, Поляна, Рівня, Росохате, Росолін, Середнє, Мале, Скородне, Лобізва, Телешниця, Ошварова, Устянова, Хміль Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області. Саме в будинках колишніх колоністів були розміщені переселенці. Про німецький вплив зараз нагадують тільки вони та збудована в 1821 р. кірха, що була перетворена з часом у православну церкву Ікони Казанської Божої Матері. На початку правління комуністичної влади в будівлі розташовувався склад для зерна, приміщення використовувалось для ремонту тракторів.

Переселення жителів Дрогобицької області Нижньо-Устрицького району обернулося для них трагедією. Вони прибували на залізничну станцію Нижні Устріки, зібравшись на пероні, люди просто неба довго очікували. Розлучалися родини, сусіди, окремі з них – назавжди. Завантажували не лише людей в товарні вагони, а й те, що вони могли взяти з собою, навіть худобу. Ті, хто залишався, розходилися по домівках, у тривозі чекаючи на свою чергу. Перший ешелон з переселенцями був відправлений в півдennі і східні області України 13 червня, останній – 16 жовтня 1951 р. До середини жовтня 1951 р. села спорожніли. Важливо зазначити, що під час примусового переселення в 1951 р. близькоспоріднені особи (батьки і діти, брати і сестри) нерідко направлялись в населені пункти, розташовані за сотню і більше кілометрів один від одного, що унеможливило їхнє подальше безпосереднє спілкування.

Невід'ємною частиною достовірного висвітлення історичних подій є спогади очевидців та учасників. Працюючи над цією темою, я опитала бойків-переселенців села Лобізва, що були депортовані до села Єреміївка. Серед них були й мої предки. Я хотіла представити не детальну картину виселення та його наслідків, а те, як вони оцінюють подію 1951 року, що докорінно змінила їхнє життя. Мову оповідачів у більшості випадків не можна вважати південноукраїнською говіркою, мовні трансформації, яких зазнали люди, – це лише

частина трансформації, їхнього культурного життя внаслідок депортації. Лише найстаріші, народжені ще за часи влади Австро-Угорщини, зберегли говірку батьків в майже недоторканому вигляді. Серед інформації одержаної від оповідачів трапляється й така, яку сьогодні нелегко сприймати. Вказані спогади подано у додатку до цієї публікації. Вони свідчать про те, як нелегко довелося переселенцям на новому місці, але вони вижили завдяки працьовитості, завзятості, згуртованості. Історичні правдиві спогади збереглися в пам'яті тих, хто пережив ці події. У цьому і полягає їхня цінність.

Додаток. Спогади мешканців села Єреміївка (записані С. Соловйовою 1. 11. 2017 р.).

Лісновська Євгенія Петрівна (1 вересня 1947 року народження)

«Мені ще не було чотирьох років, як нас переселяли. В сім'ї було п'ятеро дітей. Переселилася в перший етап, бо мама була вдовою. Два роки жили на квартирі. Нам дуже пощастило, бо ми одна сім'я, що була підселена до місцевих. Всі жили по п'ять сімей в хаті, а то й більше. Жили у колишньої німки, їхніх всіх виселили, а вона одна залишилась, бо вийшла заміж за руського. Добра була, підкормлювала нас. Батько мій помер рано - 1949 року, був похований там на місцевому кладовищі. Так поляки його зараз зруйнували. До сих пір сниться мені моя хата, стояла на бугорочку, текла річка поряд. Хижа нова була, батько тільки збудував, бо був на заробітках спеціально в Франції, в копальні. А хати в нас були всі дерев'яні, обшиті соломкою.

Перевозили з собою ікони, корову. В вагонах постелили тряпки, посідали. Привезли в Карпово, пішли пішки до Єреміївки. Розподіляли сім'ї по хатах місцевих. Всі думали, що повернуться.

Топити не було чим, з мамою назбирали бадилля соняшника, в посадці зібрали рісця, залишили на ніч. А як прийшли на ранок, то побачили, що хтось вкрав. Як я тоді плакала. Їсти не було що. Їли кашу гарбузову, або ще її називали даняною, на жорнах мололи.

Ой, як ми тут намучились. В школі сміялись з вимови. Ходила з торбою, одягнутись не було в що. Носили ляні сорочки. Мама працювала на фермі. На канікулах пасла телят, корови доїла, грузчиком робила. Не мала за що книжки купити. Переселили нас, швирнули, як котів непотрібних. Важко було».

Іваницька Марія Миколаївна (31 травня 1933 року народження)

«Приїхали з Одеси, обіцяли всі умови. Взяли молодьож на стройку. Нас виселяли в першому турі. Нічого з собою не брали. Тільки якісь сухарики в дорогу. Їхали в товарних вагонах дуже довго. Приїхали в Єреміївку на станцію. До села ще треба було йти декілька кілометрів. Я гнала корову з вагона, мені було вісімнадцять років, молода. Влізла в баранці, всі ноги поколола. Поселили в будинок, де вже три сім'ї були.

Бідували. Не було чим корову кормити. Збирали залишки капусти, то й ї їли. Зима йде. Будинки без вікон, без дерев. Так і молодість пройшла. Зараз є де жити, є що їсти, а вже й старість підійшла.

Там, вдома, завжди що було їсти: вареники з тертої картоплі, плячки-деруни, терні, студинина (холодець), гриби, лиганці (терта картопля), хліб житній – мололи в жорнах, не черствів. Були печі з димом на хижу.

В Польщі кожен мав свою землю. Хто записався в колгосп, тому давали нормальну землю. Тут ж ми мали сонце, що постійно пекло, одну полинь, дощу не було три роки, як приїхали».

Новак Михайло Григорович (11 жовтня 1935 року року народження)

Новак Ганна Миколаївна (15 травня 1939 року народження).

«Ми жили в селі Лобізва, воно тянулось на сім кілометрів. В 1947 році заснували колгосп, люди плакали, не хотіли йти, але пішли та й мали землю.

А 1951 році прийшли з району і сказали, що переселяють, що треба збивати ящики. Розрішили брати 3 курки. Все, що було в хатах, залишили. Мали надію, що повернуться. Рік, два та й пропала надія. Хто не міг фізично, того й не переселяли. Поруч була річка, переправлялись через неї кіньми, плакали.

В нашому селі був костел, жили й поляки, і церква православна стояла. Була ще школа, клуб і клябання – церковна школа, там жив батюшка. Два рази на тиждень вчив молитву.

Коли приїхали, то все було схоже на пустелю. Варили юшку з садовини, їли капусту, кноші, штутьники (терта картошка з листком капусти або листям). Місцеве населення ставилось до нас погано, обзивали. Ми були, як чужий народ. Але на степ їхали з піснями, в вишиванках. Були голодні та співали. В клубі постійно грала музика, на весіллях грали скрипка, бубен. Святкували в народному одязі. Проводили вечірки – збори молоді в хаті при лампі».

Кербаль Стефанія Іванівна (стверджує, що дати її народження в різних документах є різними та не відповідають дійсності)

«Батька забрали на фронт, він був поляком, а мати українкою. Після того сказали примусово треба їхати з села. На товарняках і корову з собою везли. Тут «пустеля» така була, «жара», ані дерев, ані хат, лише на Соколові, там руські жили. Поселили нас в німецькому домі. Ми приїхали багатодітною родиною: мама і шість дітей. Нам пояснили, що поляки зайняли нашу територію. Самій старшій було дев'ять років, молодшій три місяці. Така історія, навіть згадувати не хочу. Голодували, їсти постійно хотіли. Навіть викопували картоплиння після колгоспу. Ми страшенно хотіли їсти! Клято бідували... були такі клопи на віях і люди казали, що це від голоду. Я пішла в колгосп працювати з дванадцяти років. Я не мала ніч. Так ся набідували коло нової хижи.

В колгоспі робили на трудовнях, там рахували так: скільки днів маєш наробленого, стільки й зарахують. Тут була ферма. Як люди ту робили, коли колгосп ся начинув. За ро-

боту давали хліб, зерно. Мужчини робили на тракторах, жінки – на фермі, в полі. За сезон могли дати лише один мішок зерна. В селі була школа – 7 класів, а хто хотів далі вчитися – йшов в Будоновку – там була дев'ятирічка. Тяжко було, дитино, тяжко...»

Лукоцька Марія Миколаївна (1928 року народження)

«Дуже тяжко згадувати ті часи. Сім'я велика. Батька немає. Мати з нами намучалася після війни. А тут інше горе. Забирайся з своєї рідної землі невідомо куди. Ніхто не смів перечеити. Тільки дуже плакали, страждали.

Молодь засилали раніше будувати собі та іншим житло. Вони мусили мовчати, не мали права розказувати, що там погано, що немає гір, лісів та потічків. Що нас будуть везти в степи, в жару.

Вивезли нас примусово. Це велика трагедія.

Ще не один рік стояли не розкладеними наші пожитки. Думали, що повернемось додому. Ночами снилися рідні місця. Люди плакали. Нелегко було звикнути до спеки влітку. Дома ми годувалися з лісу. Картопля добре родила. Люди не голодували. А на Одещині була засуха, нічого не родило і ми завжди хотіли їсти. Але вижили. Тяжко працювали. Наші люди працьовиті».

Мілько Ганна Іванівна (1935 року народження)

«Часто мі ся снит, жи я дома. Так перед вочима всьо наче газдівство стоїт. А як ся пробужу, то нема ніч... Коли мі ся таке насит, то мі ся здає – я в сні виджу, що там була. І тут всьо таке перед вочима. А як рано встану, так мі якось легко, весело, жи ятам біла».

Пердак Євдокія Йосипівна (26 лютого 1926 року народження)

«Переселилися тому, що Польща зайняла наші поля. Примусово нас виселяли. Приїхали з району і сказали: «Такого-то дня залишити село!». Приїхали підводи, забрали речі, привезли на станцію і посадили на поїзд-товарняк. Були станції, на яких люди виходили, брали воду собі і ко-

ровам, щось поїсти. Було таке, що поїзд поїхав, а люди не встигли... Привезли нас на станцію Карпово. Звідси присилали трактори з площадками і везли людей в Єреміївку. Приїхавши в село, всім треба було їсти - і людям, і худобі. Голодували всі... Взимку не було чим палити, не було чим ся зігріти. Збирали коров'яки, робили їх у вигляді лампачів, літом сушили, а взимку палили в печах. Там, дома були, ліси, палити мали чим. В сім'ї було 9 дітей. Було дуже важке життя. Працювали в полі, кормила телята, вечером ходили на танці, в кіно. Попри тяжке життя молодь весело проводила вечори. В кожній хаті були ігри (флірти), пісні, танці».

Лазор Павліна Миколаївна (12 липня 1938 року народження)

«Переселилися тому, що Польща та СРСР так вирішили і нас ніхто не питав. Там залишилися поля, хати, все... А нам сказали, щоб такого-то дня залишили хату і виїхали. Хто опирався, приїжджали з району і примусово виселяли. Хто не хотів виселятись, приїжджала міліція, кликала в сільраду і примусово виселяли з рідних домівок. Їхали довго в поїздах-товарняках.

Приїхали в степи, в пустку. Важко було, ночами снилися рідні домівки..

Дуже молоді були, працювали важко. Бідували. Місцеві нас називали «бандерами». Говорили, щоб ми забиралися звідси. Було дуже боляче слухати образливі слова. Проійшло багато часу з тих пір. Душа болить і досі за рідним краєм.

Звідти ми привезли свої традиції. На весіллях грали скрипки. Дівчата одягали віночки з стрічками та вишиті костюми. В нареченої стрічок було набагато більше».

Тудейбич Марія Іванівна (9 березня 1936 року народження)

«Польща забрала нашу землю, тому що ділили територію. Приїхала підвода, забрала наші речі і повезли на станцію. Їхало декілька сімей. На станції Карпово нас розгрузили і ми пішли разом з коровами в село Єреміївку. Речі потім привіз трактор. Відчували біду. Їсти не було що. Хіба що міс-

цеві люди, які годували свиней в колгоспі, продавали нам кукурудзу. Ми її теребили і варили мамалигу. Поселяли нас по чотири сім'ї в одну кімнату. В нас жило п'ять сімей на дві кімнати (9 місцевих і 22 переселених). На одній плиті всі варили їсти. Хат нам мали настроїти «під ключ». Але построїли тільки коробки і кришу. І ми самі мастили хати землею з городу. Построїли печі та палили бур'яном. В 13-14 років пішла на роботу в колгосп. Але там нічого не платили, писали трудовні. Заробляли на їжу (картопля та зерно). Але, коли йшли на роботу або з роботи, то співали пісні, хоч як тяжко жилося. Справляли веселі весілля. Вбирались в національні українські костюми. На весіллях грали скрипки та бубони. Гуляли так, що аж хати тріщали! Пісні співали гарні, западенські. На весіллях головне було не їжа, а пісні та танці. Мій брат був музикантом-самоучкою. Грав на скрипках, які сам справляв».

Література:

1. Ніточко І.І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року / І.І. Ніточко - Одеса: Прес-кур'єр, 2011. - 239 с.
2. Ніточко І. І. 116 днів. Історія останньої депортації / І.І. Ніточко - Одеса: Прескур'єр, 2016. - 300 с.
3. Кушнір В.Г. Проблеми адаптації українців на Одещині // Записки Історичного факультету / В.Г. Кушнір - Одеса : ОНУ, 2015. Випуск 25. - С. 85-97
4. Соловйова С. Німецькі колонії XIX - початку XX ст. на теренах сучасного Роздільнянського району Одеської області // Південний Захід. Одесика / Соловйова С. - Одеса : Друкарський дім, 2017. - С. 226-231.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ КРАЄЗНАВЦЯ

ЖИТТЯ ФРОНТИРУ: СОЦІОКУЛЬТУРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я (НАРИСИ) / [Агафонова Н.В., Бачинська О.А., Верховцева І.Г., Гончарук Т.Г., Діанова Н.М., Луньова О.К]. - Ізмаїл: Ірбіс, 2017. - 248 с.

Українське Придунав'я, розташоване у Дунай-Дністровському межиріччі, є специфічною територією з унікальними історичними, географічними та етнічними особливостями. У середньовіччі та модерні часи цей край перебував на порубіжжі християнського світу та світу ісламу та був слов'яно-романо-тюркським пограниччям. У часи «холодної війни» ХХ ст. став частиною прикордоння між соціалізмом та капіталізмом.

Колектив відомих вчених пропонує читачам своє дослідження історичного розвитку Придунав'я, історико-культурних процесів цього соціального простору, у книзі «Життя фронтиру: соціокультурна історія українського Подунав'я», що складається з одинадцяти нарисів: Етносоціокультурний ландшафт краю: етапи формування (І.Г. Верховцева, Н.В. Агафонова, О.К. Луньова); Дунайські походи українського козацтва в XVI-XVIII століттях (Т.Г. Гончарук); Політика Османської держави на Придунайському фронтірі (XVIII ст.) (О.А. Бачинська); Населення міст на межі XVIII та XIX ст.: походження, міграції, демографія, зовнішній вигляд (О.А. Бачинська); Османські залоги Буджацького фронтиру в російсько-турецькому протистоянні початку XIX ст. (О.А. Бачинська); Життя фронтиру на двох берегах Дунаю (О.А. Бачинська); Козацтво Українського Буджаку в системі іррегулярних формувань Наддніпрянської України (О.А. Бачинська); Формування міського населення та релігійні аспекти соціокультурного розвитку краю в першій половині XIX ст. (Н.М. Діанова); «...Затворив Дунаю ворота»: дунайська транзитна торгівля та російська політика в першій половині XIX століття (Т.Г. Гончарук); Селянське самоврядування в соціальній організації Ду-

най-Дністровського пониззя у «довгому ХІХ ст.» (І.Г. Верховцева); Придунайський фронтір у соціокультурних трансформаціях 1940-х - 1990-х рр. (І.Г. Верховцева, Н.В. Агафонова, О.К. Луньова)

У нарисах охарактеризовано ключові моменти розвитку краю у контексті теорії фронтирів. На думку авторів, із зони соціальної напруги часів середньовіччя та ранньомодерної доби Придунайський фронтір перетворився на «експортера» модерної соціальності, зону культурних та соціальних контактів між народами та цивілізаціями. Використовуючи термін «фронтір» (frontier - з франц. кордон, рубіж, прикордонна смуга) для українського Придунав'я, вчені переконливо доводять, що Придунайський край виступає як особлива контактна зона не тільки в складі вітчизняного соціального простору, а й континенту загалом, адже тут перехрещувалися інтереси і долі великих людських спільнот Євразії. Фронтири ставали «інкубаторами» для організації та розвитку нових суспільств. Автори висвітлюють визначальну роль фронтиру – «Великого Степового кордону» в історії українського козацтва та соціокультурному поступі українських теренів загалом. Відзначено, що в умовах фронтирів створювався певний плацдарм для взаємодії різних культур, систем цінностей, інтересів.

У результаті війн чи мирної колонізації регіон десятки разів отримував нових «господарів», переходив зі складу одного державного утворення до складу іншого. Кожен новий домінант краю прагнув закріпити його за собою, наділити власними життєсміслами. У 1940 р. більша частина історичної області Буджак увійшла до складу Радянської України, у 1954 р. Ізмаїльська область була ліквідована та її території увійшли до складу Одещини, але у Буджаку сформувалося своєрідне соціальне середовище, низка культурних впливів/взаємовпливів, пов'язаних із запозиченнями, «експортом» та «імпортом» управлінських, соціорегулятивних, етноконфесійних та інших традицій і технологій на мікро-, макро- й мезорівнях у рамках міжрегіональних, міждержавних, міжцивілізаційних контактів, до яких регіон був інтегрований на різних етапах свого буття.

Історичне буття Придунайського краю було, по суті, досвідом існування місцевих соціумів в умовах перманентних соціокультурних змін. Це робило землі краю надзвичайно динамічною ділянкою соціокультурного простору Північного Причорномор'я. Книга розрахована на широке коло читачів, істориків – професіоналів, краєзнавців, студентів, всіх, хто цікавиться історією та сьогоденням України.

КОНФЕРЕНЦІЇ

Наприкінці квітня 2018 року в Одеському університеті внутрішніх справ (ОДУВС) на базі кафедри українознавства пройшла Сьома Всеукраїнська наукова конференція «Революції в Україні XX-XXI століття: співзвуччя епох», що була присвячена вшануванню пам'яті жертв трагічних подій, які отримали історичну назву «Великий терор 1937-1938 рр.». Конференція отримала «Злочини тоталітарного режиму у 30-х роках XX століття»

Ще у 2005 р. в ОДУВС пройшла I наукова конференція «Революції в Україні XX-XXI століття: співзвуччя епох». Згодом вона стала традиційною для вузу та щоразу збирала багатьох науковців з інших міст та країн. В конференції навесні 2018 р. взяли участь 26 науковців (з них 9 докторів наук) з 10 різних міст та 4 країн (доповіді надали науковці з відділу «Історії державного терору радянської доби» Інституту історії України НАН України; Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова; Одеського державного університету внутрішніх справ; Одеського національного морського університету; Одеського інституту МАУП, Одеського історико-краєзнавчого музею; Харківського національного університету внутрішніх справ; Донецького юридичного інституту МВС України; Чорноморського національного університету ім. Петра Могили; Харківського національного університету радіоелектроніки; Уманського національного університету садівництва; Університету Париж-Нантер (Франція), Стамбульського державного університету (Туреччина), Державного університету Молдови (Республіка Молдова).

Особливо хочеться зупинитися на доповідях докторів історичних наук (активних дописувачів альманаху «Південний Захід. Одесика»), в яких висвітлювалися питання історичної долі Південного заходу України в роки революції та сталинського терору: М. Михайлуци «Китайці в революційних подіях 1917-1921 рр. на Одещині та їх доля в період сталінських репресій»; Т. Гончарука «Деякі аспекти висвітлен-

ня боїв в Одесі кінця листопада – початку грудня 1917 р. на шпальтах місцевої преси (за матеріалами газет «Одесский листок» та «Одесские новости»); В. Савченка «Анархісти «ренегати» - жертви ленінських та сталінських репресій (1918-1938 рр.)»; Н. Діанової «Голодомор 1932-1933 рр. на одещині у висвітленні документальних матеріалів»; О. Тригуба «Віряни УАПЦ у жорнах тоталітарного режиму (на матеріалах справи Петра Кульчицького)». Про завдання конференції наголосив у вступному слові ректор ОДУВС, генерал поліції третього рангу, доктор юридичних наук І. П. Катеринчук: «Сьогодні, коли наша держава бореться не тільки із зовнішнім ворогом, але й намагається подолати внутрішні рудименти старої тоталітарної епохи, особливо цінним є думка фахівців істориків, політологів, культурологів з приводу необхідності засудження злочинів радянських часів».

ДОДАТОК

АВТОРИ ТА СТАТТІ АЛЬМАНАХУ
«ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА»//«ЮГО-ЗАПАД. ОДЕССИКА»
ЗА 2006 – 2018 РР. (ВИП. 1-25)

Антипов Ю. (Одесса) Интеллигенция Одессы в «угаре НЭПа». – 2006, №1. – с. 90 - 100; Одесчина в планах общего восстановления на Украине в 1921 г. - 2006, №2. – с. 84 - 96; Останні повстанські загони на Одещині (1922 – 1924 рр.) . - 2007, №4. – с. 89 - 107.

Антонова Е. О некоторых представителях рода Почобут, расселившихся на Юге Украины (XIX-XX вв.). – 2018, №25.

Аргатюк С. (с. Прилиманське) Повстання 1919 р. в Лівобережному Придністров'ї (співавтор Сапожников І.). - 2006, №2. – с. 67-83; Заселення українськими селянами навколишніх земель міста Одеси. – 2007, №3. – с. 175-214; Парафія Александровской Свято-Успенской церкви: исторический очерк к двухвековому юбилею (соавтор Сапожников И.). - 2016, №21. – с. 17-4; Андрей Буга и другие греки Хаджибея – Одессы. (соавтор Сапожников И.). - 2016, №21. – с. 191-206; Дворец в степи и его хозяин. (соавтор Сапожников И.). - 2017, №23. - с. 153-170; Иван Кедрин и его экспедиция 1850 года по Северо-Западному Причерноморью. (соавтор Сапожников И.). р - 2018, №24.- с. 9 - 39; Из истории дворянских родов Украины и Польши: по материалам некрополя селп Грибовка (соавтор Сапожников И.). - 2018, №24. – с. 156 - 162; О хлебной торговле Галиции с Одессой по Днестру: операция А. Р. Мысловского 1943-1846 годов (соавтор Сапожников И.). - 2018, №25.

Арутюнова И. (Одесса) Уходящая архитектура Одессы. (соавтор Шерстобитов В.). - 2018, №24. – с. 86-96; Деловая жизнь Одессы в XIX – начале XX века (соавтор Шерстобитов В.). – 2018. №25.

Бабіч А. (Одеса) Аналіз чисельного складу міста Одеси в роки Другої світової війни (співавтор Бабіч О.) 2018, №24. – с. 136-149.

Бабіч О. (Одеса) Исследование причин и обстоятельств гибели одного из партизанских отрядов Одессы времен румынской оккупации (1941-1944 гг.). 2018, №24. – с. 136-148; Аналіз чисельного складу міста Одеси в роки Другої світової війни (співавтор Бабіч А.). - 2018, №24. – с. 136-149.

Бажан О. (Київ) Апогей Великого терору на Одещині (1937 - 1938 рр.) (співавтор Лошицький О). - 2007, №3. - с. 163 - 174; Комбриг Микола Федоров: одеський трамплін в кар'єрі. - 2007, №4. - с. 202 - 219; Свояк Сталіна. Сторінки біографії Станіслава Реденса (співавтор Золотарьов В.). - 2008, № 5. - с. 132 - 161; Одіссея комбрига Семенова (співавтор Золотарьов В.). - 2008, №6. - с. 86 - 97; Улюбленець «залізного Фелікса» (сторінки біографії комісара державної безпеки 1-го рангу Л. М. Заковського) (співавтор Золотарьов В.). - 2009, №7. - с. 136 - 147; - 2009, №8. - с. 62 - 75: Одеське студентство: повсякденний вимір. - 2009, №8. - с. 199 - 226; Паспорт Ізмаїльської області (УМДБ. 1951): історія Південної Бессарабії у відображенні радянських спецслужб. - 2010, №9. - с. 177 - 214; Операція «Волна»: виселення турків та греків з Чорноморського узбережжя України (співавтор Лошицький О). - 2010, №10. - с. 103 - 113; Каральні заходи НКВС проти етнічних меншин Одещини в часи Великого терору. - 2011, №11. - с. 116 - 145; «М'ясник»: сторінки біографії старшого лейтенанта державної безпеки Давида Перцова (співавтор Золотарьов В.). - 2011, №12. - с. 199 - 247; Секретар Одеської підпільної контррозвідки: штрихи до портрету комісара державної безпеки 3-го рангу С. І. Запального (співавтор Золотарьов В.). - 2012. - №13. - с. 209 - 228; Великий терор на Одещині: соціальні, етнічні та регіональні аспекти. - 2012. №14. - с. 181 - 210; Історичне джерело на службі політики (Наслідки румунського окупаційного режиму на теренах України у документах радянських спецслужб) (співавтор Михайлуца М.). - 2013. №15. - с. 106 - 125; Реалізація директиви НКВС № 00439 на Одещині (1937–1938). - 2013. №16. - с. 121 - 127; Біографія майора державної безпеки Льва Рейхмана в динаміці репресивної політики радянської влади в 1920-1930-ті роки (співавтор Золотарьов В.). - 2014. № 17. - с. 220 - 238; Керівний склад УНКВС Одеської області доби «єжовщини» (співавтор Золотарьов В.). - 2015. №19. - с. 124 - 175; Погляд з Одеси. Суспільно-політичне та економічне життя на Півдні України у першій половині 1930-х років очима німецьких дипломатів. - 2016. №20. - с. 179 - 199; Штрихи до портрета першого секретаря Одеського обкому КПУ Григорія Телешева (співавтор Золотарьов В.). - 2016, - №21. - с. 127 - 140; На сторожі української мови (пам'яті Святослава Караванського). - 2017, - №22. - с. 204 - 217; «В Одесі діти, які проживали неподалік облуправління, граючи між собою, кричали: «Колись шпигун...» Штрихи до портрета начальника УКН-ВС Одеської області Павла Кисельова. (співавтор Золотарьов В.). - 2017, -

№23. – с. 121 - 141; Кат і жертва в одній особі (штрихи до біографії Михайла Мойсєєвича Віхмана) (співавтор Золотарьов В.). - 2018, - №24. – с. 97-108; 92 дня в Одессе чекиста Дмитрия Гречухина. - 2018, - №25.

Бачинський А. (Одесса) Изменения административно-территориального деления Одесчины (конец XVIII в. – 1975 г.). (соавторы Ващенко В., Кульчицкий С.) - 2012, № 13. – с. 40 - 59.

Бачинська О. (Одеса) Один з перших переписів Одеси 1796 р. (із фондів Російського державного архіву військово-морського флоту). - 2010, № 9. – с. 21 - 24; Стаття, що не втратила своєї актуальності (співавтор Гончарук Т.). - 2012, № 13. – с. 37 - 39; Одеський період Федора Андрієвича Шербини.- 2013, № 15. – с. 178 – 190; «Українська Венеція» та турецькі запорожці. - 2015, №19. – с. 68 – 76; Наслідки листопадового повстання1830-1831 рр. для польських магнатів Одеси (співавтор М. Малявський). - 2016, - №21. – с. 9-16.

Бреславська В. (Одеса) Франкомовні документи «Сборника Императорского Русского исторического общества» про діяльність А.Е. Рішельє. - 2015, № 19. – с. 295 – 301.

Биханова Т. (Одеса). Професор Микола Чайковський: «Зараз мій дім тут, у сонячний Одесі...». - 2012, №13. – с. 257-267; Валерію Нетребському – 70! (соавтор В. Слисарчук). - 2016, №20. – с. 286; Гостеприимная Одесса. О гостиницах Одессы и не только. - 2017, №23. – с. 68-87; Энциклопедия литературной жизни Одессы (таблицы в помощь экскурсоводам и не только) – 2018, №24. – с. 213-257; 2018, №25; «Посреди земного шара Лестница Приморского бульвара». - 2018, №25.

Боган С. (Одеса) Початкова освіта в окупованій румунськими загартниками південній Україні у 1941-1944 рр. - 2011, № 12. – с. 101 – 107.

Болдарев И. (Одесса) Алексеев (воспоминания). – 2008, №6. – с. 268 – 276.

Болдирев О. (Одеса) Шляхетська Полонія над Чорним морем. – 2006, №1. – с. 137 – 181; - 2006; №2. - с. 162 - 230.

Бондаренко Д. (Одеса) Полгода в голодной Одессе (соавтор Катчук А.). - 2007, №4. - с. 257 – 259.

Бонь О. (Київ) Слов'янська колонізація Південної України у XVIII - XIX ст. (співавтор Іванюк О.). - 2008, №5. – с. 12 - 27.

Борщевич В. (Рівне) Єпископ Мелітопольсько-Таврійський Серафим (Кушнерук): повернення із небуття. – 2009, №7. – с. 223 - 228.

Бринош І. (Одеса) Заручник системи: справа болгарського революціонера поліемігранта Б. М. Малчева (співавтор Петровський Е.). – 2007, №3. – с. 246 – 261.

Бутов М. (Москва, РФ) «Жемчужина у моря» на просвет. Отзыв на книгу В. Савченко «Неофициальная Одесса эпохи НЭПа 1921 - 1929». - 2013, №15. - с. 258 - 261.

Бутоннэ П. (Кале, Франция) Французское военное присутствие в «одесском районе» (декабрь 1918 - апрель 1919): к вопросу о причинах неудач «южнорусской» экспедиции. (співавтор Савченко В.). - 2012, № 13. - с. 120 - 184.

Васильев К. (Одесса) Лидер русской гигиенической школы Григорий Витальевич Хлопин (1863-1929): одесский период жизни и деятельности. - 2013, №15. - с. 236 - 257; «Академики в чепце»: женщины ученые-медики Одессы. - 2018, №24. - с. 183-197.

Ващенко В. (Одесса) Изменения административно-территориального деления Одесчины (конец XVIII в. - 1975 г.) (соавторы Бачинский А., Кульчицкий С.) - 2012, № 13. - с. 40-59.

Верба І. (Київ). Захист докторської дисертації істориком Костем Штепшою в Одесі (1927). - 2013, №16. - с. 252 - 265.

Верховецька М. (Одеса) Василь Григорович Кричевський в Одесі. - 2013, №15. - с. 227 - 235; Деятельность художественного Общества им. К. К. Костанди в Одессе 1921 - 1929 гг. и «карательная» пролетарская пресса. - 2013, №16. - с. 103 - 120; Забытый одесский художник Б. И. Эгиз (1869 - 1947). - 2015, №19. - с. 276 - 283.

Вінцковський Т. (Одеса) Невідомий Семен Комірний - керівник Головного крайового комісаріату Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній. - 2007, №4. - с. 191 - 201; Вплив революційних змін у російській армії в 1917 р. на формування Одеської Української Військової Ради. - 2009, №7. - с. 98 - 107; Українське військово-організаційне будівництво у Одесі у період посилення політичної конфронтації (вересень-жовтень 1917 р.). - 2009, №8. - с. 26 - 35; Ілько Гаврилюк: одеський публіцист та політик на хвилі революційного поступу. - 2010, №10. - с. 217 - 229; Одеський міський громадський комітет в системі місцевої влади під час революції 1917 року. - 2015, №19. - с. 106 - 123; Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність Аркадія Миколопа в Одесі у добу революції: становлення націонал-комуніста (співавтор І. Мініна). - 2016, №20. - с. 225-246; Похорони як елемент історичної наради (на прикладі революційної Одеси 1917 року). - 2016, - №21. - с. 117-126; Похорони як елемент історичної наради (на прикладі революційної Одеси грудня 1918 року). - 2016, - №22. - с. 97-108; Дмитро Неплій (1891-1938 рр.): педагог і офіцер на перехресті епох (за матеріа-

лами ДАОО) (співавтор С. Желясков). – 2017, №23. – с. 171-179; Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. – 2018, №25

Гава О. (Одесса) Национальный состав жителей Одесского градоначальства по первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. – 2007, №4. – с. 146-166; Демографические изменения в Одесской губернии в начале 1920-х гг. (по материалам Всероссийской городской переписи 1923 г.). – 2009, №8. – с. 53 – 61; Музейный экспонат как первоисточник по изучению истории Одессы XVIII века. – 2012, №14. – с. 124 – 130.

Гайдаенко В. 50 лет Одесскому областному Совету мира. – 2018, №25.

Гейтан О. (Одеса) Періодичні видання Одеси часів румунської окупації 1941-1944 рр. як історичне джерело (за матеріалами Державного архіву Одеської області) (співавтор В. Левченко). – 2017, №22. – с. 149 - 169.

Гераскин Е. (Москва, РФ) Вторая волна постмодернизма в Одессе. – 2006, №1. – с. 212 – 222.

Гизер С. (Одесса) Ногайцы на территории Одесчины в XVI-XVIII вв. – 2006, №1. – с. 16 – 30.

Гінда В. (Київ). Українсько-німецьке протистояння на ринзі в окупованій Одесі (1941 – 1944 рр.). – 2009, №7. – с. 179 - 194.

Гончарук Т. (Одеса) Сторінка з історії переселення до Одеси євреїв міста Броди. – 2006, №2. – с. 152 - 161; Використання праці арештантів на будівництві Одеси в першій половині XIX ст.: маловідома сторінка історії «нової Пальміри». – 2008, № 5. – с. 78 – 91; Стаття в «Одеском вестнике» 1841 р. про зруйнування «хаджибеївської лазні» в Одесі. – 2008, №6. – с. 44 – 53; Стаття К. Смольянінова «Одесский Приморский бульвар и бывшая возле него церковь Св. Екатерины» на шпальтах газети «Одесский вестник» 1853 р. – 2009, №7. – с. 37 – 48; До історії переселення євреїв з Миколаєва до Ізмаїлу у 1830-х рр. (за матеріалами однієї зі справ Ізмаїльського архіву) (співавтор Дружкова І.). – 2009, №8. – с. 134 - 140; Становище Одеси в кінці першого року управління А. Е. Рішельє (початок 1804 р.): документ з фондів Державного архіву Одеської області. – 2010, №9. – с. 25 – 31; Сергій Михайлович Гутник – міністр промисловості і торгівлі в уряді гетьмана П. Скоропадського: матеріали до біографії (співавтор Дружкова І.). – 2010, № 9. – с. 123 – 127; Кілька документів про спорудження Бульварних (Потьомкінських) сходів 1837 – 1842 рр. – 2010, № 10. – с. 25 - 35; Документи з фонду Одеського

історико-краєзнавчого музею про героя штурму Хаджибея (Одеси) 1789 р. майора М. Меркеля. - 2011, № 11. - с. 9-13; Пропозиція створення порто-франко в Ізмаїлі 1832 р. (документ з фондів ізмаїльського архіву). - 2011, № 12. - с. 127 - 134; Садівник Герман, повернись! (два документи архіву про озеленіння Одеси 1841 р.). - 2011, № 12. - с. 135 - 140; Стаття, що не втратила своєї актуальності (співавтор Бачинська О.). - 2012, № 13. - с. 37 - 39; Жертви подій 15 - 17 січня 1918 р. в Одесі на сторінках газет «Одесские новости» та «Одесский листок». - 2012, № 13. - с. 90 - 119; Кілька распоряжень місцевої влади щодо відкриття та облаштування першого кордону одеського порто-франко у 1819 - 1821 рр. - 2012, №14. - с. 109 - 130; О. Ф. Ланжерон і Одеса: до питання про вплив на історію міста визначного градоначальника та генерал-губернатора. - 2013, №15. - с. 9 - 22; Пропозиція М. С. Воронцова 1826 р. про зняття усіх обмежень з одеського порто-франко. - 2013, №16. - с. 37 - 75; Что писала газета «Одесский листок» про футбол 100 лет назад (співавтор Погуляев А.). - 2013, №16. - с. 93 - 102; Колишній кирило-мефодієвець Микола Іванович Савич як одеський публіцист (за матеріалами газети «Одесский вестник», 1858 р.) (соавтор Кушнір Т.). - 2014, № 17. - с. 153 - 167; Ділове листування генерал-губернатора М. С. Воронцова та міністра фінансів Є. Ф. Канкріна 1825-1826 рр.: епізод боротьби за права одеського порто-франко. - 2014, № 17. - с. 132 - 152; Кирьякови та Шостаки: родичі М. В. Гоголя в історії Одеси кінця XVIII - XIX ст. (співавтор Хромов А.). - 2015, №19. - с. 237-262; Стаття про початок будівництва Бульварних (Потьомкінських) сходів на сторінках газети «Одесский вестник» 1837 р. - 2015, №19. - с. 92 - 100; Стаття «Одесского вестника» 1862 р. на захист українського журналу «Основа». - 2016, №20. - с. 110-120; Рецензія на монографію А. В. Красножона «Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях» - 2016, №20. - с. 282-285; Інформація про українські та українознавчі видання на сторінках «Одесского вестника» 1830-х - 1840-х рр.: повідомлення та рефлексії. - 2016, №21. - с. 52-73; Рецензія на монографію О. А. Бачинської «Османські фортеці Буджака на межі XVIII - XIX ст.: залоги й їхній склад. Bucak vilayetinde Osmanlı kaleleri: garnizonların yapısı ve işleyişi (XVIII. Yüzyıl sonu - XIX. Yüzyıl başları)» - Одеса: Астропринт, 2013. - 216, - №21. - с. 278-281; 85-років відомому історику С. А. Цвілюку! (співавтор Л. Івчанієнко). - 2016, №21. - с. 275-276; Пропозиції створення «вільної гавані» в Одеському порту за часів гетьманату П. Скоропад-

ського 1918 р. (за матеріалами місцевої преси). - 2017, №22. - с. 85-96; Нові відомості про османський Хаджибей (Одесу) в книзі О. Середи «Османське-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.» - 2017, №22. - с. 287-293; Газета «Одесский листок» про перебування в Одесі М. Муравйова у лютому – березні 1918 р. - 2017, №23. - с. 88 – 106; Рецензія на монографію: Grzegorz Skrukwa. O Czarnomorską Ukrainę. Procesy narodotwórcze w regionie nadczarnomorskim do 1921 roku w ukraińskiej perspektywie historycznej. Poznań, 2016. 493 s. (співавтор Музичко О.). - 2018, №24. - с. 265-279; Стаття Костянтина Зеленецького 1842 р. – перше дослідження мови одеситів. - 2018, №25.

Гриневецкий С. (Одесса) Одесская область и европейская интеграция Украины: региональный опыт. - 2006, №1. - С. 7 - 15; В будущее, помня о прошлом. - 2007, №3. - с. 7 – 11; Логика революции. - 2007, №4. - с. 7 - 15; О датах и героях. - 2008, №5. - с. 7 – 11; Вступительное слово. - 2008, №6. - с. 7- 8; - 2009, №7. - с. 7; - 2009, №8. - с. 7; - 2010, №9. - С. 7; - 2010, №10. - с. 7, - 2011, - 2011, №11. - с. 7 - 8; - 2011, №12. - с. 7, №13 - с. 7; №14 - с. 7; №15 - с. 7; №16 - с. 7; №17 - с. 7; №19 - с. 7, №20 - с. 7, №21 - с. 7, №22 - с. 7, №23 - с. 7, №24 - с. 7, №25 - с. 7.

Громович У. (Одесса) Одеса на шпальтах української еміграційної преси Відня та Праги на початку 1920-х рр. - 2016, - №21. - с. 275 – 277.

Гросул В. (Москва, РФ) Бухарестский мир и формирование новой Юго-Западной границы Российской империи. - 2012, №14. - с. 37 – 76.

Гулянович І. (Одесса) Урбаноніми Одеси середини XIX ст. - 2011, №12. - с. 163 – 173; Вірменське населення міст Південно-Західної України в першій половині XIX ст. - 2012, №13. - с. 247 – 256.

Гуф Е. (Одесса) Одесса могла быть желтой. День последний, день первый обыкновение войны. - 2006, №1. - с. 228 – 244.

Деменок Е. (Одесса) Хлебников и Одесса. - 2016, - №21. - с. 99-111.

Дѣмин О. (Одесса) Краеведческая научная секция «Одессика» Одесского Дома ученых. - 2006, №1. - с. 223 – 227; Памяти Федора Александровича Самойлова. - 2016, №20. - с. 288 – 290

Дзинглюк О. (Одесса) Соціальні можливості підкупаційного населення «Трансїстрії» (1941-1944 рр.). - 2010, №9. - с. 86 – 92.

Дізанова А. (Ізмаїл) Рушник в обрядовості етносів українського Подунав'я. - 2014, №17. - с. 88 – 95.

Добровольська В. (Херсон) Вплив реформ 1860-70-х рр. на формування системи жіночої освіти Півдня України. - 2014, №17. - с. 79 – 87.

Добролюбский А. (Одесса) Античная идея Одессы. – 2006, №1. – с. 31 – 62; Прогулка с Геродотом по «истинно классической» части Одессы. – 2006, №2. – с. 24 – 43; Царь Дарий в Северном Причерноморье (соавтор Красножен А.). – 2007, №3. – с. 24 – 38; «Огненный алтарь» на Жеваховой горе в Одессе (соавтор Красножен А.). – 2007, №4. – с. 16 – 23; К истории женского высшего образования в Одессе в XIX – нач. XX вв. – 2009, №7. – с. 16 – 36.

Долуденко А. (Одеса) Україна – Румунія. Протистояння навколо острова (співавтор Михайлуца М.). – 2007, №4. – с. 24 – 43.

Дружкова І. (Одеса) Попередники Остапа Бендера в Одеському відділенні Селянського поземельного банку. – 2008, №5. – с. 122 – 131; До історії переселення євреїв з Миколаєва до Ізмаїлу у 1830-х рр. (за матеріалами однієї зі справ Ізмаїльського архіву) (співавтор Гончарук Т.). – 2009, № 8. – с. 134 – 140; Сергій Михайлович Гутник – міністр промисловості і торгівлі в уряді гетьмана П. Скоропадського: матеріали до біографії (співавтор Гончарук Т.). – 2010, №9. – с. 123 – 127; Роль єврейського капіталу в становленні кредитно-банківських закладів в Одесі другої половини XIX ст.: банкірська династія Рафаловичів. – 2011, № 12. – с. 248 – 255; Одеська хлібна торгівля напередодні I світової війни на шпальтах щотижневика «Торгово-промышленное обозрение». – 2016, №21. – с. 90-98.

Дубовик А. (Дніпро) К истории анархистского движения в Украине (1922-1938). – 2011, №12. – с. 182 – 198; Махаевцы в Екатеринославе: «Партия борьбы с мелкой собственностью и всякой властью» (1904 г.). – 2013, №16. с. 76 – 86.

Емельянов М. (Одесса) Возрожденному гербу Одессы – 10 лет. – 2010, №9. – с. 250 – 260; Малоизвестное о генералиссимусе Суворове. – 2011, №11. – с. 174 – 185.

Ермаков В. (С. Петербург, РФ). Анархисты и уголовники Одессы в революционных событиях 1919 года. – 2016, - №21. – с. 112-116.

Желясков С. (Одеса) Метрические книги Александровской церкви Императорского Новороссийского университета как источник биографических исследований его профессорско-преподавательского состава (соавтор Левченко В.). – 2011, №11. – с. 22 – 34; Тріада діяльності Н. П. Кондакова в Новоросійському університеті: завідувач кафедри Теорії та історії мистецтва, Музею витончених мистецтв та Мінц-кабінету (співавтори Левченко В., Левченко Г.). – 2015, №19. с. 8 – 36. Дмитро Неплій (1891-1938 рр.): педагог і офіцер на перехресті епох

(за матеріалами ДАОО) (співавтор Т. Вінцовський). – 2017, №23. – с. 171-179.

Золотарьов В. (Харків) Комбриг Микола Федоров: одеський трамплін в кар'єрі (співавтор Бажан О.). – 2007, № 4. – с. 202 - 219; Свояк Сталіна. Сторінки біографії Станіслава реденса (співавтор Бажан О.). – 2008, № 5. – с. 132 – 161; Одіссея комбрига Семенова (співавтор Бажан О.). – 2008, №6. – с. 86 – 97; Улюбленець «залізного Фелікса» (сторінки біографії комісара державної безпеки 1-го рангу Л. М. Заковського) (співавтор Бажан О.). – 2009, №7. – с. 136 – 147; – 2009, №8. – с. 62 – 75. «М'ясник»: сторінки біографії старшого лейтенанта державної безпеки Давида Перцова (співавтор Бажан О.). – 2011, №12. – с. 199 – 247; Секретар Одеської підпільної контррозвідки: штрихи до портрету комісара державної безпеки 3-го рангу С. І. Западного (співавтор Бажан О.). – 2012, №13. – с. 209 – 228; Біографія майора державної безпеки Льва Рейхмана в динаміці репресивної політики радянської влади в 1920-1930-ті роки (співавтор Бажан О.). – 2014, № 17. – с. 220 – 238; Керівний склад УНКВС Одеської області доби «єжовщини» (співавтор Бажан О.). – 2015, №19. – с. 124 – 175; Штрихи до портрета першого секретаря Одеського обкому КПУ Григорія Телешева (співавтор Бажан О.). – 2016, №21. – с. 127-140; «В Одесі діти, які проживали неподалік облуправління, граючи між собою, кричали: «Колись шпигун...» Штрихи до портрета начальника УКНВС Одеської області Павла Кисельова (співавтор Бажан О.). – 2017, - №23. – с. 121-141; Кат і жертва в одній особі (штрихи до біографії Михайла Мойсєєвича Віхмана) (співавтор Бажан О.). – 2018, - №24. – с. 97-108.

Іванюк О. (Київ) Етнічний склад населення міст Херсонської губернії наприкінці XIX ст. – 2008, №5. – с. 28 – 42; Слов'янська колонізація Південної України у XVIII - XIX ст. (співавтор Бонь О.). – 2008, №5. – с. 12 – 27.

Кадурина А. (Одесса) Из жизни старых одесских домовых владельцев. Летопись судеб в архитектурных символах (соавтор Погорелов О.). – 2014, № 17. – с. 168 – 185.

Калмыков З. (Одесса) Страницы истории одесских татар. – 2011, №12. – с. 228 – 231; Из воспоминаний отца (одесские годы) – 2017. – №22. – с. 247-279; – 2017. - №23. – с. 234-255.

Капчинский О. (Москва, РФ) Бабель, Эйзенштейн и ОГПУ, или История о том, как знаменитый режиссер не экранизировал знамени-

того писателя. - 2008, №5. – с. 183 – 190; Михаил Капчинский: штрихи к портрету. - 2008, №6. – с. 254 – 264.

Картелян Е. (Одесса) Сакральные знаки Белгород-Днестровской крепости (соавтор Красножон А.). - 2008, № 5. – с. 43 – 62; Неизвестный барельеф Белгород-Днестровской (Аккерманской крепости) (соавтор Красножон А.) - 2008, №6. – с. 15 – 26; Дата основания цитадели в контексте плана разбивки Белгород-Днестровской крепости (соавтор Красножон А.). - 2009, № 8. – с. 8 – 14.

Катчук А. (Одесса) Полгода в голодной Одессе (соавтор Бондаренко Д.). - 2007, №4. - с. 257 – 259.

Клімчук Ю. (Кам'янець-Подільський) До питання про участь одеситів у русі Опору Франції та Італії в роки II світової війни. - 2017, №22. - с. 170 – 179.

Климчук А. (Рівне) «З вражень Одеських» Мар'яна Дубецького. - 2013, №16. - с. 236 – 239.

Коваль Р. (Київ) Воїн-бандурист Дмитро Стопкевич. - 2010, № 10. - с. 230 – 232.

Ковальчук Л. (Одесса) Одесский мартиролог. - 2006, № 1. – с. 245 – 247.

Ковальчук С. (Одеса) Одеські кадети у виборах до I Державної Думи. Січень-квітень 1906 р. (На матеріалах газети «Одесский листок»). - 2010, № 10. – с. 68 – 74.

Кондратюк В. (Одесса) Покровская церковь местечка Курисово-Покровского и ее ктитория. - 2016, № 20. – с. 100 – 109; Иван Онуфриевич Курис - «таємничий» георгіївський кавалер. - 2016, - №21. – с. 213 – 223.

Корнієнко В. (Київ). До історії Одеського товариства історії та старожитностей: листи Миколи Мурзакевича до Платона Бурачкова. - 2016, №20. - с. 121 – 156.

Котляр Ю. (Миколаїв) Селянські повстання на Одещині в 1917–1920 рр. - 2006, № 2. – с. 58 – 67; Німецьке та болгарське населення Півдня України у повстанському русі селян (1918 – 1920 рр.). - 2007, №3. – с. 100 – 107; Отамани Лихо в українському повстанстві. - 2013, №15. - с. 74 – 86

Кравець Ю. (Запорожжє). Агитация и пропаганда махновского движения. (соавтор А. Фёдоров). - 2018. - №24. – с. 50-85.

Красножон А. (Одесса) Царь Дарий в Северном Причерноморье (соавтор Добролюбский А.). - 2007, №3. – с. 24 – 38; Топонимика антич-

ных поселений Одесского залива по данным археологии. - 2007, №3. - с. 39 - 44; «Огненный алтарь» на Жеваховой горе в Одессе (соавтор Добролюбский А.). - 2007, №4 - с. 16 - 23; Сакральные знаки Белгород-Днестровской крепости (соавтор Картелян Е.). - 2008, №5. - с. 43 - 62; Неизвестный барельеф Белгород-Днестровской (Аккерманской крепости) (соавтор Картелян Е.) - 2008, №6. - с. 15 - 26; Проблема локализации «гетской пустыни». - 2009, №7. - с. 8 - 15; Дата основания цитадели в контексте плана разбивки Белгород-Днестровской крепости (соавтор Картелян Е.) - 2009, № 8. - с. 8 - 14; Функции и устройство оборонительного рва Белгород-Днестровской крепости. - 2010, №9. - с. 8 - 20; Эпиграфика Бендерской крепости. - 2010, №10. - с. 8 - 22; Эпиграфика одесских катакомб. - 2011, №12. - с. 174 - 181; История исследований армянского храма Аккермана. - 2013, №16. - с. 21 - 36; Строительная периодизация Белгород-Днестровской крепости (XV-XVIII вв.): новые данные. - 2015, №19. - с. 77 - 91; Разоблачение «фальшивки Длугоша» в современном дискурсе о Качубейове. - 2016, №20. - с. 77-99; «Обряд Основания Одессы»: критический анализ. - 2017, №22. - с. 69-84

Крайний А. (Одесса) Красный переулоч (воспоминания). - 2009, №8. - с. 227 - 261; - 2010, №9. - с. 215 - 249; У истоков тринадцатого (воспоминания одессита). - 2011, №11. - с. 186 - 261.

Кульчицкий С. (Киев) Изменения административно-территориального деления Одесщины (конец XVIII в. - 1975 г.). (соавторы Бачинский А., Ващенко В.). - 2012, № 13. - с. 40-59.

Кучеренко Л. (Одеса) Из воспоминаний: Так начинались «Черемушки». - 2012, № 13. - с. 268-273.

Кучерук О. (Київ) Генерал - хорунжий армії УНР Микола Капустянский. - 2007, №3. - с. 215 - 226.

Кязимова Г. (Одесса) Строим новую жизнь (страницы истории Одесского художественного училища. 1917 - 1930-е гг.). - 2007, №3. - с. 145 - 163; Церква як остання надія. Рецензія на монографію М. І. Михайлуци «Релігійна політика румунської окупаційної влади у Південній Бессарабії та Трансністрії (кінець 1930-х - 1944 рр.)». - 2007, №3. - с. 279 - 283; «В Одессе пыльной и сухой...» (к истории одесского водопровода). - 2008, №5. - с. 63 - 77; - 2009, №7. - с. 85 - 97; - 2012, №13. - с. 73 - 79; «Грековка»: двадцать послевоенных лет. - 2017, №23. - с. 142 - 152; Еженедельный листок «Христианский вестник» православной миссии Румынии в Транснистрии (1943 г.) - 2018, №24. - с. 150 - 155.

Левченко В. (Одеса) Життя та науково-громадська діяльність В. І. Селінова. - 2006, № 2. - с. 256 - 266; Новоросійський університет (1917 - 1920 рр.): трансформація структури і управління. - 2007, №3. - с. 119 - 144; Иосиф Моисеевич Троцкий (Тронский): судьба и творческий путь. - 2007, № 4. - с. 220 - 240; Одесские ученые - пассажиры «фило-софского парохода»: к истории высылки интеллигенции в 1922 г. - 2008, №5. - с. 162 - 182; Штрихи до біографії професора О. О. Сухова (співавтор Петровський Е.). - 2008, №6. - с. 207 - 226; Из истории исторической науки: профессор Н. А. Соколов (1886 - 1953). - 2008, №6. - с. 227 - 247; Тричі засуджений Еммануїл Оксман (1899 - 1961): до 110-річчя від дня народження. - 2009, №7. - с. 242 - 257; Трансформація системи вищої школи Одеси (1917-1922): проекти та реалії. - 2009, №8. - с. 36 - 52; Проблемы изучения интеллектуальной биографии Е.Н. Щепкина: к 150-летию со дня рождения и 90-летию со дня смерти. - 2010, №9. - с. 151 - 162; 3 історії Новоросійського університету: «Музей изящных искусств» (співавтор Левченко Г.). - 2010, №10. - с. 56 - 67; Одесит Олекса Воропай - відомий етнограф (співавтор Мартиновський Б.). - 2010, №10. - с. 233 - 239; Метрические книги Александрo-Невской церкви Императорского Новороссийского университета как источник биографических исследований его профессорско-преподавательского состава (соавтор Желясков С.). - 2011, №11. - с. 22 - 34; К биографии П. О. Карышковского - Икара: начало научного пути. - 2011, №12. - с. 303 - 312; Из истории исторической науки в Одессе: научные семьи историков: вт. пол. XIX - пер. пол. XX вв. - 2012, №13. - с. 80-88; Исая Павлович Шмидт (1895 - 1975): первый ректор Одесского государственного университета (соавтор Петровский Э.) - 2012, - №14. - с. 266 - 290; Левченко В. 3 історії українського театру: 3 історії українського театру: бенефіси Марії Заньковецької в Одесі (співавтор Левченко Г.). - 2013, №16. - с. 240 - 251; Наукова Комунікація в Одесі 1917-1944 рр.: ресурс розвитку освіти та науки. - 2013, №15. - с. 87 - 105; Деятельность ученых-историков евреев в научно-исследовательских учреждениях Одессы. - 2014, № 17. - с. 280 - 289; Тріада діяльності Н. П. Кондакова в Новоросійському університеті: завідувач кафедри Теорії та історії мистецтва, Музею витончених мистецтв та Мінц-кабінету (співавтори Желясков С., Левченко Г.). - 2015, №19. - с. 8 - 36; Ректор Одеського державного університету Ісай Павлович Шмідт: просопографічний портрет. - 2016, №20. - с. 61-76; Историографическая находка: отзыв профессора А. Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации В. И. Селинова. - 2016, -

№21. – с. 168-190; Періодичні видання Одеси часів румунської окупації 1941-1944 рр. як історичне джерело (за матеріалами Державного архіву Одеської області) (співавтор О. Гейтан). – 2017, №22. – с. 149 - 169.

Левченко Г. (Одеса) Костомаров і газета «Одесский вестник»: питання взаємного інтересу. – 2009, №7. – с. 49 – 54; 3 історії Новоросійського університету: «Музей изящных искусств» (співавтор Шевченко В.). – 2010, №10. – с. 56 – 67; 3 історії українського театру: бенефіси Марії Заньковецької в Одесі (співавтор Левченко В.). – 2013, №16. – с. 240 – 251; Тріада діяльності Н. П. Кондакова в Новоросійському університеті: завідувач кафедри теорії та історії мистецтва, Музею витончених мистецтв та Міністерства (співавтори Желясков С., Левченко В.). – 2015, №19. с. 8 – 36.

Лехан Л. (Кривий Ріг) Голодомор 1932-1933 років: історична психотравма в колективній пам'яті українського суспільства (на прикладах Херсонської області). – 2017, №22. – с. 180 – 190.

Лисенко В. (Одесса) Комплекс сооружений Аккерманской (Белгород-Днестровской) крепости: проблема реставрации памятника (соавтор Суханов В.). – 2008, №6. – с. 9 – 14.

Ложешник А. (Одеса) Участь С. Чернявського у переході задунайських козаків у підданство Російської імперії 1828 р. – 2011, №11. – с. 44 – 56; Участь старшин в організації Чорноморського козацького війська та його воєнних діячів в Буго–Дністровському межиріччі. – 2011, №12. – с. 116 – 126; Останній кошовий отаман Задунайської Січі Йосип Гладкий: шлях до влади. – 2012, №13. – С. 62 - 72; Кантакузен як отаман Бузького козацького війська. – 2012, №14. – С. 258 - 265; Козаки – учасники штурму фортеці Хаджибей 1789 р. за формулярними списками старшини Чорноморського війська 1804 р. – 2014, № 17. – с. 96 – 131; Участь Антона Головатого в боях за фортецю Ізмаїл 1790 р. – 2016, – №21. – с. 207 – 212; Старшина Бузького козацького війська за 1793 р. – 2017, № 22. – с. 43-53; Село Йосипівка Захарівської волості Тираспольського повіту у володінні роду князів Аргутинських-Долгоруких (співавтор Н. Ложешник). – 2018, № 24. – с. 40-49.

Ложешник Н. (с. Йосипівка) Село Йосипівка Захарівської волості Тираспольського повіту у володінні роду князів Аргутинських-Долгоруких (співавтор А. Ложешник). – 2018, № 24. – с. 40-49.

Ложешник О. (Одеса) Доля козаків Усть-Дунайського козацького війська після його ліквідації. – 2017, № 22. – с. 218 - 225; Роль Чорноморського козацтва в штурмі Хаджибея 1789 року. – 2017, № 23. – с.

197-207; Чорноморська козацька команда в Хаджибеї (Одесі) - 2018 № 24. - с. 257-266.

Лосинский И. (Одесса) Приветствие Одессе, или открытие Юмористического клуба (воспоминания). - 2006, №1. - с. 204 - 211.

Лошицкий О. (Київ) Апогей «Великого терору» на Одещині (1937-1938 рр.) (співавтор Бажан О.). - 2007, №3. - с. 163 - 174; Операція «Волна»: виселення турків та греків з Чорноморського узбережжя України (співавтор Бажан О.). - 2010, №10. - с. 103 - 113.

Майборода П. (Одеса) Академічні традиції і боротьба на історичному фронті: штрихи до біографії професора М. М. Розенталя (співавтор Петровський Е.). - 2010, №9. - с. 163 - 176.

Максим'юк Т. (Одеса) Фотографія А. Скальковського з його дарчим написом. - 2006, № 2. - с. 243 - 246.

Малявський М. (Одеса) Наслідки листопадового повстання 1830-1831 рр. для польських магнатів Одеси (співавтор О. Бачинська О.). - 2016, - №21. с. 9 - 27.

Мartiновський Б. (Одеса) Одесит Олекса Воропай - відомий етнограф (співавтор Левченко В.). - 2010, №10. - с. 233 - 239.

Марченко О. (Первомайськ) Утворення етнорелігійних громад Херсонської губернії у другій половині XVIII - першій половині XIX ст. - 2010, №10. - с. 191 - 197.

Мацкул Д. (Одесса) История Одесского артиллерийского училища сквозь призму эпиграфических источников. - 2016, №20. - с. 267-282.

Мініна І. (Одеса) Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність Аркадія Миколока в Одесі у добу революцій: становлення націонал-комуніста (співавтор Вінцовський Т.). - 2016, №20. - с. 225 - 246.

Михайленко Н. (Одеса) Документи ДАОО про збирання коштів на пам'ятник А. Е. Ришельє в Одесі (1820-ті рр.). - 2010, № 10. - с. 36 - 40; Документи Державного архіву Одеської області про конфіскацію майна учасників польського повстання в Одесі у 1830-ті рр. - 2011, № 11. - с. 14 - 21; Одеський градоначальник О. І. Левшин та «Левшинська плантація» (один з документів Держ. архіву Одеської обл.). - 2011, № 12. - с. 141 - 149.

Михальченко В. (Одесса) Потревоженная душа. Страницы из истории дворянского рода Гижицких. - 2008, № 5. - с. 240 - 254; Военная церковь на Новосельского. - 2013, №16. - с. 87 - 92; К истории Троицкой

церкви в Кривой Балке. – 2014, № 17. - с. 68 – 78; Церковь на Слободке Балтовке. – 2015, №19. - с. 101 – 105; Одесская 2-я мужская гимназия и ее церковь. – 2017, №23. - с. 56 – 67; Церковь за чертой порто-франко. – 2018, №25

Михайлуца М. (Одеса) «Син за батька...» протоієрей і актор Добровольські: сплетення гіркої долі (співавтор Бажан О.). – 2006, №1. – с. 194 – 203; Румунський місіонер зі славянською ментальністю. Митрополит Віссаріон (Пуя) – шеф Румунської православної місії в Одесі. – 2007, №3. – с. 262 – 279; Україна – Румунія. Протистояння навколо острова (співавтор Долуденко А.). – 2007, №4 – с. 24 – 43; Партатеїзм у боротьбі проти «свободи релігії» на Півдні України (1944 -1945 рр.). – 2008, №5. – с. 204 – 224; Війна 1941 – 1945 рр.: злочин проти церкви на Півдні України (до питання про авторство та масштаби). – 2008, №6. – с. 156 – 173; Пастирсько-побутове життя духовництва у період окупації півдня України 1941 - 1944 рр. – 2009, №7. – с. 207 – 222; НКВС і Водний: трагічні долі перших ректорів (до 80-річчя утворення ОШВТ - ОНМУ). – 2010, №9. - с. 75 – 85; Історія в пам'яті: спогади рабів Третього Рейху (остарбайтерів та в'язнів концтаборів) як об'єкт дослідження. – 2011, №11. - с. 262 – 267; Рефлексії населення Придунайського краю на початок війни 1941-го року: причини і прояви. – 2011, №12. - с. 79 – 91; «Ультра-православні опозиціонери» на Одещині (30-ті роки ХХ ст.). – 2012, №13. – с.229 - 238; Історичне джерело на службі політики (наслідки румунського окупаційного режиму на теренах України у документах радянських спецслужб) (співавтор Бажан О.). – 2013, №15. - с. 106 – 125; Тема російської колаборації на шпальтах газет в окупованій Одесі (1942 - 1943 рр.). – 2013, №16. - с. 147 – 155; Релігійний традиціоналізм проти румунізації населення Південної Бессарабії (кінець 1930-х – червень 1940 р.). – 2014, № 17. - с. 239 – 250; Куратори церкви: місце уповноважених в одержавленні РПЦ на півдні України (1944 - 1945 рр.). – 2015, №19. - с. 213 – 236; Як одеські комуністи лист вдячності румунському митрополиту писали... про міфи, моральність і пропаганду. – 2016, №20. – с. 212 – 224; Одеська обласна більшовицька організація в роки «Великого терору»: чисельність, соціальний зріз, внутрішня боротьба і бюрократична волокита. – 2017, №22. - с. 121 – 135; Одещина-КНР: економічні контакти, трудова міграція й соціальні можливості промислових робітників (до соціальної історії кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.). – 2018, №25.

Музичко О. (Одеса) Педагогічна діяльність професора І. А. Линниченка в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст.: етапи, особливості та значення. - 2007, №4. – 167 - 190; Мемуари представників російської еміграції 1920 – 1930 - х рр. як джерело вивчення історії Одеського Новоросійського університету. - 2008, №5. – с. 102 - 121; Громадська, наукова та педагогічна діяльність О. Я. Шпакова в Одесі: від професора Новоросійського університету до «червоного професора». - 2008, №6. – с. 186 – 206; Одеська інтелігенція на зламі епох: професори Іван Линниченко та Володимир Лазурський в історії Одеси. - 2009, №7. – с. 55 - 84; Грузинский историк С. Л. Авалиани в научной и общественной жизни Одессы начала XX в. – 2009, №8. – с. 150 - 172; Одеський історик Іван Бондаренко: науковець у лещатах громадськості. - 2010, №9. - с. 128 – 151; Историк Г. И. Перетяткович в научно-педагогической жизни Одессы конца XIX – начала XX в. – 2010, №10. – с. 198 - 216; «Одеський народний університет – пам'ять революції 1917 року» в історії культури Одеси. - 2011, №11. - с. 87 - 115; Одеський період життя О. Грушевського (1906 – 1908 рр.): формування основ одеської історичної україністики. - 2011, №12. - с. 262 – 286; Шевченківське свято в Одесі 1920 року: переможний акорд української революції. – 2012, №13. – с. 185 – 208; Лист ялтинця К. Войтенка до одесита М. Комарова – матеріал до дослідження соціальної бази українського національного руху на півдні України. – 2012. - №13. – с. 239 - 246; Процес впровадження україністики та української освіти у Новоросійському університеті на початку XX ст. – 2013, №14. - с. 131 – 150; Одесский период карьеры профессора Ивана Ивановича Иванова: консерватор против революционного хаоса. – 2013, №15. - с. 191 – 205; Профессор и революция: общественно-политические взгляды И. А. Линниченко в 1917-1920 гг. – 2013, №16. - с. 266 – 280; Почесні члени та доктори Імператорського Новоросійського університету: від академіків до генералів. – 2014, №17. - с. 43 - 67; Студентські товариства та гуртки в системі вищої історичної освіти Одеси першої третини XX ст. – 2015, №19. - с. 37 – 53; Граф Сергій Юлійович Вітте та Новоросійський університет: роль особи в історії закладу. – 2016, №20. - с. 33 – 60; Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломатії. - 2016, №21. – с. 224 - 241; Участь священників у процесі формування україноцентричної моделі історичної пам'яті населення Південної України на початку XX ст. - 2017, №23. – с. 35 - 42; Рецензія на монографію: Grzegorz Skrukwa. O Czarnomorską Ukrainę. Procesy

narodowotwórcze w regionie nadczarnomorskim do 1921 roku w ukraińskiej perspektywie historycznej. Poznań, 2016. 493 s. (співавтор Т. Гончарук) - 2018, №24. - с. 265 - 270.

Назария С. (Кишинев, Молдова) Соглашение «Раковский - Авереску» от 5-9 марта 1918 г. Об очищении Бессарабии румынской администрацией и войсками и его интерпретация в современной историографии. - 2012, №14. - с. 77 - 91.

Новікова Л. (Одеса) До питання про значення та особливості хрестного ходу на честь так званого заснування м. Одеси у XIX ст. (з публікацією програми церковного святкування, 1894 р.) - 2013, №15. - с. 23 - 42; Повернення: до історії відновлення діяльності радянського університету в Одесі у 1944 р. - 2015, №19. - с. 54 - 67; Історики дзеркала пам'яті: викладачі історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова у мемуарах сучасників (60-80-ті. рр. XX ст.). - 2016, №20. - с. 9 - 32; Святкування тисячоліття православної народної Болгарської церкви в Одесі, 3 травня 1870 р. - 2016, №21. - с. 77 - 89

Новосолов О. (Івано-Франківськ) Політика Румунії на окупованих українських землях у 1941 - 1944 рр. - 2008, №6. - с. 130 - 155; Румунська політика в Бессарабії, Буковині і Трансністрії в 1941 - 1944 рр.: історіографічний аспект. - 2009, №8. - с. 76 - 93; Румунські війська у бойових операціях на Півдні України (1941 - 1944 р.). - 2010, №10. - с. 89 - 102; Теорія і практика побудови «Великої Румунії» у 1940 - 1941 рр. - 2013, №16. - с. 128 - 146; Єврейство Бессарабії, Буковини та Трансністрії під румунською окупацією 1941-1944 рр.

Опанасюк О. (Одеса) Напад турецького флоту на Одеський порт 1914 р. (за матеріалами газети «Одесские новости»). - 2018, №25

Ощепкова Е. (Одесса) Подземный партизанский отряд поселка Авангард соавтор К. Пронин). - 2013, №16. - с. 156 - 182.

Паламарчук В. (з 2018 р. Герасименко В.) (Одеса) Воронцов Семен Михайлович - одеський міський голова.- 2016, №20. - с. 247 - 253; Діяльність одеського міського голови С. М. Воронцова на шпальтах «Одесского вестника». - 2016, - №21. - 263 - 269; Початок діяльності одеського міського голови М. О. Новосельського (за матеріалами газети «Одесский вестник»). - 2017, - №22. - с. 232 - 239; Міський голова П. А. Крижанівський - «казковий принц, що має розбудити сплячу красуню Одесу». - 2017, - №23. - с. 208 - 212 Міський голова Одеси 1905-1908 рр. Василь Якович Протопопов: короткий історичний портрет. - 2018, - №25.

Парієнко Г. (Одеса) Кровавий відгомін 1930-х років рецензія на книгу І. Бриноша, Е. Петровського «Біль минулого: нариси з історії репресій 1930-х років серед освітян Одеської області (Іванівський район)». – 2007, №3. – с. 283 – 286.

Пастушенко Т. (Київ) «Это никогда нельзя забыть»: розповіді одеситів, про досвід перебування у нацистському концтаборі Маутхаузен. – 2009, №8. – с. 119 – 133.

Передерій Л. (Одеса) Судноремонтний завод «Україна» - етапи історичного розвитку (1793 – 2015 рр.). – 2016, - №21. – с. 242 – 249; Розвиток науки, науково-технічної діяльності та винахідництва на Одеському судноремонтному заводі «Україна». – 2017, - №23. – с. 180 – 185; Одеський науково-дослідний інститут спеціальних способів лиття (до 67-ї річниці заснування). – 2018, №25.

Петренко І. (Полтава) Двошлюбність у контексті шлюбно-сімейних повсякденних відносин православного населення південноукраїнських земель в останній чверті XVIII ст. – 2010, №10. – с. 174 – 190.

Петровський Е. (Одеса) Методи слідства в період масових репресій 1937-1938 рр. на Одещині. – 2006, №1. – с. 101 – 119; Радянська дійсність 1930-х рр. очима молодого актора театру. – 2006, №2. – с. 247 – 255; Заручник системи: справа болгарського революціонера політемігранта Б. М. Малчева (співавтор Бринош І.). – 2007, №3. – с. 246 – 261; Українці як об'єкт репресій органів НКВС на Одещині в 1937-1938 рр. – 2007, №4. – с. 108 – 121; Штрихи до біографії професора О. О. Сухова (співавтор Шевченко В.). – 2008, №6. – с. 207 – 226; Репресії 1930-х рр. Серед керівного складу Одеської залізниці: А. І. Крихун. – 2009, №8. – с. 187 – 198.

Подерская Т. Из истории становления гандбола (ручного мяча) в Одессе (соавтор Савченко В.), – 2018, №25.

Погорелов О. (Одесса) Из жизни старых одесских домовых владельцев. Летопись судеб в архитектурных символах (соавтор Кадури-на А.). – 2014, № 17. – с. 168 – 185.

Погуляев А. (Одесса) Что писала газета «Одесский листок» про футбол 100 лет назад (соавтор Гончарук Т.). – 2013, №16. – с. 93 – 102.

Подкупко Т. (Одеса) Розбудова Української держави з Півдня: штрихи до діяльності П. Іваненка (Петрика). – 2011, №12. – с. 108 – 116.

Поронин К. (Одесса) Военная балка – новый карстовый навес с костями пещерных медведей в Одессе (соавтор Сапожников И.). – 2007, №3. – с. 12 – 23; Подземный партизанский отряд поселка Авангард (соавтор Ощепкова Е.). – 2013, №16. – с. 156 – 182.

Решетов С. (Москва, РФ) К родословной В. Шульгина и В. Пуришкевича. – 2013, №16. - с. 281 – 292.

Романько О. (Симферополь) Крымский полуостров в геополитических планах нацистского руководства (1941-1944). – 2009, №8. – с. 94 – 102.

Русев Н. (Кишинев, Молдова) Редкая книга об Одессе и ее новое издание. – 2007, №4. - с. 292 – 297; Гибель Буджакской орды и освоение юга Бессарабии Российской империей. – 2012, №14. – с. 26 – 36.

Савченко В. (Одесса) Масонские тайны Одессы. – 2006, №1. - с. 63 – 79; Три расстрельных дела «одесских националистов» 1937 г. – 2006, №2. - с. 107 – 118; Одесская богема «под колпаком» ГПУ (соавтор Файтельберг-Бланк В.). – 2006, №2. – с. 97 – 107; Анархисты Одессы в эпоху революции и гражданской войны (1917-1920 гг.). – 2007, №3. – с. 71 – 99; «Факультет» как лаборатория жизни (рецензия на книгу Д. Урсу «Факультет»). – 2007, №4. - с. 298 – 302; Анархистская эмиграция первых десятилетий XX века (1903–1939 гг.). – 2007, №. 4. – с. 57 – 89; – 2008, №. 5. – с. 52 – 74; Декабрьские (1960 г.) «беспорядки» на Молдаванке (соавтор Файтельберг-Бланк В.). – 2007, №4. - с. 122 – 139; «Вспышка» антисемитских настроений в Одессе в 1926-1927 гг. – 2008, №5. - с. 191 – 203; «Как это делалось в Одессе». – 2008, №6. – с. 265 – 267; Соціальні конфлікти в Одесі часів НЕПУ (1921-1928). – 2008, №6. - с. 54 – 67; Анархистское подполье в Одессе в 20-х – 30-х гг. XX ст. – 2009, №7. – с. 108 – 135; «Нація під підозрою»: до історії німецьких колоній Одещини другої половини 1920-х рр. – 2009, №8. - с. 141 – 150; Неизвестный Гавриил (рецензия на книгу А. Филипенко «Первый архипастырь. Жизнь и дела митрополита Гавриила Бонулеску - Бодони»). – 2009, №8. – с. 262 – 263; Дунай об'єднує народи і країни (рецензия на книгу С. Р. Гриневецкого, С. С. Жильцова, И. С. Зонн, «Дунайская энциклопедия»). – 2010, №9. – с. 261 – 262; Проблеми першої кампанії українізації в Одесі (1923 - 1929). – 2010, №10. - с. 75 – 88; Анархистское движение в Одессе в 1908 – 1916 гг. – 2010, №9. - с. 58 – 71; «Время больших испытаний»: социальная ситуация в Одессе в 1921 г. – 2011, №11. - с. 67 – 86; Восточный сектор обороны Одессы в августовских боях 1941 г. – 2011, №12. - с. 7 – 48; Французское военное присутствие в «одесском районе» (декабрь 1918 – апрель 1919): к вопросу о причинах неудач «южнорусской» экспедиции (соавтор Бутоннэ П.). – 2012, №13. – с. 120 – 185; Одесские меньшевики в «красном» подполье (1920 - 1927 гг.). – 2012, №14. – с. 159 – 180; Некролог. Гонтар Олександр Васильович (1934 – 2012). – 2013, №15. - с. 262 – 266;

Махаевский «Союз непримиримых» и создание первой анархистской группы в Одессе (1903 - 1904 гг.). – 2013, №15. – с. 43 - 65; Одесская анархистская группа «Молодая воля» (новое о Мишке Япончике и его юношеском окружении). – 2013, №16. – с. 47 - 75; Одесские анархисты в революции 1905-1907 гг. Часть 1. Между «Кровавым воскресеньем» (январь 1905 г.) и «Либмановским» взрывом (декабрь 1905 г.). – 2014, №17. – с. 186 - 200; Анархистський рух в Одесі 1903 – 1916 рр. – 2014, №18. – 306 ст.; Судьбы одесских анархистов (1930 гг.). – 2015, №19. – с. 176 – 212; Нам 10 років! – 2016, №20; Конфедерація анархистських організацій України «Набат» у «денікінському підпіллі» та повстанському русі на Півдні та Сході України (серпень 1919 – січень 1920 р.). – 2016, №20. – с. 157 - 178; Рецензия на антологию «Анархизм: pro et contra» /Сост., вступ. статья, коммент. П. И. Талерова. – СПб., 2015. – 2016, №21. – с. 281 - 283; «Батько Батий» та інші «історичні» герої сучасної Росії. – 2016, №21. – с. 284 – 290; Одесская семья в бурных событиях XX века (биографический очерк). – 2017, №22. – с. 191 – 203; Махновці-анархісти та опір політиці РКП(б)-КП(б)У по селах Південного-Заходу України (серпень 1921 р. – березень 1925 р.). – 2017, №23. – с.43 – 55; Борьба органов МВД с распространением наркомании в Одессе в 60-е – 80-е гг. XX в. – 2017, №23. – с. 186 – 196; Одесса 1930 года – первые итоги «великого перелома» – 2018, №24. – с. 109 – 128; Новомирский и «Новый мир» в Одессе (1906-1907 гг.). – 2017, №23. – с. 198 – 212; Рецензія «Життя фронтиру: соціокультурна історія українського Подунав'я (Нариси) [Агафонова Н.В., Бачинська О.А., Верховцева І.Г., Гончарук Т.Г., Діанова Н.М., Луньова О.К.]. – 2018, №25; Из истории становления гандбола (ручного мяча) в Одессе (соавтор Т. Подерская), – 2018, №25; Одесский десант (август 1919): – 2018, №25.

Савченко Я. (Одеса) Одесса ноября 1941 года. – 2006, №2. – с. 119 - 139.

Самойлов Ф. (Одеса) 3 історії благодійності в Одесі (друга пол. XIX– поч. XX ст.). – 2006, №1.– с. 182 - 194; Историко-филологический факультет Новороссийского университета в воспоминаниях современников. – 2006, №2. – с. 44 - 57; 3 історії Одеси кінця XIX – початку XX ст.: умови життя населення. – 2007, №3. – с. 57 – 70; 3 історії суспільно-політичної боротьби в Одесі на початку XX ст.: вибори до державних дум. – 2007, №4. – с. 44 - 56; Літературне життя Одещини наприкінці XIX – на початку XX ст. – 2008, №5. – с. 92 - 101; Документы Государственного архива Одесской области о методах осуществления коллективизации в Одесском регионе. – 2009, №7. – с. 148 – 163; Роль

французской эмиграции в создании учебных заведений Одессы в начале XIX в. - 2009, № 8. - с. 15 - 25; Материалы личных фондов Государственного архива Одесской области как источник изучения истории Императорского Новороссийского университета. - 2009, № 10. - с. 41 - 55; Участь студентства Новоросійського університету в суспільно-політичному житті в 1905 -1907 рр. Стислий огляд історографії та джерельної бази. - 2011, № 11. - с. 35 - 43.

Сапожников І. (Чорноморськ). Повстання 1919 р. в Лівобережному Придністров'ї (співавтор Аргатюк С.). - 2006, №2. - с. 67 - 83; Военная балка - новый карстовый навес с костями пещерных медведей в Одессе (соавтор Поронин К.). - 2007, №3. - с. 12 - 23; Парафия Александровской Свято-Успенской церкви: исторический очерк к двухвековому юбилею (соавтор Аргатюк С.). - 2016, №21. - с. 17 - 41; Андрей Буга и другие греки Хаджибея (соавтор Аргатюк С.). - 2016, - №21. - с. 191 - 206. Описание Восточной Европы конца XVIII- начала XIX вв.: к 270-летию со дня рождения Л.-П.-Б. Кампенгаузена (14.01.1746 - 8.09. 1807) (соавтор Яровой Е.). - 2017, - №22. - с. 9 - 42; Мечети XVII-XVIII вв. Буго-Днестровского междуречья. - 2017, - №23. - с. 9 - 34; Дворец в степи и его хозяин. (соавтор С. Аргатюк). - 2017, №23. - с. 153 - 170; Иван Кедрин и его экспедиция 1850 года по Северо-Западному Причерноморью (соавтор Аргатюк С.). - 2018, №24. - с. 9 - 39; Из истории дворянских родов Украины и Польши: по материалам некрополя села Грибовка (соавтор Аргатюк С.). - 2018, №24. - 156 - 182; Курган «Могила Вознесенская» на берегу Нижнего Днестра по картам и описаниям. - 2018, №25. О хлебной торговле Галиции с Одессой по Днестру: операция А. Р. Мысловского 1943-1846 годов. (соавтор С. Аргатюк). - 2018, №25.

Сеїгова Е. (Сімферополь). Реалізація програми трудової міграції до Криму (1944-1976). - 2013, №16. - с. 183 - 192.

Синюгин Ю. (Москва, РФ). Родство и семейство «Козьмы Прутков». - 2013, №15. с. 206 - 226.

Синявська О. (Одеса) До історії Одеського навчального округу: попечительство Д. М. Княжевича (1837 - 1844 рр.) - 2016, - №21. - с. 42 - 51.

Сирота О. (Одеса) Справа одеської філії «Національного союзу німців на Україні» (1935 - 1936 рр.). - 2008, №6. - с. 111 - 129; Справа «троцькістської підпільної дворушницької групи» на Одеський тютюновий фабриці. - 2009, №7. - с. 164 - 178.

Слисачук В. (Одесса) Валерию Нетребскому - 70! (соавтор Т. Быханова). - 2016, №20. - с. 286 - 287.

Соловійова С. (Одеса) Німецькі колонії XIX – початку XX ст. на теренах сучасного Роздільнянського району Одеської області. - 2017, №22. – с. 226 – 231; Бойки – переселенці 1951 р. за матеріалами спогадів жителів с. Єремійка Роздільнянського району Одеської області. - 2018, №25

Солодова В. (Одесса) Участие немцев-колонистов в промышленных и сельскохозяйственных выставках в Одессе (сер. XIX – нач. XX в.). - 2008, №6. – с. 174 – 185; «Я, все что было нужно сделал, даже больше...» (Н. А. Гефг и его диверсионно-разведывательная деятельность в оккупированной Одессе (1943 – 1944 гг.). - 2009, №7. – с. 258 – 266.

Сорокіна К. (Одеса) Святкування Першого травня в Одесі на початку XIX століття (за матеріалами газети «Одесский вестник»). - 2015, №19. – с. 284 – 294; Брати Іван, Микола та Петро Сокальські: визначні харків'яни в громадському та культурному житті міста Одеси другої половини XIX ст. - 2016, №20. – с. 253 – 266; Микола Сокальський в історії видання «Одесского вестника» в другій половині XIX ст. - 2016, - №21. – с. 250 – 262; «Ієремія розбещеної Ніневії»: риси до портрету одеського публіциста другої половини XIX ст. Семена Титовича Герцо-Виноградського. - 2017, - №22. – с. 240 – 278; «Останній вольтер'янець Одеси»: нереалізовані проекти гласного Одеської міської думи 1864 – 1868 рр. Миколи Савича. - 2017, - №23. – с. 213 – 233; Перша каденція «справжньої» Одеської міської думи після реформи 1863 р. (за матеріалами думських видань та місцевої преси) - 2018, - №25.

Суханов В. (Одесса) Комплекс сооружений Аккерманской (Белгород-Днестровской) крепости: проблема реставрации памятника (соавтор Лисенко В.). - 2008, №6. – с. 9 – 14.

Тригуб О. (Миколаїв) Боротьба радянських спецслужб з церковною опозицією в Херсонсько-Одеський єпархії (1922 – 1923 рр.). - 2008, №6. – с. 68 – 85; Міжконфесійна боротьба у православ'ї та ставлення віруючих Одещини до розколу Російської Православної Церкви 1920-х рр. - 2011, №11. – с. 57 – 66.

Тюрменко І. (Київ) Трансформації шкільної освіти України у 1920-х рр. - 2012, №14. – с. 150 – 159.

Уварова О. (Одеса) З історії релігійного життя Одеси: про перенесення в Грецію останків Константинопольського Патріарха Григорія V. - 2007, №4. – с. 140 – 145.

Урсу Д. (Одесса) Одесский транзит 1945 г. Репатриация французских военнопленных из СССР. - 2009, №8. – с. 103 – 118; Одесский тран-

зит 1946 г. Часть 2. Репатриация советских граждан из Франции. - 2010, №9. - с. 93 - 122; Ученые Одессы - жертвы идеологических компаний 1946-1953 гг. - 2010, №10. - с. 114 - 173; Зарубежная печать о событиях в Одессе летом 1970 г. - 2011, №11. - с. 146 - 173; Профессор К. Д. Петряев в Одесском университете. - 2011, №12, - с. 287 - 302; Апология отрицания или поиски истины (рецензия на монографию: Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту). - 2012, №13. - с. 273 - 277; Генетика в Одессе: сто лет борьбы, побед и поражений. - 2012, №14. - с. 210 - 257; Генетика в Одессе: возрождение науки (1965 - 1991). - 2013, №15. - с. 126 - 169; Эминеску в Одессе. Год 1885. - 2013, №16. - с. 203 - 235.

Файтельберг-Бланк В. (Одесса) Одесская богема «под колпаком» ГПУ (соавтор Савченко В.). - 2006, №2. - с. 97 - 107; Декабрьские (1960 г.) «беспорядки» на Молдаванке (соавтор Савченко В.). - 2007, №4. - с. 122 - 139.

Фёдоров А. (Москва, РФ). Агитация и пропаганда махновского движения. (соавтор Ю. Кравец). - 2018. - №24. - с. 50-85.

Филипенко А. (Одеса) Українська Галицька армія і «Одеська трагедія». - 2006, №1. - с. 80 - 89; «С бомбой против сытых» рецензия на книгу В. Савченко «Анархисты-террористы Одессы (1903-1913)». - 2006, №2. - с. 270 - 272; Бої за Ананьїв і Балту. Епізод «Зимового походу» армії УНР. - 2007, №3. - с. 108 - 118; Александр Авереску - румынский маршал из села Озерное. - 2007, №4. - с. 140 - 145; Митрополит Гавриил Бэнулеску - Бодони. - 2008, №5. - с. 225 - 239; Новый миф о трехсотлетних масонских тайнах. Рецензия на книгу В. Савченко «Одесса масонская». - 2008, №5. - с. 295 - 298; Революционная лихорадка. Рецензия на книгу В. Файтельберга-Бланка и В. Савченко «Одесса в эпоху войн и революций. 1914 - 1920». - 2008, №6. - с. 289 - 291; Гавриил (Розанов) - первый архиепископ Херсонский и Таврический. - 2009, №7. - с. 195 - 206; К вопросу об участии танков в боях под Одессой 5 августа - 16 октября 1941 г. - 2011, №12. - с. 41 - 61; Оборона Одессы в приказах и документах румынского командования. - 2011, №12. - с. 62 - 78; Одесская область на рубеже XX-XXI столетий. - 2012, №13. - с. 9 - 36; - 2012, №14. - с. 9 - 25; №15. - с. 9 - 36; №16. с. 193 - 202; Життя не зупиняється. - 2012, №13. - с. 60 - 61; Оборона Одессы: дуэль разведок. - 2014, № 17. - с. 251 - 279; Оборона Одессы (1941 г.) в материалах румынской разведки. - 2016, - №21. - с. 153 - 167; Артиллерия в битве за Одесс (1941 г.). - 2018, - №25.

Хмарський В. (Одеса) Голодний хліб: який він на смак? (Рецензія на книгу «Голодний хліб. Голод 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 років в контексті історії репресій. Овідіопольський район». - Одеса, 2008). - 2009, №7. - с. 267 - 271.

Хромов А. (Одеса) Кирьякови та Шостаки: родичі М. В. Гоголя в історії Одеси кінця XVIII - XIX ст. (співавтор Гончарук Т.). - 2015, №19. - с. 237 - 262.

Цвілюк С. (Одеса) Викуп генія з неволі (до 145-річчя від дня переповихання Т. Г. Шевченка на українській землі). - 2006, №2. - с. 231-242; Шлях до світового визнання проліг через Одесу (одеські сторінки О. Довженка). - 2007, №3. - с. 163 - 174; Голодний мор 1932 - 1933 років в Україні. Чому одесити не ймуть йому віри? - 2008, №6. - с. 98 - 110; Революционная эпопея Жака Садуля. - 2009, №8. - с. 173 - 186; Могутня постає українського національного відродження. - 2014, № 17. - с. 9 - 42.

Циганенко Л. (Ізмаїл) Дворянське землеволодіння та землекористування на початку XX ст. (по матеріалам Бессарабської губернії). - 2008, №6. - с. 27 - 43; Торговельно-комерційна діяльність бессарабських купців. - 2014, №12. - с. 92 - 108.

Черкаська Д. (Київ) Участь Лазаря Мойсейовича Славина у відновленні Одеського археологічного товариства. - 2014, № 17. - с. 290 - 294.

Чисников В. (Київ) В. В. Фон Ланге - сыскных дел мастер. - 2009, №7. - с. 229 - 236; Забытый знаток преступного мира. - 2009, №7. - с. 237 - 241; Сисне відділення Одеської міської поліції: деякі аспекти організації та діяльності. - 2010, №9. - с. 48 - 74; Доктор фотографии и фототехники из Одессы: к 135-летию со дня рождения известного криминалиста В. Л. Русецкого. - 2015, № 19. - с. 263 - 275.

Чума Б. (Львів) Іспанське консульство в Одесі першої чверті XIX ст.: організація та напрямки діяльності. - 2011, №12. - с. 150 - 162.

Шабашов А. (Одеса) Динамика этнического состава Болградского района Одесской области в XIX-XX вв. - 2006, №1. - с. 171 - 181; Ногайские поселения Буджака. 1770-1807 годов. - 2006, №2. - с. 7 - 23; Хаджибей или Качибей? К вопросу о происхождении названия предшественника Одессы. - 2007, №3. - с. 45 - 56.

Шевченко В. (Одеса) Штрихи до біографії професора О. О. Сухова (співавтор Петровський Е.). - 2008, №6. - с. 207 - 226.

Шерстобитов В. (Одеса) Уходящая архитектура Одессы (соавтор И. Арутюнова). - 2018, №24. - с. 86-96; Деловая жизнь Одессы в XIX - начале XX века (співавтор И. Арутюнова). - 2018, №25.

Шишко О. (Одеса) До історії Одеського військового округу (1938-1940 рр.). - 2016, - №20. - с. 200 - 211; До історії Одеського військового округу: 1941 рік. - 2016, - №21. - с. 141 - 152; Справа Г. Вірріха та інших: з історії учасників Придністровського повстання 1919 р. - 2017, - №22. - с. 109 - 121; Соціальна революція чи соціальна катастрофа (з історії «святкування» 3-ї річниці Жовтневої революції в Одесі). - 2017, - №23. - с. 107 - 120;

Шкрібітько О. (Донецьк) Огляд радянської історіографії гляд радянської історіографії з проблеми заселення Півдня України в XVI-XVIII ст. - 2013, №16. - с.10 - 20.

Щетников В. (Одеса) Трансністрія: територія життя та смерті - 2006, №1. - с. 120—136; Одеса. Холокост. Прелюдия трагедии. - 2006, №1. - с. 140 - 151; 1941-й рік: Південь України (до 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни). - 2011, №12. - с. 92 - 100.

Яровой Е. (Москва, РФ). Описание Восточной Европы конца XVIII - начала XIX вв.: к 270-летию со дня рождения Л.-П.-Б. Кампенгаузена (14.01.1746 - 8.09. 1807) (соавтор И. Сапожников). - 2017, - №22. - с. 9 - 42.

Публикация документов: Рапорт чиновника особых поручений Одесскому Градоначальнику о собрании в Пушкинской Аудитории (4. 12. 1905 г.). - 2010, №10. - с. 240 - 245.

Конференції

Участие членов редколлегии альманаха «Юго-Запад. Одессика» в международных конференциях в Молдове и Польше. - 2016, №21. - с. 291 - 293.

VII Всеукраїнська наукова конференція «Революції в Україні XX-XXI століття. Злочини тоталітарного режиму у 30-х роках XX століття»

Некролог

Пам'яті Д. П. Урсу. - 2016, №21. - с. 279 - 286

Професор С. А. Цвільюк. - 2018, №24. - с. 271.

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА

Історико-краєзнавчий науковий альманах

Випуск 25

Українською та російською мовами

Коректор І. Станкова
Обкладинка М. Балобанов
Верстка М. Балобанов

Підписано до друку. Формат 60х84 1/16
Гарнітура BookAntiqua. Друк офсетний.
Фіз. друк. арк. 19,12. Ум. друк. арк. 18,16.
Наклад 300 прим. Зам. №

Видавничо-поліграфічне підприємство
«Друкарський дім»
Свідоцтво ДК №1732 від 29.03.2004.
Одеса, Приморський бульвар, 14. Тел.: 340--308
E-mail: p_dom@tvweek.odessa.ua